

11816

891.99

S-44

БЕРЕГИТЕ КНИГУ!

ОНА СЛУЖИТ НЕ ОДНОМУ, А МНОГИМ

Возвращайте книгу в
срок, чтобы и другие
могли воспользоваться
ею.

891.99

5-424

ՅԱԿՈԲ ՏԷՐ-ՅԱԿՈԲԵԱՆ

6 NOV 2011

413
~~1584~~

2431.

75-18

ՈՒՐ ԽԵՑԻՆԵՐ ԺՈՂՎԵՑԻ...

2431

~~15908~~

Центральная биб-на им. Ленина
г. В. В. В.
ИНВЕНТАРИЗАЦИЯ 1936 г.

No. _____

APRIL 1912

11816

20.08.2013

58368

4936

3104
40

+

Դրականության ոլկանին եզերի
հագի քախառնու յանդգնող մանուկի մը պէս՝ միայն
կրնամ «խեցի»ներ ու «խեփոր»ներ հաւաքել: Եւ ես՝ ոչինչ
սարքերութիւն կը գտնեմ Տպաւորութիւններու, Պատկերնե-
րու, Պատմութիւններու եւ Մտածումներու այս բեկորներուն
եւ կաշի ու հողի ու աննշան կախարարներու քարացումէն
զոյացած քրտններուն միջեւ: Երկուքն ալ նոյն հասկես ար-
ժեք ունին եւ զիրար միայն կը խորհրդանշեն: Իսկ եթէ
կրցեմ եւ այս խեցիի կտորներէն զարդ մը յօրինել՝ այդ ալ
պիտի կազմե այս գիրքին արժանիքը:

ՈՒՐ ԽԵՑԻՆԵՐ ԺՈՂՎԵՑԻ...

ՕՐԱՑՈՅՑԻՍ ԹԵՐԹԵՐԸ

ՎԱՐԴԵՆԻՒՄ թերթերուն հատնումին պէս չեղաւ անորը, օգոստոսի տապէն խանձած, աչնան ցուրտէն խամրած ու ձմրան հովերէն ինկած: Ո՛չ, այլ առօրեայ քաղումներով հատաւ ան, այն պսակին պէս որ թերթ առ թերթ կը թափի զեփիւսին գգուանքէն կամ չոյող ձեռքի մը հպումէն:

Սակայն երբ ծառը պիտի ծաղիլի, ծաղիկներ ու պտուղ պիտի տայ՝ բնութեան օրէնքը լրացնելու համար, օրացոյցիս պատկերը պատին վրայ, աչքիս առջեւ կը մնայ թափո՛ւր ու մերկ՝ ինչպէս պարպուած արգանդ մը, և ի դուր կը սպասեմ ես ալ անոր լեցուելուն. ո՛չ ծիլ կ'արձակէ, ո՛չ ձիւղեր կը ծնի:

Անոնք իրենց հետ տարին կեանքիս օրերն ալ, օրեր՝ որոնց անցքը ձեռքովս բացի ամէն առտու, գործէ

եւ աշխատանքէ առաջ թերթ մը քաղելով անոր վրայէն, մինչեւ որ իր ծոցէն հատցուցի ժամանակի լեցուն չափ մը, տարի՛ մը:

Ամբողջ այդ չրջանին մէջ, առանց խորհրդածուծեան ու նպատակի, կարծես մեքենայ մըն էիր որ կը քաշէիր այդ թուղթի կտորները. սակայն այսօր երբ հատած է ան, կեանքի դառն փիլիսոփայութիւնով մը կը խորհիս, և միշտ, միշտ տխուր կը գտնես:

Շարժում մը դէպի առաջ, քայլ մը եւս դէպի վախճան, ուրիշ անդին ոչինչ կը տեսնէ մեր սկեպտիկ հոգին, և վայրկեան մը կը խորհիս, «կրցա՞յ արդեօք ապրիլ . . . :»

Պատասխանը հատու չէ: Տատամսոտ, կասկածելի բաներ միտքդ կը չփոթեն, և չես գտներ օրեր որոնց մէջ կատարեալ եղած ըլլաս խեղճիդ գերագոյն երազին մէջ, իղձերուդ ոսկի դղեակներուն տակ և բաղձանքի բենեզ բարձունքին վրայ:

Ապրիլու իմաստասիրութիւնը, սակայն, ամէնէն խենթ, ամէնէն տարօրինակ սկզբունքները, վիճակները կը պարունակէ իր մէջ, դառն հեգնութիւն մը, կարծես, մեղի պէսներուն ճակտին նետուած, յիմարի մը կանչ ու ցատկումներուն պէս, որ տուած տասնոցիդ զօրութենէն—որուն ողորմութիւն մը ըլլալը, դէպի իրեն արգահատանքի նշան կամ նոյն իսկ իր յիմարութիւնը դիտելու պատրուակ մը ըլլալը չգիտնալով—կը սկսի ալ աւելի խայտալ, կայտուել ու երգել իր աններդաշնակ ու անկապակից ձայնարկումներով:

Մարդիկ ալ կը խնդան, կը պարեն, կը գինովնան: Որովհետեւ տարի՞ մըն ալ անցաւ իրենց կեանքէն, ժամանակի խաւի՞ մը վրայ ալ հանգչեցաւ իրենց մարմինը, թէ որովհետեւ մահուան աւելի մօտեցան . . . :

Սակայն այս ամէնուն մէջ անծանօթ ու տարտամ բնադդ մը կ'ընդնշմարես, ամալի մը հեռաւոր ծուէնին տակ լոյսի ճաճանչի մը պէս, թէ արդեօք՝ այս կայտուուն ամբոխը հաճոյքի քամու՞մ մը ընել կ'ուզէ մեռնելէ առաջ, կամ վայելքի ո՞ւժով մը եւս ներարկել իր տակաւ թուլցող ջիւերուն մէջ:

Ասիկա ե՛ս է որ կը խորհիմ, մինչ անոնք կը շարունակեն իրենց ֆեֆը՝ դափ ու զիլի աղմուկներուն մէջ, քահքահներ փրցնելով մերթ՝ օղիէն այրած խոչակներու խորէն, և բարեմաղթութեամբ մը թէ «չատ տարիներու հաանի»ն, անվերջ կը կոկորդեն ալքոլի բաժակները:

Երանի՛ իրենց:

Եւ մինչ կը լսեմ կաղանդի իրիկուան պուշտուքները և կը զիտեմ նուէրներու կոյտը, աչքս կը բարձրանայ դարձեալ վեր, Օրացոյցիս, որ իր ծոցէն պարպած է ժամանակի լեցուն չափ մը: Ակնարկս յառած կը խորհիմ թէ՛ լ՛ուռ ու անգիտակ սահած է տարին, դարձած է կեանքէս էջ մըն ալ, և այսօր, երբ խայտաբղէտ նուէրներու և ջերմագին բարեմաղթութեանց փոխանակում մը կ'ըլլայ, մինա՛կ, օրացոյցիս դեղնած պատկերն է որ կը զգացնէ ինձի սարսուռաւ պարա՛պը անոր:

1901

ԱՆՁՐԵՒԷՆ ԱՌԱՋ

ՊԱՏԱՐԿ տակառի մը թաւալիւնը կը լսուի երկինքին բարձրէն, ուր գորշ ամպեր կը մթազնեն եթերը, տարածուն ախրութիւնով մը՝ որ նայուածքդ կը յոգնեցնէ. և այդ մուրը կ'երկնայ տակաւ դէպի արեւմուտք՝ իր անօսրացումին տակէն ցուցնելով կապոյտը՝ ինչպէս կնոջ մը փրփրուն լանջքը՝ մետաքս չիակին թոյլ պարուրքին ընդմէջէն:

Քիչ մը անդին, հիւսիսի պարապութեան մէջ անջատ կոյտ մը կը գծուի գիշերուան պէս սեւ ամպերու որ իր թռչտուն թեւերով կը բարձրանայ դէպի վեր՝ արշաւող գորշութեան խառնուելու համար. և մթնոլորտը կիսող ամպեայ ստոծանիին կոնակէն՝ ճերմակ լոյս մը կը թափի վա՛ռ, լուսնի արծաթօծումէն աւելի՛ վառ, որ իր մէջ կը խեղդէ հեռուի լեռներուն ու բլրակներուն բարձունքը:

Միշտ կը գոռայ վերը՝ երկինքը, որուն սարսափէն ամպերը կը փախչին, հէգ անասնիկներու նման, որոնք անտառի իրիկունները, կը դողան իրենց որջերուն խորը՝ ծառերուն ընդերքէն արծազանգուող՝ վայրի գազանին գոչիւնէն:

Անշարժ գունաւորումի մը մէջ, շանթերը զիկզակ աժգունութեամբ մը կը խաղան, դէպի վար հակող լուսազիծներ, որոնք կը գիրկընդխառնուին կարծես հոն՝ պատերազմիկ սուլիւններու շողիւնով:

Աշխատանքէն թմրած գլուխս բարձրացուցած,

յոգնած աչքերով կը դիտեմ չորս դիւս, փնտռելու համար անսահմանութիւնը, ուր հանգչիլ պիտի ուզէի. սակայն հիմա սահմանուած, բանտուած երեւոյթ մը ունի երկինքը աչքիս, սիրտսեղմիկ անձկութիւն մը կը սուրայ, որպէս թէ, դէպի քեզ—իրենց ըղձակէտը—սեղմուող պաշարողներու չրջանակի մը դէմ գտնուիս... նայուածքս կը դարձնեմ վար. պատրա՞նք... հո՛ն ուր լոյսը ողողած էր քիչ մը առաջ, հիմա, մշուշը կը մաղուէր տակաւ և կը գրկէր լեռներն ու կայքերը, որոնք ուրուանկարի պէս կ'երեւին այլեւս:

Մութի ցօղ մը կը թափի երկինքէն, քրանցնող փոշի մը կը ծխանայ երկրէն, որոնք ամէն վայրկեան՝ կը փոխուին, կը սեղմուին, կ'անձկայրին... երկունքի մը գալարներուն ենթակայ...: Ամպի բարակ ծուէններ շղարշներու պէս կը սահին կայուն մթութեան վրայէն՝ որոնք ծածկել կ'ուզեն կարծես ծննդաբերքի ամօթը այդ վիթխարի ամպերուն...:

Մռայլքը կը տիրէ չորս դին և արեւմուտքի կողմը, ուր արեւին կորսուած դէմքը արծաթ լոյս մը կը փայլեցնէր այգուայ մշուշին նման, հիմա կը սիւնազարդուի հաստ ճաճանչումներով, որոնք փշփշանքի պէս կ'իջնան ամպերուն ծոցէն՝ հորիզոնին մէջ կորսուելու համար:

Մթութիւնը կը սեղմուի ու տակաւ ամպերը զիրար կը գրկեն օգին մէջ, մահամերձի անձուկ մը կը քամուի ու հոսանք մը կը սողոսկի, պատուելու ծրարուած թուխալը, որ հիմա իր թացը կը մտրակէ երկինքն ի վար... աշխարհի՛ երեսին:

1901

ԱՄՈՒՆ մթաստուեր կամարին տակ, և սեւ վարագոյրին վրայ խորանին՝ խաչելութեան պատկերը, տմոյն, կը հեծէ, ուր Քրիստոս գլխահակ ու ներողադէմ կախուած է՝ իր չուրջը հեւացող մոմերուն լոյսին տակ աւելի եւս դալկացած: Մոմերը կը հատնին, կը սպտոն տակաւ, յոյսի և հաւատքի նշով՝ որ ժամուորներուն սիրաէն կը խլէ աղօթքի, փառաբանանքի կանչեր և աչքերէն՝ արցունքի, ցաւի՝ հեղեղներ:

Մեղեդիներու տխուր չեչուերը յամրապէս, խաւարէն անտեսանելի կամարէն արծազանգուած, կու գան ինչպէս հոգիներու խորը, ծանր, տառապագին կայլակներու պէս՝ որոնք հուր կը վառեն ամէն դի:

. . . Եւ նոյն պահուն, ամբողջ գիւղ մը, չարչրկող հաւատք մը կը սողոսկի մարդկային ներքնաշխարհին մէջ, խորտակելու, փչրելով համար մեղանչումի, սկեպտիկութեան դիքը, որ հիմա կարծես տակաւ կը թաղուի անէութեան մը մէջ, իր դէմքին մօրթը կծկած՝ դէմը ափսոսման և գաղափարական մարդուն չարչարանքի պատկերին, որ՝ մեղի կ'արծակէ մինչեւ իր ժամանակները, մերթ ծաղիկայ, բեհե՛ղ, մերթ ալ խաւարալին և սարսուռքոտ ընդհամարանքը տալով իր լոյս-կեանքին բոլոր դիմայեղումներուն: Ներողութիւնը,

քաղցրութիւնը թշնամանքին դէմ հանող և հեռը, նախանձը սիրով ու անձնադոհութիւնով փոխարինող այդ էակին մեծութիւնը, հիմա, Աւագ Հինգշաբթի գիշերին է որ ամէնէն աւելի կը զգամ. և կը հաւատամ այդ պահուն թէ՛ գերմարդկային ուժի մը իրաւցնէ՛ մարմնացումն է Ան, անմեղութեան, բարութեան, եղբայրութեան աղբիւրը, իմաստասէրներուն ամէնէն մեծը, հանճարեղը և երջանկատուն . . . Եւ հող, այդ խաւար մթնոլորտին մէջ չե՛մ զարմանար բնաւ թէ, ի՛նչպէս ամբողջ քրիստոնեայ խումանի մը սիրտը կը փղձկի, կուրծքը կը ճնշուի, հոգեյոյզ ու հեւքոտ՝ վշտակցելու, փարելու անոր ծունգերուն, ինքզինքը փրկելու համար Չարին, Մեղքին ճամբէն, ուր ինկած ու տառապած է ափսոսման, և միտքիք անկայնութիւններով վէտանուտ այդ էութիւնները, որոնց ներսիքին խորտակուած է այլ եւս «Ես»ին բազինը, պլլուիլ կը բաղձան անոր սուրբ անունին, ազատելու Նիւթին ու Մեղքերուն ցաւէն որ զանոնք լմած, զգեստնած է այս կեանքին մէջ, աջէն ձախ, ձախէն աջ աքացելով անխնայ:

Եւ լեզուն չոր, չրթները պիրկ, ակունները կից, չի՛ համարձակիր ո և է մտածում արտաբերել, Մեղքին հատնումովը կը մնայ քարացած, լսելու փառաբանութիւններուն մարող ելեւէջները, որոնք՝ սարսափի, սոսկումի ծովի մը մէջ կը նետեն հոգին . . .

. . . Տէր ողորմեա՛, Տէր ողորմեա, Յիսո՛ւս Փրկիչ՝ մե՛ղ ողորմեա . . .

Խորունկ մթութեան մէջ, ուր բիրերդ կը գոցուին

Եւ մարմինդ կը կծկուի անծանօթի մը սարսափէն, հաւատաւորներու լուռ ու հեծկտուն արցունքներուն հետ սարսուռ մը կը պտուտքի մորթին վրայ և անոր ամէն մէկ ծակափքէն մէյ մէկ կայծ կը փախչի կարծես, այս աղօթքը լսելով. և, ծունգերը տակաւ կը ծալուին դէպ ի վար, այս տիրող թաղծովեան, տամուկ ստուերուքին մէջ աչքերը անզգայաբար վեր կը բարձրանան, երկինք՝ նուաբեկեալի մը աղեկտուր ակնարկին պէս, որ, հոնկից խեղճի մը անկումը կ'աղօթէ անձկանքով, անոր կառչելու, իր մեղաւոր կեանքը փրկելու համար, մինչդեռ, արհաւիրոտ որոտներ և կապար ամպեր միայն կը պատասխանեն իր կանչին, հո՛ս ալ, սա՛ հոգիի մորթիկին մէջ, բիբերը կը կորսուին կոպերուն տակ, վեր, վեր ճախրել կ'ուզեն արարածները՝ թեւաւորներու պէս, և սակայն, եկեղեցիին թանցրաչէն կամարը կը հարուածէ զայն, սիրտին մէջ քամելով մթնոլորտին անձկայրեաց լուծիւնը և սարսափը քաօտային:

... Ճակատները լանջքերուն վրայ կ'իյնան, արցունք կ'իջնէ թարթիչներն ի վար և յանցապարտի մը պէս լուռ կը մնան, սպասելով կարծես Յաւիտենականին գոռացող վճիռին՝ որ զանոնք անդունդէ անդունդ պիտի գահավիժէ... Եւ նոյն պահուն, մարմնացած իրենց մեղանչողի բոլոր մոլորութիւնները, կը չարչրկեն զանոնք դժոխային դեւերու պէս անգութ, անողորմ, հեգնող... Կը սոսկան, ընդոստ շարժումներ կ'ընեն արթննալու զիրենք գրկող զառանցանքէն, սակայն թեւերը կաշկանդուած են կարծես երկաթէ շղթայով, ու խածտաքէն մո՛ռ չրթները միայն կը շարժին...

— Մեղա՛յ Տէր . . .

Ու կ'իյնան գետին, մրոտ ու ցեխոտ սալարկը համբուրելու, արցունքներով թրջելու Աստուծոյ տունին քարերը, և չրթները կպցուցած պաղ մարմարին՝ հե՛ղ մըն ալ գոչելու՝

— Մեղա՛յ . . . :

1901

ՔՄԱՀԱՃՈՅՔՆԵՐ

ԼՈՒՍԻՆԿԱՆ դուրս էր ինկեր ամպերու մութ պաստառին վրայէն՝ առաքաստէն ելլող հարսի մը տոգունութիւնով, և իր ցոլցուն շնորհը կը թափէր երկինքն ի վար, արծաթօծելով տերեւներուն երեսը, ուր դիւթական արշալոյս մը՝ իր արցունքը քամած էր կարծես կանանց տխրութեան մը վրայ:

Թփիկները կիսաստուերին մէջ իրար գրկած, իրարու քով կծկոած իրենց շուքը կը խառնէին մէկգմէկու մտածկոտ սողոց պէս՝ որոնց հայրիկը տուն չէ եկած այդ գիշեր, և ծաղիկները գլուխ գլխի, չրթունք չրթունքի կը քնանային քովի խոշոր ծառերուն մութին տակ, զեփիւռին հեշտ օրօրին մէջ երջանիկ:

Ծառի մը բունին երկնցած եմ, աչքերս կծկած վարդ անըջանքի մը մէջ որ կիւսակերտող բնութենէն կը ծնի, և սիրոյ անուշ անուշ պատկերներ, անդուս քղանցքով, քումայթ վարսերով, և ոսկեծուռ իրանով կը սահին օդին անօսրացումին վրայէն:

Յանկարծ կայծ մը թռաւ գետնի դալարին մէջէն և ոստոստուն, ճօճուն, տատանուտ քայլեր առաւ, օդին մէջ բեկեալ գիծեր գծելով:

Կայծոռիկը իր թիթեռի անհոգութեամբ կ'ոստոստէր հոս հոն, տերեւներուն թափած շուքին մէջ իր հիւանդ լոյսը ձգելով, գուցէ հոն, այն գազաթին

վրայ իսկ արդէն, ուր իր միջատի երջանկութիւնը կը թափ:

Եւ ինծի կը դիմէ հեղիկ: Իջաւ մէյ մը վար, հլաւ վեր բացխփիկ իր լոյսին հետ, ծիծեռնիկի ընթացքով, երբ աղի մը քմայքով ափս նետեցի օդին մէջ ու կարթեցի զայն:

Հիմա մատներուս մէջ առած այդ սեւ, երկարկեկ միջատը, փորին դարձուցած կը նայիմ անոր կանթեղին որ թէեւ ա'լ չփայլիր քիչ մը առաջուան լոյսովը, բայց գեղին աղամանդի մը հեռաւոր փայլիւնը ունի իր խորունկը. մատներուս ծայրովը կը շօշափեմ զայն՝ բնական այդ գաղտնիքը ստուգելու տարտամութիւնով, և ամէն մէկ շոյանքիս շուք մը կ'անցնի կարծես անոր փորին վրայէն:

Միջատը պահ մը սահեցաւ մատներէս վար և ես զայն չփախցնելու խօրութեան մէջ ափերովս գետինը ծածկեցի՝ որսի մը վրայ յարձակող շունի մը պէս, ու երբ մատներս քաշեցի կանանչին վրայէն, դարձեալ տեսայ այդ փոսուռան որ չէր փախչիր այլևս. թեւերը մնաստած էին, ու կէս մէջքէն հաշմանդուած անասունի մը պէս կը քաշկուտէր ինքզինքը, իր մարած կանթեղին հետ, որ ա'լ լոյս չէր ձգեր անոր ոտքերուն շուքը:

Խիզ մը եկաւ վրաս, բունեցի վերցուցի, ափս մէջ հոս հոն դարձուցի, շունչ տուի, վերջապէս ըրի ամէն բան որ պիտի կրնար կենդանութիւն տալ անոր և այն ամէն բան զոր ես կրնայի մտածել. դուր. ան միշտ նոյն վիճակին մէջ կը մնար, մատիս ծայրը կ'երթար ու կը դառնար, կամ վար կը գլտորէր: Յաւազին գուր մը եկաւ վրաս, անանկ գուր մը որուն ծայրը արցունք կայ, և անդիտակցաբար ծոցայ, համբուրեցի այդ

Ուր Խեցիներ Ժողովեցի...

անմտած էակը, այդ միջատը որ շրթունքիս փակուհիմա, և որուն երջանկութեան խանգարողը եղած էի, որուն կեանքը կիսած, երազները, փառքերը և ամէն բանը որ ունէր իր կարծօրեայ գոյութեան մէջ՝ ոչնչացուցած էի տղի խենթ ընթացքի մը, աննպատակ քմահաճոյքի մը համար միայն....:

... Ու երբ կը մտածեմ թէ, արդեօք այսպէս քանի՜ քանի անմեղութիւններ շատ անգամ սա կայծոռիկին պէս, մեր քմայքներուն, տղո՛ւ աննպատակ քմահաճոյքներուն զոհ կ'երթան . . . :

1902

ՋՈՒՐԻ ԽԱՂ, ՍԻՐՏԻ ԽԱՂ

տտենուան Վարդապառը ուրիշ էր:

Այսօր երբ մեծցած, երբ «խելօք»ցած ենք կերպով մը, երբ տղու այն անուշ ու գրգռող խաղերուն տեղ ապրուստի հոգը, ընկերայնութեան քրտնցընող նկատումները բերած զետեղած ենք, սիրտ անգամ չեմ ընկերատակ մը ընել վա՛ղը՝ երբ Վարդապառ է կ'ըսեն:

Սակայն այդ բառը ինծի կը տանի դէպի պարզամտութիւն, դէպի մանկութեան ժամերու բեհեզ փափկութիւնները:

Այդ տարին ալ —տարի՛ որ մուսցօնքի մշուշին մէջ է թաղուած —ծիշտ այս տարուան պէս անձրեւ էր եկած Վարդապառի շարթուն, և մեր պարտէզին ջրամբարը լեփ-լեցուն էր եղած յանկարծ, երբ արդէն իր դատարկ պորտը ցուցնել սկսած էր՝ սատկած անասունի մը տկժած որովայնին պէս:

Անձրեւը դադրեցաւ և արեւը՝ բալնիքէն ելած հարսի մը պէս—ինչպէս պիտի ըսէր հնդիկ բանաստեղծը—սահեցաւ սրբուած կապոյտին վրայէն, ծիրանի դօտի մը օնցընելով մեր պարտէզին կանանչներուն կռնակին:

Ծափերս իրար զարկի, վեր ցատկեցի այն խենդ, խօ՛լ ոտանուամով որ խինդը, կայտուանքը կը բերէ, մեր

կուրծքին տակէն անցնող հովի ուժղին թափ մը պարզապէս:

— Նուա՛րդ, հայէ ինտո՛ր պիտի թրջեմ ես քեզի:

— Նա՛... ըսաւ ան իր խարտեաշ գլուխը անդին դարձուցած և պտլիկ փափուկ ափը դէպի ինծի ուղղելով, նա՛... դուն ալ...

Այս արհամարհանքէն բարկացեր էի ես որ էրիկմարդ էի և ուժիս վրայ ալ վստահ. ծեծելու պիտի վազէի երբ ան փախաւ մայրիկիս քով ապաստանել և հոն իր վախին մէջ իսկ, երգիծական խեղուանք մը տալով այտերուն՝ ջատուկ վարժուհիի մը պէս ցուցամասը շարժելով, շարունակեց իր էգի ընոյթը.

— Նա՛... վա՛յ գլխուդ...

Այս անգամ փրփրեցայ. քալլ մը առի բայց մայրս իր խիստ չեղտովը ըսաւ:

— Է՛, Է՛, ըրածդ կը վայէ՛... Նուարդը հիւր է նէ...:

Նա քաշուեցայ ու պարտէզ գացի ակամներս սեղմած. շունս եկաւ սրունքներուս մէջտեղ մանել և ագիովը ծնծկ ինծի. բարկութենէս ոտքի հարուած մը տուի գլխուն. պօռաց, պոչը տակը քաշեց ու արցունքոտ աչքերով անկիւն մը գնաց չնթակեցաւ:

Ախտաւորի մը ջղադրգուութիւնով ծաղիկները կը փեթթէի, ճիւղերը կը կտորէի, ձեռքս անցածը կը նետէի, կը ջնջէի՝ մէկ կողմէն մտածելով վրէժ լուծել անկից, անտանկ վրէժ մը՝ որ չմոռցուէր երբէք. առտուն Վարդալաւս էր. խաղերուն խաղը ընել կ'ուզէի անոր. և հաղարուձէկ ծրագիրներ սինէմաթօկրաֆի տեսարաններու պէս մտքիս մէջ իրարու կը յաջորդէին:

Առտուն աղմուկը փրթեր էր տունին մէջ. դոյլերու, բարչերու աղմուկը: Ջուրի շառաչիւնները, կանչիւններ, կնկան սուր ծիծաղներ աչքերս բացին: Արագ պարտէզ վաղեցի ջրողող սանդուխներէն, դոյլ մը ջուր լեցուցի, և սրունքներուս մէջտեղը, դէպի առաջքս երկու ձեռքով բռնած՝ սկսայ վեր ելլել: Տունիները չտեսն ինծի, որովհետեւ սենեակի մը դուռը բանալ կը ճգնէին հայրիկս թրջելու համար, որ ներսէն կ'ընդգիմանար ամէնքին: Թափելով թափթփելով հասայ Նուարդին պառկած սենեակը. ներս մտայ, անկողինին մօտեցայ և հոն դրի դոյլը: Ծունչս կտրած էր և կիրքս, վրէժս արթնցած. սատանայի ուրախութիւնով մը նայեցայ ջուրին որ կ'ալեկոծէր տակաւին և հաճոյք մը ըզգացի. նորէն մօտեցայ Նուարդին:

Վերմակը մինչեւ մէջքը իջեր էր և սրունքներէն մէկը, կըսր, ուրրկ, դուրս՝ դէպի ետ՝ նետեր էր անոր վրայ: Թեւերը բաց մինչեւ ուսերը, թոյլ ձգած էր մէկը դէպի կոնակը և միւսը դէմքին տակ, որ սնուշ, գըրգռիչ կարմրութիւն մը ունէր հիմա. խարտեաշ մազերը եկեր ծածկեր էին քունքը և անկից անցեր էին չնչառութեան տակ ելեւէջող հոլանի պարանոցին: Երևոյթին մէջ անտանկ անմեղութիւն մը և քաղցրութիւն մը կար որ շարթուան մը սէրը—տղի՛ սէրը—ուրիշ ոյժ մը առաւ կարծես հիմա և զիս արգիւից այդ հարութիւնը գործելէ: Այս միջոցին գլուխը քիչ մը դարձուց ու շրթունքը խաղցուց. ծոցայ, ինչէն չեմ դժտեր, և իրեն մօտեցայ. թմրեցնող տաք մը կը շոգիանար մարմինէն և իր կարմիր շրթունքները դէրօ մը չլինած էին օդին մէջ: Ուղեցի յրթունքս կպցնել այդ շրթունքին և վայրկեանի այս քմայքը գաղափար մը ծնցուց մտքիս մէջ. Վարդալաւս ընել...: Բերանս ջուր առի և կամաց մը

մօտեցայ անոր, ձեռքերս բարձին երկու կողմերը դռ-
րած ծակցայ, բերանս բերնին դրի և քիչիկ մը թրջեցի
անոր տաքուկ շրթներն ալ. անդին դարձաւ, ասդին
դարձաւ, արթնցաւ վերջապէս. և որպէսզի տեղը տա-
նիմ իմ էրիկ-մարդու արժանապատուութիւնս, վրան
ինկայ, բերանս բերնին դրի ու ջուրը թող տուի: Ա-
ռաջ մէկ մասը կլկեց, սակայն ետքը ուժով մը դուրս
փչեց. կուրծքս և իր կուրծքը զովութիւն մը զգացին.
աչքերուն մէջ արցունք մը իջաւ, ջուրին դժուար ուժ-
պէն առաջ եկած. բայց ժպտեցաւ:

Նորէն լեցուցի բերանս, նորէն եկայ. Նուարդ փախ-
չիկ կ'ուզէր, բռնեցի պինդ մը ու նորէն կրկնեցի առջի
խաղը որ տարօրինակ հաճոյք մը թրթռեցուցած էր
կուրծքիս տակ. աղերսեց, ժպտեցաւ, համակեպեցաւ:
Ջուրը դարձեալ հատած էր և չապկկնիս թրջած՝ կե-
ցանք վայրկեան մը ու իրարու նայեցանք. աչ-
քերս անանկ չեղտով մը ուղղեցի անոր այս հրեշ-
տակի ամբողջութեան վրայ, որ զայն մշտական ըն-
կեր ընել կ'ուզէի ինձի, տղայական խաղի ընկեր, մին-
չեւ ետքը մէկտեղ անցընելու համար: Նորէն ջուր տու-
նելու խղճ մը ունէի և վարանքոտ կը սատանէի երբ՝
— Մէյ մըն ալ... ըսաւ:

Կրկնեցի, խնդրանքը աւելցաւ. դոյրը քովերնիս ա-
ռած, իրարու դէմ ծունկ չոգած, ձեռքերովնիս պինդ
մը իրար սեղմած, չրթունքնիս մէկ մէկու կը փակցը-
նէինք զոյգ մը տատրակի կտուցներու պէս, և ջուրը կը
խաղար բերաննուս մէջ իրարու երեսին փչելով: Անկո-
ղինը թրջած էր, վրանիս գլուխնիս թափ-թաց և տա-
կաւին կը շարունակէինք... «Մէյ մըն ալ, հա՞...»

Ու չէինք կշտանար Վարդավառի այս խաղը կրկնել,
որ սղի միամիտ քմահաճութիւն մը ըլլալէ աւելի՝ սիրոյ
զարթոնք մըն էր պարզապէս և տարփանքին յնազդը:

ՀԻՒԱՆԴ ՍԷՐ

ԲԱՂԴԸ անանկ բերեր էր որ դրացի ըլլայինք
Մարիամին: Կող կողի կրթնած էին մեր տունները և մեր
պարտեզներուն ծառերը, հարեւան տարփաւորներու
պէս, թեւատարած զիրար կը գրկէին և արիւնները ի-
րենց կանանչ ու ծլուն երակներով մէկզմէկու կը թըն-
ճուկուէին՝ աղւոր ժանեակ մը հիւսկով:

Առաջները, նոր կրուած ատեննիս, երբ դեռ «բա-
րեւ-առտըծու բարին» չունէինք իրարու հետ, քանի
մը անգամ հանդիպեցայ անոր՝ դրանը առջեւ, պզտիկ
մը գրկած. չպիտի կորսնցնէի անշուշտ առիթը՝ իմ ա-
րուի նայուածքովս չափելու զայն, որուն դէմ սակայն
չնեղուեցաւ, չքաշուեցաւ, ու աչքի անանկ թրթռում
մը, այտերու անանկ խեղուանք մը ունեցաւ որ, ես իմ
բոլոր յանդգնութեանս մէջ ուժատեցայ՝ զօրաթափ եղող
հակառակորդի մը պէս, որուն առջեւ կ'երթաս գլուխ
ծռել:

Իմ այս հոգեկան թուլացումիս մէջ սակայն երբեմն
արդահատանք մը կ'զգայի այդ ճզղած մարմնին, հա-
տած նիհար դէմքին, փոսացած անհուրք սեւ աչքերուն
ու մեղրամոմէ ծղիներուն ու մատներուն վրայ մտա-
ծելով—և կը զարմանայի՝ ալ—երբ անդին կայտառ, ա-
ռինքնող և արքնի աղւորութիւններ չուռ կու գային
ամէն դի:

Քմահաճո՞յք. է՛ չեմ գիտեր. մինակ թէ սկսայ ուրիշ, անջատ վերաբերմունք մը ունենալ այդ աղջկան հանդէպ: Առտունները երբ դեռ ստուերները չէին վերցուցած իրենց քղանցքը, երբ ճերմակ շղարշ մը անցում կ'ըլլար կանանչուտքին վրայ, աքլորներու լռախոց կանչերը հաղիւ դադրած, պարտէզն էր՝ հաւնոցին դռները բանալու ուր քանի մը վառելիներ՝ պլիլկութենէ նոր ազատած՝ կը ճճւային քղանցքին շուրջը անոր շրջադէստին որ՝ մէջքէն վար սուգուած՝ առտուան աճապարանքէն մէջքի նուրբ երկայնութիւն մը կը պարզէր. իր չկոճկուած պլուզին հովին վերառութենէ կը տեսնուէր չոր կուրծք մը՝ որուն վրայ երկու ձեռք միտի կտոր փակցուցեր էին կարծես:

Սեւ աղւոր մազեր ունէր սակայն. սե՛ւ հիւժախտաւորի մը մազերուն չափ՝ որոնք իրենց կարծութեանը մէջ կը մնային ամփոփուած մանրանկար գանկին վրայ, սեւ երկար աչքեր ուր արցունքի տարտամութիւնը կը նշմարես, փոքր պարզ քիթ մը և տփույն անուուրջ այտեր. ինչ որ ամենէն հաճելին էր սակայն, իր ծո՞րակէն մինչեւ խոչափողը եղած այն նիհար կլորութիւնն էր, որ վրաս կարապի երկարաձգուած քնքուշ պարանոցի մը տպաւորութիւնը կը ձգէր:

Մէկ խօսքով, աղւորութիւն մը, և հիւսնդ, յանկուցի՛չ աղւորութիւն մըն ալ, զոր մէկ նայուածքով չէր կարելի ընդգրկել և ո և է մէկը իբր էդ նայելով անոր վրայ, երեսը անդին պիտի դարձնէր անպատճառ:

Իմ տարածաշակ տղու բնութեանս մէկ հակումովը սակայն, զգացական լուռ կապով մը զօդուեցայ այդ էակին հետ. զգացի անոր նկատմամբ այն հլու և համակերպող տարրը որ հոգիի տկարութիւն մը ըլլալէ աւելի սիրտի սժժ մըն է, սիրոյ զարթնում մը:

Չէի կրնար նայիլ անոր այն նայուածքով որ իր արշաւասոյր յանդգնութեան մէջ մոռլին բոլոր թագնութիւնները կը մերկացնէ կնոջ մը հանդէպ. չէ՛, ընդհակառակը, կարծես չխոցելու, չաղծելու համար այդ անալլայօրէն տխուր դիմագիծը երեւակայութեանս մէջ, բիրերուս բոլոր փափկութիւնով կը նայէի անոր, որպէս թէ դողդոջուն իր մը ըլլար, հոգեվարք թռչնիկ մը զոր փետուրներով ընդելուզել ուզէի:

Անոր ներկայութիւնը աւերող, քանդող զօրութիւնը կ'ըլլար՝ մէջս մոխրացնելու միւս բունն սէրերը, հրայրքոտ, շանթող և կորովի տարփանքները, որոնք մեղաւորի պէս, ստուերներու գնացքով կ'երկարաձգուէին, կ'անօսարանային, կը կորսուէին սա՛ հիւսնդ սէրին հանդէպ: Հիւսնդ...

Կատարեալապէս: Որովհետեւ այս զգացումին մէջ չկար այն տաքութիւնը, այն ցնորամոլութիւնը զորս կը կարգայի, զորս մերթ ընդ մերթ զգացած էի, և որուն Սէր կ'ըսեն. սէրը չէր աս, այն հոգեկան ընդհարումը բարդումը, մոռաւոր այն բռնաշունչ ոգին, այլ քաղցրութիւն մը, եղկութիւն մը՝ ոչ մեղապարտ, տխրութիւն մը, յանկութիւն մը, թեւարեկ երազայնութիւն մը, վերջապէս չատ մը բաներ, որոնք ամէն հոգիի մէջ չեն թաղի, ամէն սիրտի մէջ չեն բուներ:

Իր գէժքը ինձի համար տեսակ մը մխիթարութիւն էր, տեսակ մը տխրած գոհունակութիւն, որուն ճշուամիտ տակ կը տկարանայի, կը ջլատուէի: Եւ այս բանին մէջ ես հոգիի քոյրութիւն մը կը նշմարէի. հոգեբանական և զգացական տկար մէկ վայրկեանի մը դէմ հանդիմանութիւնը, որ զուգեր, դաշնակեր էր զայն ինձի, նուազարանի մը մէջ փրթած լար մը անցքնելու պէս:

Իմ այս հիւսնդ սէրս գոհացում չէր վնասուր, յա-

աաջխաղացումներու արտփանքէն չէր դողդար: Ա՛յ կը տեսնուէինք իրարու հետ, — իբր դրացի, — և երբ կ'երթայի — իր գիրկի եղբայրը սիրելու պատրուակին տակ — աւելի մօտէն վայելել, աւելի՛ խորունկէն զգալ այդ չարչարուած Յիսուսի էգ դիմագիծը, և հողին ու սիրտն ալ գուցէ, միակ մեղանջում մը կ'ունենայի, վայրկենական տենդի մը տակ կը մօտենայի, իր հագուստներուն կը կցուէի, բա՛ն մը զգալու, այն հեշտանքը, մեղմեղանքը — որ իրենն էր — քամելու, ներարկելու իմ հոգիւս մէջ ալ... զուր սակայն, հագուստները պատնէշներ էին և մարմինիս, ի՛ր մարմինին կեքտրականութիւնը չէր կարող անցնիլ անկից, որմէ գինովցած, ա՛յ ուղղակի միսին — այդ թափանցիկ հատած միսին դպած ըլլալու մեղքովը — ձեռքիս կռնակը իրենին կը կրթնցնէի, կը կենայի, սիրտս ալեկոծումի մը տակ երկիւղապատ, վրդոված...

Ամբողջ մեղապարտութիւնը՝ այդ հիւանդ բայց մաքուր սէրին՝ ատրկած էր ահա...:

Տարիներու լայն անջրպետ մը, որուն թիւերը կորուսած են միտքիս բջիջները:

. . . Եւ հիմայ, երբ դարձեալ կը յիշեմ այդ տառապածի, հիւժախտաւորի անուշ դէմքը, զոր կորուսած եմ աւա՛ղ, սիրտիս յուզմունքէն կը կարծեմ որ բազմին մը ճակատը կախուած է ան, իր յաւերժապէս գգուող նայուածքովը, և իր խաչուած Յիսուսի էգ արտայայտութեան վրայ՝ իմ հին այս սէրս լուսապսակ մը կը յօրինէ, որուն շուրջ կը մարին, կը տոգունին սիրտիս բոցոտ, կրակոտ բոլոր նոր սէրերը, ճիշդ այն կանթեղներուն պէս, որոնք արշալոյսին ճերմակութեանը մէջ կը տոգունին, կ'արկանաւորն, կը մնանին...:

1902

ԳՈՂՑՈՒԱԾՆԵՐԸ

ՅԳԻՒՆ մէջ:

Վերը, երկինքը անանկ կապոյտ մը ունի, որ նայուածքդ կ'անդրադարձնէ և միտքդ կը յոգնեցնէ: Տաքը՝ ձանձրոյթին հետ կը մաղուի մեր շուրջը, որթերու սա դաշտին մէջ, ուր ծառի մը շուքին տակ ենք երկնցած, ծունկ ծունկի, գիրկ գիրկի՝ ընկերներու հետ:

Աչքերուս առջեւ վերէն վար սեպտեմբերի այգին, իր տունկերուն դեղնած կատարին հարթութիւնովը, որոնց դրկէն, տեղ տեղ ճիւղաւոր ծառ մը կ'արձակուի իր կանանչ առոյգ տերեւներով, որ բուսական այս բանակիտղուսին մէջ ճոխ վրաններու տպաւորութիւնը կը ձգէ վրաս:

Ամէնքնիս ալ թմրիր մը ունինք մեր երակներուն մէջ, մեր գլուխները կը շարժին ծանրութեան մը, բուժ գինովութեան մը տակ որ այգիին թանձր մթնոլորտէն ներածուած է, ալքոլի իսկութիւնը որ կը ծաւալի հող, օդին թրթռացումին հետ գիրկ գիրկի:

Ամէնքնիս ալ լուռ ենք այս անմարդի անկիւնին մէջ, ուր Կինը չի խանդարեր մեզի, մեր երեւակայութիւնն ու զգացումները՝ իր կախարդի վրդովիչ ներկայութիւնով:

Անդին կը դառնամ, քովս որթատունկերը կը նստին իրենց զառամած, սեւ և կեղտոտ բունին վրայ, որոնք ծուռ

ու մուռ, ինքն իր վրայ կքած ծերուկներու պատրանքը կու տան ինծի. այդ բունին վիզէն սակայն կարմիր, թարմ ճիւղեր կը նետուին վեր, որոնք իրենց դեղին, տփոյն ճակատները ծռած, գետնին են յեցուցած հիմա:

Աշունը դեռ չէ համբուրած զանոնք այլ արեւը միայն խածած և իր խանձուքը քսած է անոնց:

Աչքերս կը պտտցնեմ տուններուն տակերը, ողկոյզներ, փոշոտ, աղտոտ և մշապատ կը կախուին, իրենց կտուցը հողին տուած. քովը կարմիր խաղողը իր երկայն խոշոր և իրար սեղմուած հատիկներով, որոնք ողկոյզները կը յոգնեցնեն:

Աղջիկ մը կը ճանչնամ, մուրացկան, դեռատի աղջիկ մը, որ մայրերուն վրայ, փողոցներու մէջտեղ կը նստի և իր մերկ, աղտոտ սրունքը երկարած անտարբեր՝ անցորդներուն իր վրայ նայելը կը դիտէ, աղտոտ նայուածքով մը, և լիտի, անգիտակից ժպիտով մը: Զիշդ այդ խեղճ տկար աղջիկը կը յիշեմ, երբ շուրջս կը տեսնեմ բոլոր այդ փոշոտ, սարդոտ ողկոյզները, որոնք իրենց առուգութեան մէջ աղտոտած են կեանքի ընթացքէն, եկած անձրևներէն, իջած տաքէն և քարձրացած փռիւնէն:

Աղւուր, ջինջ, սաթի պէս և թափանցիկ ողկոյզները դիզուած են առջեւնիս, դեռ իրենց կուտութեան քողքը երեսնուն, որոնց տակէն կը ժպտին կը պճտան խոտամուկից գոյութիւն մը, ծածուկ անուշութիւն մը և առինքնող հաճոյք մը:

Հուալ կու տանք զանոնք, սակայն անոր երեսէն ամօթխածութիւնը չի սրբուիր դարձեալ, և կը մնայ իր

համեստութեան մէջ, ճիշդ դաւառի այն միամիտ աղջիկներուն պէս, որոնք հակառակ Պոլիսի պոռոտ, պատուտած մթնոլորտին՝ իրենց դէմքին վրայ սանկ անբացատրելի քաշուողութիւն մը, դող մը ունին, համարձակ ընթացքներու միջոցին:

Իրաւ, կ'ուտենք հիմա սա թափանցիկ և բիւրեղեայ հատիկները որոնք շրթունքնիս իրար կը կպցնեն իրենց քաշցրութենէն, սակայն ամէնքնուս ալ ներսը անհանգստութիւն մը կայ, դժգոհանք մը անկից, այդ ինքնամատոյցի դիրքէն, և կ'ուզենք գողութեան ելլել, խուսափողները ձեռքնտել արգիլուածներուն տիրանալ...

Այգեպանը, հուժկու, երկայնահասակ և բիրտ դիմագիծով մէկը, երբ խաղողը առջեւնիս էր դրեր, իր լեռնականի երկաթեայ բոլոր շեշտովը բսեր էր որ տունկերուն չպիտի դպչուէր: Եւ մենք, որքան ալ յանդուգն, որքան ալ շատ մը «չուաններ կտրած անցած», չպիտի համարձակէինք այդ մարդուն քիթին խնդալ այդ տեսակ ամայի տեղի մը մէջ, որ բնակութենէ ժամ մը հեռու էր:

Այս միջոցին մեր քովը եկաւ գիրուկ, ցից, աղեբեկ մաղերով ուրիշ մը՝ ձեռքը ձոկանով մը՝ սիկաուր վառելու համար. և երբ ան իր հաստ ծխափողը բերանը, կը ծռէր վառելու գայն, մէկ ձեռքը սանկ առջեւը տարաւ, փորը բռնեց, ուր դաշոյն մը և հրաղէն մը քով քովի կը կենային, կարմիր կաշիէ կամարին գիրկը: Աս ալ այգիին պահապանն էր:

Այս տեսակ պարագայի մը մէջ վախը ո՛րչափ շատնայ, արդիւքը ո՛րքան շեշտուի, ծածկամտութիւնը այնքան կը պոռայ, և գործը այնքան կ'անուշնայ, փորձող կը դառնայ:

Ալ մէյ մը միտքերնէս անցեր էր գողութիւնը,

բնագրը արթնցեր էր այդ մասին և գոհացնել պէտք էր։ Առաջ ես սկսայ։

Կիսապառկ դիրքի մը մէջ, ձեռքերս ուսիս ուղղածիւր գետին դրի, իրանս վեր առի և ոտքերովս սկսայ առաջանալ քաղող պատգարակի մը պէս։ Շարժումներս կը պատշաճեցնէին տերեւուտքին, որպէս զի անդիէն չտեսնուիմ, մինչ շունչս կուրծքիս անբնական դիրքէն բեկբեկած, դուրս կ'ելլէր և կը հարցնէր « մարդ կա՞յ »։ Մօտերնուս որթատունկերը տերեւ անգամ չունէին շատ հեղ, գոս, թափթփած։ Քիչ մը անդին ողկոյզներ անսայ և հոն գացի։ Կեցայ, շուրջս նայեցայ, և մէկ ձեռքիս վրայ կրթնած՝ միւսովս քաշեցի ողկոյզ մը։ Հիւրթաւ քանի մը հատիկ թափեցաւ. այս անգամ եղունգիս բոլոր ուժը տուի և ցնցումով մը խեցի կոյզը. ալ չկեցայ, եկածիս չորս արագութիւնովը անդին վաղեցի և խաղողին կոյզը՝ ինքզինքիս հետ նետեցի փախթին վրայ։ Ամենքը վրան ինկան, փշուր փշուր ըրին կոյզը այդ ճգնած, փոշոտ և թթու խաղողին, մէկ կողմ ձգելով միւսները, աղւոր, աւոյգ, յպստտ։

Բերաննիս թթուեցաւ, ակունիս առաւ այս թանձրամորթ խաղողէն, սակայն աւելի յարձակեցանք վրան, որովհետեւ արգիլուածին վայելքը կար։

Առջի փորձին յաջողութենէն քաջաբերուած նորէն ելանք. երկու հոգի, ոտքերնիս գոլալսելով, գլուխնիս բաց և բաճկոններնիս հանած։ Արահետին եղերքէն կը խարխարէինք վար ծռած, չտեսնուելու համար, և երեսի վրայ պառկած հողին վրայ, դէպ ի ողկոյզները կ'երկննայինք, աչքերնիս վախով չորս կողմ պտտեցուսնելով...

— Հէյ... հէյ...

Եւ այս կոշտ ձայնը կը կարկէ մեր ձեռքերը, կը

կտախք, աւելի կը ծռինք և անշարժ կը մնանք, դողը՝ սրտերնուս մէջ։

Ձենք անճրկիր սակայն. կը ճարենք կը ճարճրենք և կարմիր, բարկ խաղողները իրենց ոստայններով, ցեխերով կը խլենք կը բերենք, որոնք միշտ տենդոտ ընդունելութեան մը կ'արժանանան ամէնքին կողմէ, մէկ կողմ ձգելով անդին աւոյգ, պայծառ ողկոյզները իրենց կողովիկին մէջ։

Այլ յոգնած ենք մեր այս երկիւղոտ գողութենէն, և մեր բերանները թոմթոկած անոնց լեղութենէն ու տղտերէն, որոնք սակայն հաճոյք մը կու տային մեզի, գողցուածին հեշտանքը։

Եւ երբ կը դիտեմ հիմա, սա լքուած, կոյսի պէս փափուկ և բլբլեղի պէս թափանցիկ ողկոյզներուն դէզը, որոնց քով կը կենան գողցուածներուն շողիքոտ կմախքները, միտքս կ'երթայ մեր աշխարհին, մեր կենցաղին, ուր այգիի սա պատկերին պէս, յաճախ գեղեցիկը ու քաղցրը կը լքենք, ագեղի մը, աղտոտի մը հտեւէն վաղելու համար, որովհետեւ մէկը ինքնամատոյցն է, միւսը խուսափուկը, արգիլուածը՝ որուն վայելքին մէջ կայ գողցուածին հեշտութիւնը։

Հեշտութիւնը՝ որ մարդուն իսկութեան հետ կապուած է պարզապէս, և ամոր գոյութեան իրաւունքն է կարծես։

1902

3

ՓՈՂՈՑԻՆ մէջ աղմուկները իրենց ցանցը կը հիւսնէ և թմրուկները՝ միացած տղաքներու կերկեր ձայնին, անուշ խառնիճաղանձութիւնով մը՝ Ամանորի նախատօնակը կը փառարանեն:

Գինետուններուն մէջ ալքոլը կը շողփանայ մոմերու զողզոջ լոյսերուն շուրջ, և գինովութեան գերազանց հաճոյքին, ինքնամոռացումին ուժը՝ խմողներու միտքն ի վեր կը թորուի, մեղկ, արագ, ու հաճոյքոտ:

Ապարանքները, տունները, հիւղերը, ամէնքին ալ բնակարանը ուրախութիւնով լեցուն է այսօր. մթնոլորտը ամբողջ խինդ է, ցնծութիւն, արըշուութիւն, ցնորք, ճառագայթում...

Ես սակայն, է՛հ անօրէն սիրտ, բան մը չեմ զգար այդ տօնախմբութիւններէն, չեմ հասկնար ինչ որ կը դառնայ, ինչ որ կը շողփանայ շուրջս, ու անտարբեր, պաղ շարժումներով կը մօտենամ գրասեղանին՝ որուն վրայ քանի մը գիրք, ու տոմսերու դէզ մը կը կենան, խնամուած դասաւորութիւնով մը, իրենց վրայ կրելով ծանօթներու անուններ, կցուած՝ Ամանորի ջերմ մաղթանքներու:

Գիրքերը անդին կը նետում վրանին պարզ նայուածք մը ձգելէ ետք, ու տոմսերը, ամէնքն ալ քանի մը գլխադիրներով անկիւնուած, քովէ քով կը շարեմ,

կարծես թափանցել ուղելով այն գաղտնիքին, որ զանոնք հոն բերած նետած էր, առանց սպասումի, լայց առանց ալ անակնկալի, քանի որ ծանօթներու, մտերիմներու յիշատակութիւններ էին անոնք, հեռուէ հեռու, նոր տարիին անշուշտ սեմին վրայ հաղորդակցութեան, միտքի ու սիրտի զօգումի մը կապը զգացնող:

Այդ տոմսերուն վրայէն սակայն, անկեղծութեան հովէ մը աւելի, ընկերային ընդունուած ու տաղտկալի սովորութեան մը բոլոր կ'արտածորար, որ ինչո՞ւ, չեմ գիտեր, միշտ սիրտսեղում մը կը պատճառէ ինծի, անոր համար որ Անկեղծութիւնը կը խեղդուի հոն, ու ցուցամոլութիւնը, Կեղծի՛քը կը շքաւորուի իր դիւրահաճ դիմագիծներով...

Ի՛նչ որ ալ ըլլայ, հիմա՛ ալ չեմ ըմբռներ այդ ամէնքը, ու քառակուսի, իրարու վրայ ու քովէ քով ամբողջ շէնք մըն է որ կը շինեմ այդ խաւաքարտներէն ու վերջին անգամ մըն ալ նայելէ ետք, կակուղ թուղթ մըն ալ կը մոցնեմ անոր ծերպերէն ներս, այրումը գիւրացնելու, հեշտացնելու համար:

Մունկս ծոնկիս վրայ, մէկ արմուկովս գրասեղանին կը թնամ, ծանծրոյթի ու անհոգութեան բոլոր տիրապետումին տակ, միւս ձեռքովս լուցկին կը մօտեցընեմ թուղթէ շէնքին, որ իր մէկ ծայրէն կը բռնկի՝ ծուխի նուրբ շնչումէ մը ետք:

Բոցը իր լեզուն կ'երկարէ, ու ձերմակ շէնքը կը սկսի մխալ, իր ծերպերէն դուրս կարմիր լեզուակներ արձակելով: Տոմսերը տաքէն կը ձգտուն, կը տարածուն, քունէն նոր կլոզ մարդու մը պէս, և միւս կողմէն անխաղճաբ իր սեւը կը գալարէ անոնց եզերքն ի վեր:

Ծուխ և բոց.

Նւ ամբողջութիւնը կը սենայ ոգեւորի ցաւերով, կը կորանան թուղթերը դադաղի մը պէս ախուր, ու նոր ածուխի ցարտիւններով կ'իյնան քովէ քով, գիրկ գիրկի, ցուրտէն իրարու պլլուող լակտներու պէս:

... Հիմա տարածուած են անոնք քովէ քով, վերջին ճարձատիւնով մը,—իրենց կարապի երդը—ածխացած փրատակներու պէս, որոնց մէջ ականայ մղուեցայ վնասուելու այն բարեկամութիւնը զոր նուիրած էին տոմսերուն առաքողները, աւելի ճիշտ երեւցուցած, որ, վա՛ղը ճիշդ այդ թուղթերուն պէս կեանքի պղտիկ անկումի մը մէջ, ձախորդութեան մը հրկիզումին տակ, երեսդ անգամ չպիտի նայէր, դուցէ անարգէր իսկ:

... Նւ հիմա որ քմահաճոյքը իր զրդումը կատարած, ու գոհացումը շահած էր, առանց մտածումի, առանց շէշտ մը անդրադարձութեան, այդ սեւ կոյտին առջեւ ակամայ կը մղուի մտածել արարքիս չափը, անոր մութ զրդումը և վայելած անուշ հաճոյքս, բարձրացող, տակաւ ոգեւորուող ու ծածանող բոցերուն առջեւ զգացած խօյ ուրախութիւնս...

Իրաւունք կու տամ սակայն, և այդ խելխօյ ընթացքիս արդարացում մը, իրաւունքի մը անփոփոխութիւնը կը կցեմ:

Որովհետեւ...

Հիմայ, որ ալ ճանչցած եմ մարդիկը այնպէս, ինչպէս են իսկապէս, և երբ ալ իրերը չեմ դատեր իրենց առարկայական դրսերեւոյթով, անըջանքի ու խաբկանքի ծիրաններուն տակ, ցաւ մը կը զգամ այս ամէնքին

գէմ, ցաւ մը որ կը մշուշէ այդ բոլոր աւանդական սովորածութիւնները, որոնց վրայ հեգնատ նայուածք մը մինակ ունիմ այսօր, և որոնք, երբե՛մն, այնքան կը թովէին, կը հմայէին, կ'աւինքնէին զիս, իմ մանուկի երեւակայութիւնս պտտցնելով հաճոյքներու գերազանց մթնոլորտի մը մէջ:

Անո՛ւշ օրեր, ուր, անձկանքով կը սպասէինք կաշանդին գիշերուան, և «Աստուածամար»ին առջեւ ծունկի կու գայինք աղերսելու որ «մեր հայրիկներուն ստակ շատ տար՝ մեզի խաղալիք, մեզի պտուղ դնելու համար»:

Ու ի՛նչ վերացումներու, ի՛նչ հաճոյական զինովութեան մը մէջ էր որ իրիկունը, գրանը ետին կը սպասէինք հայրիկին գալուն, անոր ձեռքը պագնելու ու թիթեղ չափեալք մը կամ փայտէ գառնուկ մը ընդունելու համար, որոնց տիրանալէ ետք, ա՛յ անչքացած, լքուած էին ուտելիքները, որոնց պատրաստութեան տոնն, մայրիկին քղանցքն ի վեր կը թրվայինք մինչեւ իրիկուն անոր սիրտը որչա՛փ հառցնելով:

Առտուն, հապա առտուն: Մութն ու լուսուն ժամ կը վազէինք հաւատքի տաք ու երկիւղոտ զգացումով մը— ոսկի թռչուն՝ զոր աւա՛ղ, խապառ թռած է հիմա— և արբուսանքի մը անընտ թրթուումներուն մէջ «միւս փււ»ին նուէրին կը սպասէինք:

Այդ օրերը, ամբողջ երազ էր, ամբողջ ցնորք, ամբողջ ինքնամոռացում, ու ամբողջ ալ երջանկութիւն, որոնց վերազարթնումին առջեւ, հիմա, ախուր, սրբապետ կը մնամ, աչքերս թրջած, բուռ բողբօլի մը մէջ, թէ ինչո՞ւ մեծցեր ենք, ինչո՞ւ ազատուեր ենք այդ գե-

բազանց վերացումի և անըջանքի սահմաններէն, ինչո՞ւ գիտակից եղեր ենք հասարակ մարդերու չարութեան. ինչո՞ւ...

Ու ակամայ լացը կու գայ կոկորդս ի վեր, ցնցող լաց մը, որու փղծկումներուն մէջ կը լուսապսակուի աղու օրերը, անուշ օրերը, որոնք աւա՛ղ, մեռելներու պէս, չպիտի դառնան մէյ մըն ալ, իրենց անուշ ծխածանր բարոսելու մեր կեանքին վերեւը...:

1903

ԲԱՆԱՅԻՐԻՆ ՄԷՋ

ԱԶՄՈՒԹԵԱՆ ջրվիժում մը պարզապէս, հոսանքներու պէս յարաշարժ, ամէն կողմէ, աւազան թափող գետերու նման կը հոսի դէպի Պալըքլը, բանայիրին կեդրոնը:

Հեռուէն, այդ անցքերուն բարձրացուցած մխորներէն, խօսքի, կառքի ու գրաստներու աղմուկէն անդին, փռչներու մութ շողիացում մը կայ, ծուխերու, մուխերու և դո՛հ ու բո՛հի մշուշ մը որ միտքդ կը յոգնեցնէ՝ դեռ իր քովը չհասած:

Աղմուկները աւելի կը սուրնան, ճիւղերը աւելի կը թանձրանան, հրմշտուքը, իրարանցումը աւելի կը տենդոտին քանի առաջանաս դէպի բանայիրը, որուն վրաններուն այլազան դրօշներն ու յարդարանքները առինքնող տատանումներ ունին կարծես, այդ սիրտ սեղմող խաժամումին բարձրերը:

Ծեր կիներ, իրենց սեղեղատին մէջ լուռ և ուշադիր, դեռատի հարսեր կամ աղջիկներ, բէշերնին թեւերնուն վրայ, ինքնամփոփ ու չփոթ դիրքով, քով քովի կը քայեն ոտքի տակ չմնալու համար և պզտիկները իրենց մօրը կամ մեծ մօրը քղանցքին կցուած, տալահար կը քաշկուտուին մարդոց իրարանցումին մէջէն, չկորսուելու վախէն մտրակուած:

Չեւերու, տարագներու, տարիքներու և վիճակներու

այլադանութիւն մը ամբողջ, որոնք կը խաչատեն, կը կտրատեն, կը չգլխայեն գիրար, առանց յոգնութեան, առանց տաղտուկի կամ մտայուղութեան, ճակատադրական տողանցումի մը պէս:

Հոս տղեկ մը կը ճզայ այս անօրինակ խառնակութենէն վախցած, հոն կին մը կը յանդիմանէ երիտասարդ մը որ իրեն դպած էր, քայլ մը անդին ծեր մըն է որ գետինը նստած անկիւն մը կը կրծէ. աղջնակ մը որ հօրը տաբատէն կը կախուի շաքար պահանջելով, երկու պատանիներ որոնք իրարու կոկորդէ բռնած կիցերու և ապտակներու տարափ մը կ'իջեցնեն մէկ մէկու, քայլ մը անդին ծերուկ մը որ գետինը փռուած է խմած օղիին տիրապետութեան տակ լիսպիկ դարձած:

Գաղթականութեան միջոցով բերանին լեցուն, կ'անցնին իրենց դալարազարդ գմբէթներով, որոնք տակէն բարձրացող իրդերէն ու գինովի կանչերէն կ'ուռին, կը լայնանան: Զիտ՝ իրենց խօս վաղքը կը պտոցեն քիչ մը աւելի խոհեմ գնացքով, և էշերը, իրենց յաւիտենական փրկափայտութեան աւանդապահ, իշապաններու սուր խթաններուն կրկնակի հարուածներուն ու հեծողին կիցերուն անտարբեր, պատերն ի վեր քսքսուելով, կենալով ու ետ դառնալով կ'առաջանան, անցած դարձածին անմտադիր:

Բանայիրին կեդրոնն ենք հիմա: Խորոված միտերու, չամիրուրուած ոչխարներու, տապկուած ձուկերու ծուխ մը կը գինովցնէ մթնոլորտը ու կոկորդղ կը սեղմէ. ճենճի, իւղի, ճարպի անտանելի հոտ մըն ալ ուռնքերդ կը գգուէ ջլդերդ ընդարմացնելու ստտիճան ծանրութեամբ:

Զուր, լեմօնատ, կաղոզ, օշարակ ծախողներու ձևանքոտ պուշաուքները, բաղդախաղներու, չաքարա-

վաճառներու, ուժի փորձանակներու, մարդ կշռողներու, պաղպաղակ շինողներու հրաւերները՝ իրենց շուրջը հիւսած մարդերու շղթայովը և անոնց ընդհատ խօսակցութիւններովը օդը կը խառնակեն: Մէկ խօսքով, ամէն կողմ կանչ, պօռուք, հրաւեր, աղմուկ, ճիչ՝ ձայնով թէ գործիքներով, որոնք յոգնեցուցիչ և անտանելի ծիածան մը կը բարձրացնեն դէպի վեր, շուրջդ, գլխուդ վրայ, ոտքիդ տակ, ամէն տեղ, ամէն տեղ առհասարակ, միտքդ բթացնելու և աչքերդ չլմորեցնելու ստտիճան տենդատութիւնով:

Մէկ կողմը նաւակաձեւ օրրաններու մէջ զոյգեր, ծունկ ծունկի, գիրկ գիրկի կ'օրօրուին. քայլ մը անդին պտուտակ մը կը դառնայ իր հետ շարժելով վայտէ ձիերու և կառքերու շրջանակ մը, ուր կը վէտկտի նստողներու հագուստներուն այլադանութիւնը: Խոշոր օրօրոցներ, կանանչներով պճնուած տղոց խուճով մը, որ իր նուագներուն ձայնովը տատանուալիս արբշտանքը կը բարձրացնէ:

— Հո՛ս, հո՛ս... հո՛ս եկէ՛ք, կը ձայնեն մեծ վրաններու առջեւ, իրարու կցուած լատտափայտերու վրայ խեղկատակող միմոսները և աղջիկները, ձեռքի ու ոտքի շարժումներով:

— Հո՛ս, հո՛ս, դուռը տակից է... կը չեշտէ ձերմակ ու կարմիր հագուստներով, գէմքը ներկուած միմոսը ձեռքի շարժումներով ետեւը կեցած կիսամերկ պչրուհիին առջեւը ցուցնելով,

— հո՛սկից, հո՛սկից է դուռը:

Ու ամբողջ կայտուռն այդ սրամտութենէն քրքիչ մը կը բրցնէ ծափի քանի մը հարուածներով:

Մինչեւ մէջքերնին պատուած սեղմ զանկապաններով և ուսերնէն մինչեւ կուրծքերնուն վարը բաց այդ

դերասանուհիները, իրենց թեթեւ ու ոսկեճամուկ հագուստներով, սրունքներնուն ու ծիծերնուն բոլոր մեղկ հրապրյրները կը ցուցադրեն. թոյլ, յոգնած ժպիտներ կը կախուին անոնց մաշած դէմքերէն, և իրենց վարսերուն խօթած ծաղիկները կը սատանային նեղ փայտերուն վրայ ըրած ոտոտտուիներէն. կը ժպտին, կը հրաւիրեն, նետուած ծաղիկները հաճոյքով կ'ընդունին, դիւրահաճ խօսքեր կ'ընեն, անձնամատոյց ձեւեր կ'առնեն, կը քծնին, կը կատակեն ամէնքին ալ հետը առանց խարութեան, երկու յաճախորդ աւելի ներս առնելու համար վրանէն և երկու դուռ աւելի շահ գոյացնելու համար: Եւ այս միմոսները իրենց ապուշի ծեքնայումներով ու կիսաշխարհիկ կլինները գրգռական կոտորտութներով, մրցումի կ'ելլեն. երկու կողմերը կ'ողելորուին, իրար կը ծաղրեն լատտափայտերուն վրայէն, իրարու քիթի կը խնդան, իրենց խումբին վարկը բարձրացնելու և դէմինները վաթ զարնելու միտքով:

Կանանչ ու կապոյտ հագուած ծեր մը, իր աղեխարշ մօրուքը անկած, մշուշոտ ձայնին բոլոր խղղութովը կը պօռայ պոչաւոր ու թեւաւոր պարզ ձուկի մը դադանային հանգամանք մը տալու համար, ու անդին, կին մը՝ դիւրաշարժ, վհուկի ձեւերով կը կոտորտուի յայտնելով թէ՛ ներսը աշխարհիս եօթը հրաշալիքներէն մէկը կայ դոր պիտի կրնանք վաչկել մի միայն 40 փայտով. ներս կը մտնես ու կը տեսնես մօմէ երկու արծառներ, դեռատի աղջիկ մը որ մերկ պառկած է, նուրը չղարչի ժապաւէն մը մինակ ունենալով փորին ստորոտը, ուսին տակէն արուեստագիտօրէն երկարուած:

Պատկեր ցուցադրողներու, թռչուններու և մուկերու բերնով... ձախտապէր որոշողներու, աճապարաներու և այս տեսակ հաճոյական խաբեղաններու ջոկերը

կը վխտան՝ իրենց գլուխը խումբ մը մարդ ժողված, որոնց լեզու կը թափեն:

Աղմուկ, իրարանցում, քրքիչ, պոռչտուք ամէն կողմ և կը հեռանանք գլուխնիս բութ ցաւի մը տակ, Պալըզլի բանայիրին տօնական խորհրդանիշը եղող ալազման այցելելու համար:

Նեղ անցքէ մը անդին՝ ժայթքող հոսանքի մը պէս կլինելու ու աղջիկներու պոռթկում մըն է որ ներս կը խուժէ Պալըզլի Յունաց եկեղեցիին դռնէն, ուրիշ քիչ մը հեռու, կարճ բակէ մը ետք, ուրիշ դուռ մը կայ, մարմարէ սանդուխներով, որոնք դէպի վար, ստորնաշարի մը կը տանին հաւատաւորներու խաժամուժը:

Այազման է: Դրանը սաջիւ, շունչի, խոնաւութեան խունկի ու իւղի իրարու խառնուած օդ մը կը գգուէ դէմքդ, ու առանց անդրադառնալու այդ ապառուջիկ մթնոլորտին, բազմութեան հոսանքին մառնուած, առանց սանդուխներուն կոխելու, ինքզինքդ արդէն վարը գտած ես, մարմարեայ լայն սրահի մը մէջտեղը: Ստուերոս ու տխուր այդ գեանափորին կողերուն վրայ պղզտիկ խորաններ կան, Աստուածամօր պատկերներով, որոնց առջեւ մոմերու իրարանցում մը կը ցոլցայ, շնչատ լոյս մը նետելով դէպի վեր:

Խորը՝ կամարածեւ տանիքի մը տակ, քառակուսի ընդարձակ աւաղան մը կը փռուի, վճիտ ու հուլալ ամբողջութիւնով մը:

Աւաղանին մէջ կարմիր ձուկեր կը խայտան, այն ձուկերը որոնք—աւանդութեան մը համաձայն—իրենց կէս տապկուած վիճակին մէջ ողջնալով՝ մօտի ջուրին մէջ ցատկեր են: Եւ հիմա այդ ձուկերն են որ, դարձեալ կը լողան, կը ծփան ջուրին մէջ նետուած տաք փարանոցի մը անցքէն անհանգիստ ու վրդով:

Հաւատաւորներու ամբողջ հոն կը դիմէ, այսպէս ջուր առնելու համար: Ծերունիներ և խտաւորներ իրենց դէմքը կը քսեն քարին, ցաւերնուն դարման մը գտնելու. հափահասներ կը լուսն երեսնին իրենց վարձքերուն կատարման համար, և դեռատի աղջիկները աչքերնուն կը քսեն օրհնած ջուրը, սիրտի իզձերու փայլուն աւարտման ազօթքներով:

Աղօթք, մրմունջ, տառապանք, հեծեծանք ու աղերս ամէն կողմ, նեղացնող և սրտակեղեք միջավայր մը, ուրկէ շուտ ազատի կը բաղձաս և ինքզինքդ նորէն կու տաս հոսանքին որ քեզի լոյս աշխարհը կը բերէ, ազատ օդին մէջ:

Օձիքնիս հազիւ ազատած, կը մտնենք գերեզմանատունը, Յունաց Պալքըլըն:

Մարմարէ ձերմակ կաթողները, սեւ խաչերը, հողէ գերեզմանները, գունատած ծաղկեպսակները, բոլորը բուլբուլ, ոչինչ ունին հիմա որ իրենց տիրութիւնը արտածորեն, ա՛յնքան ուժով է իրենց շուրջի խնդր, ա՛յնքան վայրագ՝ ուրախութիւնները:

Տօնոյթը բո՛ւն իսկ հոս է որ կը կատարուի, գինարբուքն ու պարերը հոս կը բարձրացնեն իրենց կայտալը:

Ծառերու ստուերներուն տակ, ընտանիքներ, տունէն ներս եղածի պէս կիսով հանուած, բնկողմանած են խտրներու կամ կապերունը վրայ, ուր օդի շիշերը, դաւաթներն ու աղանդերի պնակները իրարու մէջ-խառնակ կը կենան, ամէն վայրկեան գործածուելու, ձեռքընտուելու պատրաստ:

Կիներ չըջող հոսանքին հանած, ձերմակ միտայտնին փռուած են հոն, ոտքերնէն մինչեւ ծունկը բաց, և

մայրեր, ծիծերնին բացած պղտիկներուն բերանը կը թխնն միշտ, կաշաւք մը, որպէսզի ձայն չհանեն, ուրախութիւնը չխանդարեն:

Էրիկ մարդիկ մէկ մէկու վրայ ընկողմանած, գինովութեան երգ մը կը հեծեծան քան թէ կ'երգեն, և պղտիկները խուճրին շուրջը բռնուռք կը խաղան:

Քայլ մը անդին «լաթերնա»ն իր յաւերժի եղանակը կը հողովէ, ու զոյգեր, տառան տառան կը դառնան, «բողբայ»ի մը կամ «սօթիչ»ի մը դարձուածքներով:

Թաշկինակները ձեռքէ ձեռք, ուս ուսի յեցած գուպայով մարդիկ և սոթաւած կիներ, հիմա ալ կը դառնան հոռան՝ պօռալով, կանչելով և աղմկելով:

Ամէն կողմարեցութիւն, ամէն կողմ երգ, «լաթերնա»ն և «չիֆթէ նաղարտ»ն իրենց դօտեպնող, կայտալուն ու ոտտոտուն եղանակներով, որոնք ջիւղերը կը յուզեն, միտքերու թռիչ և սիրտերու տենչ կու տան:

Պարերու, ոտտուներու ու խաղերու ամէն տեսակը, աղջիկները մէկ կողմ, տղաքը մէկ կողմ, և ետքն ալ գինովութեան և ուրախութեան հաստատած անակնկալ կապով՝ իրարու թեւէ քաշելով, քով քովի, ձեռք ձեռքի, գիրկ գիրկի կը պարեն:

Վարը ջոկ մը պանդուխտ յոյն բռնակիրներու, որոնք իրարու կցուած իրենց հայրենի պարը կը դառնան ազգի մը տկար ցնցիւններուն ձայնէն ողբեր, դիւնով, ինքզինքնին վերադարձած կարծելով իրենց քաղաքին վայրի դաշտերուն ու խոպան անտառներուն խողը:

... Կը դառնան տանք, ծռելով, կանգնելով, ոտքերնին ծալելով, մէջքերնին ետի նետելով, ու նուազածուն, գրկած իր խեղճ գործիքը, չըջանակին մէկ ծայրէն միւսը կը վազէ, ինքն ալ արբշխ, ինքն ալ

կայտառուն, դէմքը ծամածուռ ու ջիւղերը պրկուած:

Քիչ մը անդին խումբ մը Պուկարներ տիկի մը շուրջը հաւաքուած կը դառնան, կը չըջըջին, անոր ընդհատ միօրինակ կանչերուն՝ իրենց երակներուն ներարկած հուրքէն մարակուած:

Ծիծաղ, պար, քծինք, սիրաբանութիւն դէզ դէզ, հոս հոն, ամէն կէտերու վրայ, յոգնեցնող, տառապեցնող ամբողջութիւնով մը:

Մուրացիկներ կը տեսնուին ասդին անդին, կոյրեր կազեր կամ ձերունիներ, որոնք ափերնին բացած՝ խմողներուն կը դիմեն:

Բաղդադուշակ գնչուհիներ, իրենց պատառառուն շաղկապներով, կարմիր գօտիով ու կէս մը բաց կուրծքով կը թափառայածին ծանակներու առարկայ շատ հեզ, նայելու համար բաղդը անոնց որոնք տառնաց մը կը ցնծան և ըսելու համար նոյն ձուլածոյ բառերը դիմացինին տարիքին ու վիճակին համեմատ. ասոնք իրենց դէմ եղած բոլոր խաղերուն ու ժխտումներուն հակառակ, իրենց արուեստին մէջ անխախտ կը մնան, մատոյնին կը հետեւին չոր բակկաներուն, ըսելով քեզի թէ «սեւաչուի, սեւայօնք, երկայնահասակ ազնոր աղջկէ մը քեզի համար կը մնանի, բայց դուն անոր սէրին անդիտակ՝ ականջ չես կախեր իրեն...» և այլն:

Ձողուններու, շաքերաններու, դափերու խառնիճազանձ մը կ'անցնի, որոնք առաւուրնէ ի վեր յոգնած են ալ, ու ձայներնին տեսակ մը բողբոջի ձեւով է որ դուրս կուտան, մարած, հինգած:

... Իրիկուն է ալ, վերջը կը մօտենայ հանդէսին. ամէն կողմ աւելի՛ ազմուէկ, աւելի՛ կանչ, աւելի՛ իրաբանցում. դաւաթները կը դլտորին, ոտքերը ջղային սարսուռ մը կ'ստանան, նուազները կը հեւան, տենդ

մը, անձկութիւն մը կը քամուի ամէն կողմ, հոգեւարքի հոնդիւն մը կարծես՝ որ միջնորդան ի վեր կը շողխանանայ...

... Տէրաէր մը կ'անցնի, փորուրաբովը, ձեռքը խաչ մը բռնած և ետեւէն երկու հոգի՝ մէջ մէկ սափոր ձեռքերնին. մեռել մը կայ դոր պիտի թաղեն: Ծերմակ դազաղը կը հեծէ փոսին քովը, խօս, ուրախ, պատըռած ու վայրի չըջապատի մը մէջ:

Պատկերը ցնցող է. այդ պահուն կ'անդրադառնամ այդ դազաղէն անդին՝ բոլոր միւս շիրիմներուն ու գերեզմաններուն ալ վրայ, որոնք իրենց սպիտակ մարմաններուն պաղութիւնովը, սեւ խաչերուն տխրութիւնովն, ու գունատ, դափհար ծաղկեպսակներուն հատակոտորներովը կուլան կարծես, իրենց կուտութիւնը վեհութիւնը կորսնցուցածի պէս. ամէնքն ալ որբեր են իրենց արժանիքէն զրկուած և այրիներ՝ մեռելներու առթիւ արտայայտուելիք դուրդուրանքէն, սէրերէն:

Բայց ո՛չ մէկ անդրադարձում, ո՛չ մէկ խորհողութիւն. ուրախութիւնները անողոք են, գինովութիւնն ու արբուածքը անդադրում, որոնք իրենց այս ամէնացայտուն հանդամանքին մէջ կը պարզեն մարդկային կատակերգութեան է՛ն աչքառու դրուագը, Կեանքի ու Մահուան մեծ դաւեշտը, զոր, վարժուած ենք, պարտաւոր միշտ ու միշտ խաղալու ամենքնիս ալ առհասարակ, առանց խորհելու և առանց ալ զգալու:

1903

Ս Է Ր

ՄՏՈՒՆԵՐՆԵՐԸ իրիկուան գաղջութիւններուն հետ կը թափին վերէն ծառուղիին երկայնքը, ուր ամբան օրնու հեղացնող տաքը իր երաշտ շունչը քսած է ամբողջ ցորենէր:

Մայթը եզերող ծառերուն ճիւղերը յոգնած, փռչեալատ մարմիններով վար կը կախուին, և ճնճղուկները ոտտէ ոտտ, իրենց կեանքոտ շարժումները կը պարտցնեն, պատռտած, անդաշն ճշումներով:

Կառուղին իր դեղին հողով և շնչահեղձող փռչելով կ'երկարի մինչեւ վար, տեսակ մը լեռնային արահետի նման, եթէ երբէք գոյութիւն չունենային բնակարանները, որոնք լուռ և դռնփակ, քուրմերու խորհրդաւորութիւնով մը, չէին ուզեր կարծես խռովել տիրող մեռելութիւնը, ձանձրոյթի, անդառնկի՝ ժամը պարզապէս:

Ծառուղիին վերի ծայրէն երկու ստուերներ շարժեցան. կը մօտենային, ու մենք որ բնական յոգնութիւնով մը ու սիրանելո՛ւ ճամբուն վրայ ինքզինքնիս կը քաշքշէինք, կեցանք, պահ մը նայելու համար պատկերին որ կ'անցնէր:

Հովկուլ թափառականի ճշմարիտ տիպար մը. —

Աղտոտ, փռչներէն ու քրտինքէն մրոտած դէմք մը, որուն վրայ աչքերուն շարժուն սեւերը և պերեւեշտին ցանցը կը կորսուէին: Գլուխը բաց, խռիւ, թնճուկ մաղեր, գորշ խաւով մը շղարշուած և սև, ամխալաճառի ծոծրակ մը, որ իր շուքը կը ձգէր մինչեւ վիզին տակի խոռոչը: Տպածոյէ շապիկին իւզոտ օձիքը փրթած, ճեղք մը կը բանար մինչեւ կուրծքին վարի ծայրը, խանձած, աղուամաղոտ մորթ մը ձգելով դուրսը:

Մէջքի բուրդ գօտիէն վար կը կախուէր գծաւոր, ձմրան տարատ մը, ետեւը՝ մաշուքներէն երկու աչք փորուած, որոնցմէ գորշացած վարտիքը դուրս կը նայէր: Երկու թեւերը ամբարտաւան եռանկիւններ չինելով կ'երթային թաղուիլ տարաւին կողմնակի դըրնաներուն խորունկը, և որունքները, ամբողջական շարժումներով կ'առաջանային իրենց շուքը թոթաւելով հազուադէպ լայն խողովակները: Ուքերը կոչկոռած դարչապարներով, ամէն մէկ քայլի կը լայնացին ու կը կծկուէին սալարկին վրայ, որ լուռ կը մնար այդ առաջացումէն:

Այս մարդուն քովն ի վեր կ'երթար աղջիկ մը, աղւորիկ, մանրակազմ ու լեցունկեկ:

Պարզ, խնամուած և կոկիկ զգեստաւորումի մը մէջ, աղջիկը, հաղիւ 17-18 տարու, կը քայէր, մէկ ձեռքով քովօքը բէշը բռնած և միւսովը թաշկինակ մը՝ կուրծքին վրայ:

Տղան իր տատանող ու դլխահակ դիրքով՝ կէս մը էզին կողմը ծռած կը քայէր, մինչ միւսը պատկուան կից, դէմքը անհամարձակու ամչկոտ՝ ինքզինքը կը տանէր. իր ներսի սրտադողը, անձառ երանութեանը հետ կը կարգացուէր փոքր, անուշ աչուրներուն մէջ:

Կեցանք նայեցանք հիացիկ՝ այդ զոյգին, երջանիկ

ամուլին, որ իրեն սէրը, վախկոտ, երկչոտ, գիշերային ծաղիկի մը պէս, կու գար հոտուըտալ սա՛ ծառուղիին երկայնքը, իրիկուան ստուերներուն մէջ:

Պատկերը անցաւ՝ անուշ երազանքի մը պէս, դաշտանակար մը արագ, որուն տեսքը պատրանքի մը վերիպանքը կը քսէ մեր մտքին:

Դարձանք, դաւազաննիս գետինին կրթնցուցած, աչքերով հետեւեցանք անոնց, որոնք կը հեռանային տակաւ, մարդը իր կիսամերկ, ստամբակի դիրքին մէջ և կինը՝ գիւղի համեստունակ զաւկի մը նման:

. . . Ու կ'երեւակայէի որ, սրտնք իրենց կեանքի բոլոր անժառանգութեան մէջ, աւելի երջանիկ չէին մենէ, քաղքենի պարոններէն, որոնք՝ ճաղատ գանկով գիտունի մը պէս, ակնոցը քիթերնուն անցուցած, սէր կը փնտռեն, վայելք, երջանկութիւն՝ աւանց քիչ մը անկեղծութիւն և միամըտութիւն դնելու իրենց ընթացքին մէջ:

Եւ հն՛դ մըն ալ նայեցայ այդ սէրի զոյգին, թաշկնաւոր չրթունքը գոցող աղջնակին և թափառական, շունչը անթուրթենէ հոտող այրին, որուն տարատիւ ետեւի ծակերէն դուրս ինկող ձերմակը հիմա կ'ալօնէ, խոտացող շուքերուն մէջէն, միմասի մը ծամածուրութիւնները կ'ընէր, լեզու կը հանէր, քիթ կը փշրէր, մեղի, քաղաքակիրթ ու նրբակրկիտ պարոններուս գէմ...:

1903

“ ԲԱՆԹՕ ”, Ն

ԱՆՀԱՄԲԱՐՈՒԹԵԱՆ աղմուկին մէջ բեմին առջև չարուած նուագախումբը ծայր կու տայ իր աղկաղկ լարերու հեծիւնին և ձեւաւորուած եղանակի մը մէջ վարագոյրը կը բացուի ճակտէն:

Անկրունկ, տրեխածեւ քուէմ կօշիկներու մէջէն զոյգ մը սիւներ կը բարձրանան նարնջագոյն սեղմ գանկապանով մը գրկուած, որոնք իրենց զուգախոտոր ամբարձքը կը մոյրեցնեն չրջագլխատի շղարչեայ շըրթունքին տակ:

Կապոյտ սնդուսէ զգեստ մը վար կը կախուի ուսերէն, բացը ձգելով ամբողջ լանջքը և կռնակին կէսը, մինչ օդին մէջ ճօճող թեւերուն մերկութիւնը կը գոցէ վարդագոյն բարակ ֆանելա մը:

Կուրծքին ծայրէն չլիակի մը պիրկ եղերքը կը նեղ-նայ մինչև մէջքը, ուսկից վար, օդալից չափուա-նաձեւ ցայտք մը կ'առնէ չրջագլխատը իր գրկած լայն կոնքերուն վրայ, որ կը սեղմուի ոսկեհիւս և ծոպաւոր կամարէ մը:

Ձանակներու, ժանեակներու և ժապաւեններու երանգաճոխ և ոսկեծիր դարդարանքին մէջ կը փափլի, կ'երփնաւորի այդ աղջիկը որ իր կռնակն ի վար ցըր-

ուած վարսահիւսքին կատարը, կեղծ անդամանդէ վարսամիտի մը հետ՝ Գուլեայի քանի մը չիւղեր դրուա-
գած է:

Ծափերը կը դադրին, և դիցուհին իր ներկուած չրթներուն ծայրէն հագիւ կրնայ լսել ընել երգը, հա-
ցընող, սիրատենչ և տարփաւառ երգը, որ սակայն կը
խեղդուի կը մնայ խաթարուած ցանցին մէջ անոր կո-
կորդի լարերուն որոնք կը գալարուին, կը ցաւտօին մեղ-
քերու հոսանքին մէջ անտառէտուած:

Ոտքերը կը շարժին, թեւերը կը ճօճին, կուրծքը
կ'ելեւէջի, գլուխը կը ծեքծեքի, կը դառնայ, կը դե-
գերի, կը պարէ:

Դէմքին տփուռութիւնը քողարկուած է անգոյրնե-
րու ճարտար վրձնումէն և մեղանչումի ծիրերը որոնք
կը չրջանակեն իր սեւ մարմրուն աչքերը, կ'անշքա-
նան իրերակից յօնքերու թաւ մրտաւումին տակ:

Նուազը կ'արագանայ, ոգեւորութիւնը ծայր կու-
տայ, ամբոխը կը պահանջէ...

Եւ հէգ աղջիկը կոկորդը կը պրկէ, ձայնը կը մղէ,
սուր ճիւղերը կ'եղանակաւորէ, մարմնի ցնցումներով,
ոտքի դարձդարձիկ կայթումներով և թեւերուն հեշ-
տագին գալարումներով:

Տարփանուտ խօսքերը կը թռին, հեշտ, մոլորեցու-
ցիչ բառերը կը ծփան, և ապշած խուժանը աւելի գը-
րաւելու համար մոլութեանց այդ ծաղիկը, կուրծքը
առաջ մղած, սրունքները կիսաբաց, գլուխը ետեւ,
նրբաւարտ ձեռքերը մազերուն յեցուցած, կը ծռի կրու-
նակի վրայ, կը ձգտուի կատուի մը փաղաքշանքով ու
հեշտափառ պրկումներով:

Աչքերը կը մոլորին կոպերուն տակ՝ գինովի մը նայ-
ուածքին պէս, այտերը կը վառին, ճակատը կը փայլի և

չրթունքները կը բացխփին համայնական համայրի մը
մէջ տենդագին:

Ծափերը կը բարձրանան, ջերմութիւնը կը ծորի,
եղանակները կ'երագեն...: Հիմա, կը դառնայ, կը
չրջրջի շունչանի մը պէս անդադրում, կը դառնայ, կը
դառնայ, մազերը կ'օղաւորուին, կուրծքը կը չիթթուի
վայրկեան մը կռնակին ճերմակութեան հետ և այդ հո-
սանուտին մէջ թեթեւ չրջագեցած կը բարձրանայ, կը
հովահրի, մինչեւ մէջքը, մինչ առդին, շունչերը կ'ընդ-
հատուին, կուրծքերը կը քաշուին և գլուխները կը ծը-
ռին՝ գաղտնի խորհուրդներու, ծածկուած մտադրու-
թիւններու դատարկ յոյսին ճնշումէն...:

Քանքոյին ամէնէն տաք վայրկեանն է: Աղջիկը այդ
խօլ վաղքէն շնչատ, աչքերը վառվառ, մէկդի կը նետէ
մազերը, և բեմին ամբողջ չրջանը կ'ընէ չափուած, տա-
կաւ արագ շարժումներով, ուր սրունքները ջղածիգ
պրկումներով կը չրջրջին, իրարու կ'ազուցուին, կը
բարձրանան, կ'իջնեն շարունակաբար, փոխի ի փոխ:

Կը ժպտի, խոստացող նայուածքներ կը մաղէ
օդին մէջ, մեղկ համայրներ կը ցանէ ամէն կողմ, ա-
ժան, հինցած համայրներ, որոնք սակայն չ'են մաշիւր,
չեն անարգուիւր ընտել, և կը պահանջուին, անխնայ կը
պահանջուին...:

Նուազները կը մեղմանան, կը թեթեւան, և աղ-
ջիկը, բաղուկները մէջքին, առաջ կու գայ, իր ճերմակ
պարանոցը կը սկսի աջէն ձախ սահեցնել այնպիսի կա-
կուղ ծփանքով մը, որ կարծես կը յուղէ, կը փրփրէ,
կ'ալեկոծէ իր տակ տարածուող մարմարափայլ կուրծքը
որուն յորդ կռնակները կը յագնին, կը թուլանան ալ այդ
անարդիւն ցնցումներէն:

Շրջանը դարձեալ կը սկսի: Վերջինն է աս:

Թենէն Էտք, յետամնաց որս մը խլածի նման, գլուխ գլխի, դարաւոր տարփունքներու պէս կը ճռուողեն, իրենց ազտոտ այտերը կը ծալեն ժպիտներ կեղծելով, համողելու համար անցորդ մը:

Ուղեւորութիւնը, խանդը կը ջլատուի և կեանքը կը մեռնի ա՛յ: Սալարկները իրենց լքումը կ'ողբան կարծես, հարեւան որմերը մութին մէջ, իրարու աւելի մօտեցած կը թուին, կը խաբուիս որ իրարու գիրկ պիտի նետուին հիմա. խաւարին թանձրութիւնը կը գիջնայ, կը թրմուի իջած շաղէն, որ կը քրտնցնէ տանիքներն ու փողոցները և կը դողացնէ պառկող շուները: Յնձուհիներ, մէյ մէկ չըջմով անութեամբ կամ իրենց անբաղդութեան ցաւովը ճնշուած, նեղ անցքերու ճերպերէն ներս կը կորուսին...:

Ոչինչ կը շարժի, ո՛չ ոք կը մնայ: Ստուերներն անգամ կ'երթան կծկուիլ քիւերու տակ և անկիւններու խորը, բայց ան միշտ հոն է, Պօն Մարշէին մօտ, պատի մը տակ, անշարժ, լուռ, կուռքի մը պէս խորհրդաւոր:

Պատկերը խիստ ցնցող է: Ան կոյր մուրացիկ մըն է, ոսկորէ և կաշիէ շինուած մարդ մը, հին սեւ ըզգեստներու մէջ պարփակուած, գլուխը գլխարկ մը և ձեռքն ալ հաստ գաւազան մը, որու ծայրի չուանը ապարանջանած է իր ծղին: Իջնող ցուրտին մէջ ան վարժուած է ուսերը վեր վեր սեղմել, գլուխը ծոծրակն ի վար ընկղմելու աստիճան և թեւերը միշտ խաշածնալ, մէկը ծոցն է դրած և միւսովը բռնած թիթեղ պնակ մը:

Յաւիտեանապէս նոյն տեղն է, պատին գամուածի պէս և փայտացած, քարացած ու հագուած արձան մը պիտի կարծուէր, եթէ իր չրթունքներուն սեղմումէն խուսափող շունչը չգոյորշիանար, և եթէ, մօտէն դիտելով զայն աչքին փակ կոպերուն սարսուլը չ'զգայիր:

Զիւն ու ձմեռ, մրրիկ ու անձրեւ, ան միշտ հոն է, մինչ լապտերները կը մարին, անասունները իրենց փոսը կը քաշուին, ստուերները իրար հալածելով կը հանդարտին և լուսթեան ոգին կը տարածուի, կը ցրուի համապարփակ, համագրաւ:

Միտքը ի զուր պիտի յոգնեցնես թափանցելու այս պատկերին խալութեան: Այդ կոյրը, ինչ բան ունի հող, Շիտակ շամբուն աւելի մէկ ամայի կողմը, երբ կէս գիշերը անցած է արդէն: Մուրալ, ուրիշ տեղ ալ, աւելի բաղմամբ տեղեր ալ կրնար ընել այդ բանը և ա՛յն ատեն երբ ամէն մարդ ոտքի է, երբ խանդավառութիւն կայ ամէն կողմ: Բայց կէս գիշերէն ետքը...

Գուցէ, կը տարուի մարդ մտածելու, թէ կեանքի նաւարեկեալ մըն է աս, դժբաղդութեան զո՛ւ մը կամ սրտային աղէտի մը մնացորդը, որ ամէն գիշեր ջերմեռանդ քուրմի մը պէս կու գայ թաքելի այդ պատին տակ, իր ականջովը հետեւելու կեանքի այն դրուագներուն, կեղծ կենդանութեան, մոլի գործունէութեան և սուտ սէրերու, որոնց իրականութեան թրթռացումը իրեն կը զլանային իր խաւարած բիբերը:

Գուցէ հող, այդ ցուրտ անկիւնին մէջ, շաղին թաց ճնշումներուն տակ և մութին երկիւղոտ քղանցքներուն խորը ան գերազանց հաճոյքը կը զգայ, վառ հաճոյք մը, չնակսն իմաստասէրի մը ներքին արգահատանքը բիւրեղացնելով, այն ամէն անցքերուն, կեանքի անկայուն դրուագներուն, կեղծուպատիր, խարդախ բարեկամութիւններուն և տարփանքներուն, դրամի եղերական հաշիւներուն, անխիղճ չահագործումներուն, միսի վաճառականութեան, որոնք իրենց անծայր շղթան կը հոլովեն ամէն պահ, Բերայի այդ սալայատակներուն վրայ:

Անկորդելի, անխելի գաղտնիք մըն է սակայն ինչ որ

կայ այս գոգացած գանկին տակ: Միայն, ամէն անգամ որ կը հանդիպիմ այդ մուրացիկին, կ'անդրադառնամ ասուր զուգակշիռի մը՝ գոյութեան երկու ծայրերուն: Իր շուրջը թրվաացող կենդանութեան, խանդին ու վայելքներուն կեղծիքին մէջ ան կեանքի դառնութեան կոթողը կը կազմէ, անողաք, անքայքայ իրականութեան կուռքը, միսէ՛ արձան՝ որուն ճշմարտութեան չպիտի հաւատայինք, եթէ շունչը չգոյորչիանար իր բերնի ծերպերէն, և եթէ աչքերը, իր շուրջին գիտակցութեան յիմարացումին մէջ, չթոթուէին, չպրկէին թարթիչները պահէ պահ պատուելու, խղտուելու պատրանքը տալով անոնց:

1906

ՊԶՐԱՆՔ

ԱԶՄՈՒԹԻՆԸ կ'արմկէ, կը ճակատի, կը քսուի իրարու, հիւսելով անվերջ շղթայ մը օղակ օղակ, և ընդհանուր այս հանգուցակապ ոստայնումը կը շարունակուի անվերջ անդադար:

Կիներ, իրենց պինդ արդուզարդին մէջ սոնք, փետրաւոր փեղոյրներու ստուերին տակ իրենց ժանեկազարդ կուրծքը կը ծփացնեն, և իրենց ողորկ բազուկներուն շեղումը կ'երթայ կը ձուլուի շրջազգեստին հանգրիճումի դիրքին մէջ: Այրեր, աւելի չըջահայեաց, աւելի զգոյշ շարժումներով կ'առաջանան՝ աչքերնին մոլորած իգական պչրանոյշ տողանցութեան մէջ և միտքերնին մշուշուած՝ արտաթորուող քաղցրաբուրութենէն: Ծերերը աւելի անտարբեր կ'անցնին իրենց տարիներու բեռին տակ զգայազերծուած ու բրտացած, մինչ պզտիկները, խանդավառ, քրքջոտ ու թեթեւոտ, կ'ոստոստեն, կը սպրդին ամբոխին ծերպերէն, գլուխնին ծռելով, քոշնաի դառնալով ու յաճախ քաշկռելով իրենք զիրենք:

Զբօսանքի խուժան մըն է: Իրար կը դիտեն, կը բարեւեն, կը ժպտին, կը խօսին, կը սիրաբանեն, կ'ակնարկեն, կը քրքջան, կը գոչեն: Կառքերու թաւալիւնը կը խլացնէ աղմուկը: Եռուզեռը անտարբեր կը շարունակէ իր միօրինակութիւնը:

Տեղ մը կուտակում մը կայ սակայն, մարդիկ և

կիներ զանգուած մը կազմած են, որ տակաւ կը բարդուի, կը խոշորնայ: Նոր անցորդներ, հետաքրքիր, կը կենան, գլուխնին կ'երկնցնեն հասկնալու համար, մինչ ուրիշներ, քմծիծաղով մը կը բաժնուին հոնկէ:

Կին մը կայ մէջտեղը, որ կը պուշտայ, կ'անիծէ, կը հայհոյէ: Միջանասակ, գիրուկ և սեւուկիկ արարած մը: Լայն ու ծուռ մէջքէն վար կը կախուի ճերմակ աղտոտ ապածոյէ հին չրջազգեստ մը, որուն մէկ կողմը կ'երթայ կը գոցէ հագած սեւ, պատռտած կոշիկը, իսկ միւս կողմը վերը, կարճ կը մնայ, և թող կու տայ որ տեսնուի կարմիր գուլպայի մը թել-թել ներքանը: Անցնիքը պարուրուած է կոշտ սեղմիրանի մը մէջ, որուն երկաթները դուրս ցցուած են: Բայց ճնշուած չէ ան, չեղակի դիրք մը ունի մէջքին վրայ՝ մինչև ստինքները, որոնք թոյլ, քուրջի ծուէններու պէս ճգմուած են գործիքին փոքր գոգաւորումներուն մէջ: Մրոտ վիզ մը և անխաղած ծոծրակ մը ուրկէ վեր ժողվուած են մաղերը, սանտրուած ամփոփուած գազաթին վրայ, ձեւացնելով վարսակոյտ մը, որ մոխրի թաթխուած շագանակագոյն մաղերու թնճուկի խուրճ մըն է աւելի: Գնչու լակոտի մը թխութիւնով երկու ուռուցիկ այտերը, միսի կտորներու կը նմանէին, որոնք բերած ետքէն փակցուցած էին կարծես երեսին վրայ: Դէմքը ճեփ ճերմակ էր սակայն, թուշն ու այտերը բրնձափոշիի խաւի տակ ծածկուած էին, այնպէս որ ալիւրի պարկի մէջ խոթուած շան դունչի մը տպաւորութիւնը կու տար: Այդ ճերմակին մէջ՝ քիթը, քրտնած, իր սեւ ցցունքը կարկառած էր, մինչ աչքերը կը փալիլէին սեւցած վարնոց ապակիի կտորներու պէս:

Մաղերուն թնճուկին վրայէն վար կախուած էր յարդէ գորշացած գլխարկ մը, որուն վրայի ճերմակ

ժապաւէնը տեղ տեղ իւղի բիծեր կը կրէր, և փետուրը կծծուած էր: Երբ մէկ ձեռքովը կ'աշխատէր գլխարկը իր տեղը զետեղել, միւս ձեռքովը անկոթ հովանոց մը բռնած կը շարժէր, գոռալով, գոչելով, հայհոյելով, և իր այս կատաղութիւնէն, լայն, մոռցած չրթունքներուն անկիւններէն թուքի կաթիլներ կը ժայթքէին:

Բազմութիւնը շրջանակած էր զայն, մինչ իր բարկութեան առարկաները, խոշոր մարդիկ, լեզուի ծաղրածու շարժումներով և մեծագոյ խնդուքներով կը հեռանային անմիջական սպառնալիքին առջեւէն:

Շատ չուեւեր, կինը իր տեղը զետեղած է գլխարկը: Խոպոչ ձեռքերովը կը սանտրէ քունքին մաղերը, հայելիի դէմ գտնուածի ձեւով և ականջին լայն փլթախէնքէն կախուած խոշոր մետաղեայ օղակը կը շօշափէ՝ մատնեմատին անցուցած կանանչ քարէ մատնին ցոյց տալով. կը շտկէ հովանոցը, վեր կը վերցնէ շրջազգեստին փէշը ու կը սկսի առաջանալ, իրանը կտորտելով, աջ ու ձախ նաղելով, գլուխը օրրելով հեշտօրէն, պըրելով ու քծնելով:

Բայց քանի մը քայլ հաղիւ առած, անա նոյն չաւաճի մարդիկը, — արհեստաւորի, գործաւորի սովորական տիպաբներ, — կամաց մը կը մօտենան, կը դարնուին անոր և իրենց գաւազանին անցնելով կնոջ գըլխուն փեղոյը՝ կը քաշեն վար: Գլխարկը դարձեալ կը կախուի, կինը դարձեալ կը կենայ իր բարկաճայթ թուքն ու մուրը արտածորելու, հայհոյելու ու գոռալու համար, մինչ մարդիկը երեք քայլ անդին, հովանոցին խնդը շարժումներէն ապաստան գտած, դարձեալ կը խնդան ու կը ծաղրաբանեն:

Պատկերը կը շարունակուէի այսպէս, և այդ փոքրիկ կնոջ հետեւէն խումբ մըն է որ կը քայլէ: Երկու քայլը անգամ մը կը կենայ, ետին կը նայի, քիթին տակէն բաներ մը կը մուտայ, քովիններուն կը քսուի, և ահա նորէն կը դառնայ, ծայր կուտայ իր լեզուազարուծիւններուն ու սպառնալիքներուն: Կարծես ինքն ալ կ'ուզէր որ դալէին իրեն, առարկայ ընէին, զբաղէին, կարծես ինքն ալ հաճոյք կը զգար իրեն ընծայուած այդ կարեւորութիւնէն և թափած յուտանքներէն և կատարած շարժումներէն:

Պերճազգեստ, չքեղափառ, իրենք իրենց ազնուականի գոյն տուող կիւներ, աչքերնուն ծայրովը կը դիտեն այս տեսարանը ու արհամարհանքով կ'անցնին: Նուազ մեծամիտներ գլուխնին կը դարձնեն, կը նային, ու արգահատանքի ժպիտ մը իրենց այտերուն վրայ կը հեռանան: Իսկ ուրիշներ ազուոր դաւեշտ մը կը կարծեն տեսնել, ու խնդալէն մարելով կը շարունակեն ճառքանին:

Այն կինը հոն է բայց, իր ազտոտ, տձեւ և զազրելի ամբողջութիւնովը, ամէն վայրկեան զբաղած իր արդուզարդը կատարելու, իր ցուցամոլ ծեքծեքումները շարունակելու, ինքզինքը գեղեցկութեան, չքեղութեան և պաշտանքի դիցուհին հաւատալու ջերմութեան պչրանքին մէջ:

Իր յաւակնոտ ծայրայեղութեան մէջ ճշմարտութիւն մը կայ սակայն: Ինք տեսակ մը խորհրդանշանը կը կանգնէ իր սեռական մարմանին, կանաչի ծանծաղամտութեան, պճնամոլութեան և ձեւապաշտութեան: Քծինքի ու պչրանքի շարժումն արձանն է կարծես, զոր

սակայն արհամարհանքով կամ ծաղրանքով կը դիտեն կ'անցնին ամէնքն ալ, չանդրադառնալով թէ, այդ կինը պրկող զգացումը, կենդանական բնագոյր իրենց սիրտին ալ տիրական բաղձանքն է, նոյն ջղախուծիւնն է որ կ'ապրեցնէ, կը տառապեցնէ, կ'երջանկացնէ, կը բարձրացնէ, կը մոլորեցնէ կամ կը գաղանացնէ զիրենք ալ, ամէն ժամ, ամէն վայրկեան:

1906

Գ Ի Ի Ղ Ա Կ Ա Ն

ԻՐԻԿՈՒՆԸ կանուխ կը հասնի գիւղին մէջ: Արեւը շուտով կը կորսուի անտառներուն անխոցելի, լռանաբերձ վահանին կոնակէն, և ծառերուն գաղջ թոյրը կը ցրուի, կը ծաւալի, կ'արշաւէ և կը պարփակէ ամէն կողմ: Երկինք կը ցածնայ կարծես, ամպերէն հոսող լուրթ մը կը քողարկէ, կ'իջնայ, կը հասնի մինչեւ գլուխդ և շուրջդ տամկութեան թրթռացում մը միայն կը զգաս: Հեշտ քաղցրութիւն մը կայ հոս: Ոտքերդ կը սահին դալարներու գիջացած մարմինն վրայէն, նայուածքիդ առջեւ խնկապատ կիւսերու պէս կը տատանին ծառերու իրանները և քիթդ կը չօչափուի արտաբուրուկներով, տաղտուկի տեսակ մը բոցով, որուն անվարժութիւնը գլուխդ կը ծանրացնէ և միտքդ կը մշուշէ:

Հեռուէն կը հասնին զանգակիկներու ընդհատ ձայներ, բեկ բեկ, որոնք բառաչիւններու և մայիւններու ազուցուած՝ կը կազմեն բներանգ նուազակցութիւն մը: Կովեր, իրենց լեցուն ստինքները ճօրելով և պոչերին աջ ու ձախ շանչելով, դուռնէրնին մարդերուն մէջ թաղած՝ կը քայլեն: Եզներ, գլուխնին կը ճօճեն թաց ուռնգերով՝ որոնց վրայ քիչ առաջ կերած խարին շիւղերը փակչած են յորձուքէն: Նախշուն հորթուկ մը երկչոտ, իր կիսամազ ագին երկու սրունքներուն տակ սեղմած՝ մայրը կը հետապնդէ ընդոտնելով: Ոչխարները, գառնուկները քով քովի, իրար կը քսուին, և բերաննին միշտ կը շարժի, կ'ուտեն ու կը մայնեն: Քանի

մը անառակ այծեր ետ կը մնան, կ'անջատուին խումբէն, յիմար ոստումներ կ'ընեն, և յանկարծ, խելաբերածի պէս պոռչտելով կը վազեն, կը ցատկեն: Ուրիկ մը՝ իր թաթը կը լզէ, ուրիշ մը ինկած թուղթի կտոր մը կը խածնէ պահ մը, և ահա, կը դրողեն, կը մամալեն դէպ ի իրենց մայրը որուն կոնակը կը մագլցին: Գիւղին շուները, իրենց թաւ պոչերը ցից գալարած կը դիմաւորեն հօտը, կարծես իրենց անասնական գանկին տակ սղոյնի գաղափարը արթնցած: Ասդին հաւը կ'ապաստանի իր բոյնը, կանչելով պիլիկները, որոնց ճիւճիւ ճւղինը լոյսին վերջին երգը կ'ըլլայ և կը մտնեն իրենց բարի մայրիկին պաշտպան թւերուն տակ:

Գիւղի իրիկուան երաժշտութիւնն է աս:

Ստուերի սիւներ կ'իջնեն ամէն կողմ, մշուշը անսահման ճառագայթաւորումի մը, փշփշանքի մը ձեւը կ'առնէ գիւղին մէկ ծայրէն միւսը: Կանթնողները հոս հոն իրենց նորաբաց աչուկները կը թարթեն: Լուռթիւնը կը սկսի երգել ընդհատ ընդհատ: Տուները լայնանալով կը սկսին երգել ընդհատ ընդհատ: Կանանչները կը սեւհակներու երեւոյթը կը հազնին: Կանանչները կը սեւհակներու փոսուռները օդը կը կամթեն, հանդարտ մեղնան և փոսուռները օդը կը կամթեն, հանդարտ մեղմալար ցայտիւններով, մարելու մօտ հնոցէ մը ցատքած կայծերու ցպրտիւնին պէս: Մանկական խանդ մը կը վառի ներսս, կ'ուզեմ վազել այդ կայծուկներուն ետեւէն, հալածել, և շրթունքիս ծայրը կու գայ հին երգ մը,

Լուսիկ, լուսիկ, վա՛ր եկուր...

Աղմուկ մը կը փրթի մէկէն՝ Թաշ-Տէլէնի ճամբէն։ Նուազներու, սալլի ճռնչիւններու և մարդկային ճիչերու վրովը մը՝ չնչատ, կտրած կը հասնի ծառերու ծերպերէն։ Լոյսեր կը խաղան հոս հոն, երանգաճոխ ցոլքեր կը վառին տերեւներուն խտուրտեան վրայ, գորշ բուններ կը ծիածանուին, և շուքի ծուկէններ կու գան, կ'երթան, կը կորսուին ու կը ծնին։

Անտառին մուտքը կը խոնուի յանկարծ, պայծառութիւն մը կը ծնի այդ խոր արգանդէն՝ որուն խաւարչտին մթութիւնը կը պայքարի, կ'ընդլզի և կը պարտդրի սակայն վառքը։

Զոյգ մը գոմէշի ապակիէ աչքեր կը պիտակուին յանկարծ. թանձր, աղտոտ եղջիւրներ՝ որոնց ծայրը լոյսի շերտ մը ինկած կը խաղայ, յետոյ հաստակաշի գլուխ մը՝ անտարբեր և չնական իմաստասէրի տատանումներով, և, իրենց ճապաղանիստ մարմինը։ Սալլը տատան տատան կ'առաջանայ, իր երկար, անկանոն կմախքը փռած փոքր ժանգոտած չըջնակով անիւններու վրայ։ Ծածկոյթներու եղերքէն կախուած են երփնաղան գոյներով թուղթէ լապտերներ, որոնց գունդերը, հաւկթածեւերը և կամ քմահաճ կորութիւններով կաղապարուած մարմինները կը շարժին, իրենց ծալուած անկիւններուն սանդղաձեւ ճառագայթները պտտցնելով շուրջը։ Սալլին մէջէն կը վառին, կը ցոլարձակուին արուեստահուրերը և պէնկալեան լոյսերը որոնց ջահալառութիւնը կը շառագունէ կամ կը կանաչորակէ դէմքերն ու իրերը։ Հրթիռները կը կէտկիտեն, կ'առնուեն, կ'ասուպեն գիշերուան միօրինակ կուրծքը։

Հոս շանթերնա մըն է որ իր ջլախառնոր՝ կաղկանձիւնը կ'երգէ, հոն, արնագափող մը իր ճաթած հագազը կը պատուտէ՝ թմրկիկի մը խուլ տոմարոյն եղբայրովի։

Սալլերը կ'անցնին։ Տեղ մը կկենրու խուճը մըն է որ իր վարանալից ձայնը կը ձուլէ օտար եղանակի մը մէջ, իսկ միւս սալլէն ինձէ սաղի մը մարմնուքը կը հեծէ, էրիկ մարդերու սպառած, հատած շեշտերուն հետ։

Կառքերու կարաւանը փունջ փունջ կը մտնէ գիւղ։ Ոգեւորութիւնը կը վառի, կը բորբոքի, վերջին առկայծումի մը հիւանդագին տենդով։ Սրճարաններէն կը դիմաւորեն ժամանողները։ Աղաղակները աւելի կը բարձրանան, նուազները աւելի կ'արըշուին, լարերը աւելի կը պրկուին, լոյսերը աւելի կը խօլարձակուին։

Վերջին հանգրուանն է, գինով, դգլխուն զբօսանքի հուսկ յետին ճիգը։

Գոմէշները իրենց յաւիտենական հեղգութեան մէջ են, կը քալեն, կը քալեն ակնարկ մը իսկ չնետելով քովերնին, գնդասեղի կծուք մը անգամ չզգալով շուրջի եռուղեւէն։ Տղաքը կը պօռան, կը պոռչտան, պատանիները կը շարժակնին, կը գզուբոխն, աղջիկները՝ ճերմակ, ճեփ ճերմակ իրենց տարադով, փռուած են՝ հեշտանքի վայրկեանի մը մէջ ընկղմածի ձեւով, իրենց ծունկերը դուրս կախած՝ որուն վրայէն սկըթուած չըջաղկեստը՝ մէկ անխորհրդութիւնը կը մատնէ քովի երիտասարդին։

Լապտեր մը կը բռնկի յանկարծ, լայն բոց մը կը լղէ թուղթէ իրանը, և յորդ ցոլքին տակ կը նշմարուի երիտասարդ մը որ քովի աղջկան քունքի ցրուած մազերէն զատելով չըթունքը՝ կը ցատկէ վար, կը նետէ բորբոքած լապտերը։ Խորհրդաւոր հանգիստութիւն մը աս ալ։

Հիմա կը ճիւղաւորուին, կը ցրուին թաղերուն մէջ, հոս հոն կանգ կ'առնեն, ձայները, լոյսերը կը յաղաղին դեռ, կը դանդաղին, բաժնուիլ չուզելու հրաժեշտի մը ձեւով։

Ժամանակը սակայն իր գործը կը կատարէ անողոք: Զայները խաղերու կը փոխուին, խաղերը հատուածներու և հատուածներն ալ վանկերու:

Տակաւ կը շիջին լապտերները, կը փակուին շրթունքները, կը խաղաղին կուրծքերը և ժամ մը ետք, նուագումի բեկորներն ալ կը հասնին, երգերու չեշտերն ալ կը մարին, և լռութիւնը իր արծուեթեւ սաւառնումով կ'իջնէ, կը ճնշէ, իր տակ կը մահացնէ գիւղը ամբողջ, ցորենի կենդանութիւնը բոլոր:

1906

ՎԵՐՁԻՆ ԳԻՇԵՐ

ԼՈՅՍԵՐԸ կը հեծկտան խաւարին կուրծքին վրայ, չիջամերձ, ողեսպառ լոյսեր՝ աւիւնէ սուղուած հիւծախառուր մանուկներու պէս կը հեւան, կը հոգեվարին սեւին յուսահատեցնող սուսառնումին տակ: Եկեղեցին սեւ է, խորանը սեւ, սիրտերը սեւ, կեանքերը սեւ: Քանի մը սպառուն աշտանակներ կը նշուին և անոնք ալ կը հառնին, կը պակսին տակաւ: Մէկը կը մնայ միայն որ իր ստաւապանքը կը շարունակէ՝ ոտքին տակը խաչկութեան պատկերին, ուր այդ միակ լոյսին խորհրդապետը՝ մեռելական գաղկութիւնը մարմինին վրայ և կռծէ ու շարշարանքէ ընկձած իր մարմարեայ ճակատը փշապրակում՝ երկնային ժպտով մը կ'օծէ ամբողջ խաւարը: Զայները հեռաւոր կազկանձիւններու պէս կու գան մահուան դալարները իրենց ընդերքին մէջ, տաղնապներու նոսրան իրենց ալիքներուն վրայ, որմէ որմ, սիւնէ սիւն կ'արձագոնադեն, և երածչաութիւնը՝ միօրինակ արեւելեան երկարածիւղ լալիւններով կամարին տակ կը թանձրանայ, կը բխրեղանայ և վար կը ծորի կարծես չիթ չիթ՝ սիրտերու վրայ՝ քարայրներու կամարէն լնարուող ակնադեղ կայլակներու պէս: Ազօթքները սարսափի մրմունջներու կը վերածուին, աղերսները արցունքի մէջ փթթած ծաղիկներ ևն և մաղթանքները ցայտաթիթեռներ՝ որոնք կը չլքնուին

ճառադայթի մը բեկորին մէջ: Տաճարը ամբողջ մահ կը բուրէ, շիրմաստանի մը կը նմանի ուր կմախքներու ոսկորներուն ճարճատիւնը կարծես կը լսուի և տարբալուծուող միսերուն հոտը զգալու պատրանքը կը կրես: Յաւիտենական խաւար մը, ուր սակայն միշտ կը հեծէ, յաւէտ կը հեւայ մէկ լոյսը, Հաւատքին լոյսը, Սիրտին լոյսը, Կեանքին լոյսը:

Գերազանցապէս խորհրդանշական և զգայացունց պատկերն է աս զոր Հայը կը տօնէ այս գիշեր. Լացի Գիշերը վաղը Խայտանքի Առտուն պիտի ըլլայ՝ Յարութեան առտուն, և Խաւարի Վերջալոյսը՝ Կեանքի Արշալոյսի մը ոսկեղէն թեւերուն տակէն պիտի փախչի:

Ակամայ, զգայնութիւնները կ'արթննան և միտքերը կ'երազեն այդ պատկերին առջեւ: Քրիստոս հոն է, խաչին վրայ, իր արիւնարիծ մարմինը կախած խաչէն, որ վաղը իր յաղթանակը պիտի ըլլայ: Թափօրէն մինչեւ Գեթսեմանի և Գեթսեմանիէն մինչեւ Գողգոթա՝ Կեանքի ճամբան է, Մեծ ճամբան, ճշմարտութեան ճամբան: Երէկուան ովանանները այսօր մահախնդրութեան մէջ ձուլուած են, և այսօրուան մահախնդրութիւնը վաղը՝ Իտէալին փայլակածին ամպերը պիտի կազմեն:

Վերջին գիշեր... Այդօրուան արեւին հետ պիտի վերջանա՞ր արդեօք այս Վարդապետին սիրոյ արեւը, այդ գիշերի արհաւիրքին ծոցին մէջ՝ իր բողբոջ ձայներուն պէս՝ պիտի կորսուէին ճշմարտութիւններուն ալ շողերը, և խաւարին խոտութեան մէջ պիտի մարէին անոր խաչալին նշոյնները՝ ցուրտի մէջ ինկող նարնջածաղիկներու պէս:

Գեթսեմանիի ձորը խաղաղ է և լուռ: Պարտէզը՝ մութի սարսափին տակ թմրած: Ծառերը սեւ գերեզմանաքարերու պէս ցցուած՝ ցորեկուան արեւէն տապահար իրենց ճակատներն են հակեր: Աչք աչքի չտեսներ: Ճճներն իսկ իրենց բզզուն թեւերը ժողված փախեր են այդ տեղէն ուր մեծ ոճիրը պիտի գործուէր: Թռչունները իրենց բոյներուն մէջ մահուան քունով կը քարանան: Փորձութեան պարտէզին մէկ կողմէն Զիթենեաց լեռը իր կուշտը կը բարձրացնէ խրոխտ և իր կատարը՝ խորունկ սառնութեան մը տակ մռայլ՝ կարծես կը ծռէր՝ Մեծ Արարքին վրայ մտածելու համար:

Յիսուս հոն է: Անկիւն մը իր վերջին առանձնութիւնը կ'արբենայ: Իր մեղրամոմէ դէմքը կը մատնէ ցորեկի մտաւանդութիւնները և տառապանքները: Ահա կը վերջանար իր կեանքը, պիտի վերջանա՞ր արդեօք իր զօրութիւնն ալ: Ինք որ սուրին դէմ աչի՝ էր ճակատած մինչեւ այն օրը, յանկարծ սուր էր պահանջած իր աշակերտներէն՝ դուցէ ամէն մարդու պէս ինք ալ պարտութեան մը կասկածին վայրկենական տպաւորութեան տակ: Գերազոյն պահն էր, վճռական պահը՝ ուր իր խոչալին երկնաբերձութեան պիտի հասնէր, իր գաղտնիքներուն սիրակամ պատարագ պիտի տար ինքզինքը՝ մարդերուն Փրկութեանը համար, որուն ցնորքէն կը տառապէր, որուն տենդէն կ'այրէր, որուն գինովութեան տակ իր երակները կը տոջորէին: Խորը՝ իր սիրական առանձնավայրին մէջ կ'աղօթէր: Մտասեւռումին հետ կ'եկեկարանար, իր հոգին կը հազորդակցէր գերազոյն զօրութեան, անպարտելի, անձեռնկալելի և անտլայլ Ուժին, զոր իր «Հայրը» կը կոչէր: Այս տեսիլքին, վերացումի ցնորքին մէջ՝ իր աչքերը արեւի ցոլքեր եղած էին, իր դէմքը լուսին անփայլ

պայծառութիւնն էր, և ճակատը մարդազանցական վեհանդարութեան մը գրոշմը: Կը փորձուի, կը տկարանայ, հողին քաջարի կը գանէ, բայց մարմինը տկար: Կը տեսնէ դարձեալ երջանկութեան հեռապատկերը, իր միտքը կը վերդարթնու խեղդին թեւարադխումէն, մինչ քիչ մը անդին իր երդուեալ աշակերտները, հետեւորդները պառկած կը քնանան...: Վարդապետը զիտէր, գիտէր թէ մինակ է աիեղերքի մէջ. աամբիները չպիտի կրնային յաւէտ ընդնշմարել իր լուսարարձ գաղափարները, սակայն դանէ իր յիշատակը անոնց մեռելութիւնը պիտի կրնար չարժեկ տալ քիչ մը...:

Ահա անհուն խաւարը կ'արվւնտարի ջահերու լեզուներէն և լուսթիւնը կը պատուտուի տարօրինակ աղմուկէ մը: Խուժանն է, վայրագ, կոյր խուժանը որ փարիսեցիներէ և քահանաներէ խլած՝ հոն է վազեր: Լոյսներուն ծիրանի ցոլքերը կը խաղան հումայեցի զինուորներու պղինձէ սաղաւարտներուն հետ, և սուրերն ու նիզակները կիսափայլ կայծկրիւմներ կ'արձակեն: Ամբողջ խառնազանգուածին վրայ գլուխները միայն կը տեսնուին թերաստուեր, ատկալուռ ակնարկներու շառաւիղներով, որոնք ծառերու ծերպերէն բարակի խուզարկութիւններ կը կատարեն, որք կը փնտռեն:

Մեծ Վարդապետը զգաց վտանգը, ոտքի կանգնեցաւ և դիմաւորեց մահախնդիր ամբողջը: Իր մաքրափայլ ճակատէն քրտինք կը հոսէր, և աչքերը վեհադրոշմ կը պնէին Յուդային վրայ: Մասնութեան համբոյրը պէտք էր դար իր մարդոցմէն, իր սիրեցեալներէն: «Ես եմ ձեր փնտռածը, ես եմ Նազովրեցի Յիսուսը»: Պահ

մը ետք իր ձեռքերը կապուած էին, խուլ աղմուկը աւելի տարածուած, դիւային հանդամանք առած: Ամբոխը մեծցած էր, գալլերու վոճմակի մը պէս ստուարացած: Ամէն կողմէ կը պոռային, կը դուռային, կը ծաղրէին, կը հայհոյէին: Իր հագուստները կը պատուտէին անոնք որ իրենց հագուստները ափած էին անոր ճամբուն վրայ, երեսը կը թուքնէին անոնք որ իրենց այտերը անարժան կը համարէին անոր քղանցքին քսելու, ատկութիւն ու ծաղր կը ժայթքէին անոնք որ ուղղութիւնով չէին կրցած դիմագրաւել Արդարութեան այս ձայնին: Փուշէ պսակով խոցեցին անոր աստուածային ճակատը, եղէգէ գաւազաններով հարուածեցին իր խրոխտ ուսերը, ատենանէ ատենա, դատարանէ դատարան քաշկռեցին խօսեցնելու համար այն որ արդէն խօսքն էր կենդանի, դատապարտելու համար այն որ փրկութեանը նուիրուած էր ժողովուրդին: Տխուր չէ ինք, վրդոված չէ ընաւ: Իր աչքին մէջ մտասեւեուման մերձաւորութեան երանութիւնը կայ, ճակտին վրայ գաղափարի յաղթանակին սրբակայն: Կը քալէ, կը քալէ, հարուածներուն ու նախատինքներուն տակ. կը քալէ արհամարհանքներուն և հայհոյանքներուն տակ, կը քալէ դէպի խաչը, դէպի մահը՝ իր գործը լրացուցած, իր պարտքին գիտակցութիւնը ունեցող մարդու մը աննկատութիւնով: Իր աչքերը Մեծ Գաղափարին յառած են, իր միտքը Մեծ Արարքին խանդին տակ կը վերարտադրուի: Կը քալէ ան, հող չէ, թո՛ղ փշապսակեն, թո՛ղ խարազանեն, թո՛ղ մաղձածայթքեն, թո՛ղ վայնասունեն, թո՛ղ յօշոտեն. ինք

պիտի բարձրանայ Գողգոթա, Մահուան ճամբան, Խաչի ճամբան, որ վաղը Կեանքի ճամբան պիտի ըլլայ, Փրկութեան ճամբան: Չարչարանքի սեւ գործիքին կռնակէն վաղը նոր լոյս մը պիտի ծագի, որ արեւէն աւելի փառաւոր պիտի ըլլայ, երկինքէն աւելի մաքուր, երազէն աւելի անըջային, մահէն աւելի զօրաւոր: Այդ լոյսը սիրոյ, անձնազոհութեան և հետեւարար յաղթութեան լոյսը պիտի ըլլայ:

1907

ՊԶՏԻԿ ՏՐԱՄԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

ՈՒՊՐԻԿԸ պուպրիկ մը ունի: Ո՞ր պուպրիկը պուպրիկ չունի արդէն: Կը սիրէր զայն ինչպէս մայրիկը սիրած էր զինքը: Ժապաւէններուն ամէնէն փայլունը անոր մէջքին կը հանգրիճէր, չղարչներուն ամէնէն փափուկը անոր երեսին կը ձգէր, անոր խոպոպները արեւէն շինուած էին կարծես, աչքերը երկինքէն և այտերը վարդերէն: Իր սիրտին բոլոր բաղձանքը անոր ձակտին շուրջը կը հիւսէր, իր հոգիին խանդավառութիւնները՝ անոր, մի՛ միայն անոր, այդ պառլիկ խամածիկին համար կը ծնէին: Իր ամէնէն սիրական զգեստը անոր ծածկոց կ'ընէր իրիկունները, փետուրներէ օրրանիկ մը անոր բոյն տուած էր. ան իր ամէն բանն էր, իր հաճոյքը, իր սէրը, իր կեանքը: Անոր բերերուն ծայրը ինկած փոշի մը կ'արցունքոտէր իր աչքերը, անոր գաճէ թեւին մէկ գալարումը իր վրայ զգացածի պէս կը ճմլուէր սիրտը: Անիկա իր գաւազն էր, եղբայրը, մայրը, հարսը, փոխն ի փոխ, տրամադրութիւններու և քմահաճոյքներու կարգով:

Պզտիկ փուշեր կային սակայն: Ան աղուոր էր հրեշտակի մը չափ, բարի՝ լուսինին պէս, սիրուն վանդակի քանարիկին նման: Բայց լեզու չունէր: Ինչո՞ւ չէր պատասխաներ իր խօսքերուն, ինչո՞ւ չէր անգամ չէր խաղցներ իր յայտարարութիւն-

Ներուն դէմ: Բայց «երկինքէն նոր բերուած» իր պզտիկ աղբարիկը լեզու ունէր, ան կը խօսէր: Գոհացումը կարճ եղաւ: Յորեկ մը կուրծքը բացաւ, այնպէս ինչպէս մայրիկը կը բանար, ապաքան հայեցաւ, ինչո՞ւ ինք ծիծ չունէր. մատներովը միտերը ծալեց՝ մայրիկին ստինքին պատրանքը տալու համար, և պզտիկ վարդապետն պիտակը դրաւ պուպրիկին շրթունքին, և ուժով մը սեղմեց՝ յուզումնալից կարօտով մը: Բան մը չզգաց այդ պաղ համբույրէն որ կը ցաւցնէր ալ կուրծքը: Ետ առաւ պէպէքը, անոր աչքերուն նայեցաւ: Նո՛յն նայուածքը, նո՛յն պաղ բիւրբը գտաւ: Շրթունքին վրայ ժպիտ մըն ալ չկար, լացի ծա՛րք մըն ալ չկար, ինչպէս կ'ըլլար երկինքէն նոր բերուած իր պզտիկ աղբարիկին օղակի պէս կ'որ շրթունքին վրայ: Սրողեցաւ, անկիւն մը նետեց, ուր ինկաւ խամաճիկը մաղերը ցրցնուած, զգեստները խանգարուած, ձեռքերով փողոցի աղջկան մը, զնչու որբուկի մը պէս: Խղձաց, առաւ դարձեալ, համբուրեց, ներողութիւն խնդրեց և հանգչեցուց: Անգամ մըն ալ նայեցաւ անոր հանդարտ և երջանիկ այս վիճակին վրայ, այլևս չի տպաւորուեցաւ: Վազեց մայրիկին, խօրապէս յարձակեցաւ երկինքէն նոր բերուած իր պզտիկ եղբորը վրայ. համբուրեց, գրկեց, սեղմեց: Իրաւցնէ՛ հրեշտակ մըն էր ան իր թաց աչքերով, լուսնակ մը՝ իր պայծառ այտերով, քանարիկ մը՝ ժպտուն, թրթուուն իր շրթունքով. նորածինը խայտաց, դողաց, ժպտեցաւ և լացաւ: Պուպրիկը դրաւ ուժած էր: Որչա՛փ պաղ էր միւսը, որչա՛փ ձանձրանալի, որչա՛փ նեղացնող: Կարծեց թէ անիրաւ կ'ըլլար անոր համար: Յանկարծ վազեց անոր մօտ, զգուսնոյ խօսքեր ըրաւ անոակ մը արգահատանքէ և փորձարկութենէ դրդուած, համբուրեց,

շրթունքը պաղ գտաւ, անշարժութիւնը մեռելական: Իր պզտիկ սիրտին մէջ սէրը յազնեցաւ կարծես այդ խամաճիկին համար, խանդավառութիւնը շրթայի դարձնուեցաւ: Կիրք մը շողաց աչքերուն մէջ, խեց զայն, փետրտեց անոր բոյր աղուոր զարդերը և խոտէ գածէ ձուլուած այդ մարմինը տարաւ կրակը նետեց: Բարձրացող ծուխերուն մէջ կեցաւ գիտեց թէ անոր աչքերը պիտի արցունքոտէին, շրթունքը պիտի ծալուէր, թեւերը գալար մը պիտի ունենային, դիտեց այնպէս ինչպէս գիտուն մը պիտի զննէր իր բնախօսական մէկ փորձը, վիրաբոյժ մը անդամատան զործողութիւն մը: Ետքը, դո՛ւ, չիտակ վազեց մայրիկին քով, ու աղուոր խոպոպները թօթուելով գոչեց.

— Մայրիկ ես ա՛ն պէպէքը կ'ուզեմ, միւս պէպէքը չեմ ուզեր, չեմ սիրեր: Ան ինձի չը սիրեր, սիրտ չունի, հոգի չունի, կրակը նետեցի ես անիկա... Հոգի չունեցողը, սիրտ չունեցողը ի՞նչ կ'ընեն, կրա՛կը կը նետեն...:

1907

“ԻՆԷ ԹԱՂՈՒՄ ՄԸ ՇԻՆԵՑԷՔ,,

Մ

ԱՅԻՍ է եկեր նորէն:

Այծտերեւին նորէն կու գայ իր քաղցր մրմունջը խօսիլ պատուհանին տակ, մանիշակները կ'աղօթեն գլխահակ՝ քոյրերու պէս, շահապրակը իր խրոխտ բոյրը կը խնկէ, յաամիկը իր ճերմակ խաչը կը բարձրացնէ դրուագուն թուփերու վրայէն, թրնջխոտը կը գինովցնէ դալարութեամբ, լեւակները կ'ողկուղուին արեւի, մարգարտածաղիկը ճերմակ փշիշանքը կը լարէ, սմբուլը քնքուշ կիսաբաց չրթունքներէն գրաւիչ երգ մը կ'երգէ, կապուտիկը՝ իր պզտիկ երկնագոյն աչուկները կը բանայ, հարմունկները կը շիկնին դաշտերուն մէջ....:

Գարունն է եկեր, դարձնաք է եղեր: Ուրեմն նորէն երթամ փնտռել իմ սէրս՝ դաշտի վայրի ծաղիկներուն, խոպան թուփերուն մէջ....:

Ինչ մանկական քմահաճոյք էր ան, որուն չափահաս թրթուռը դեռ չէ անհետացեր կուրծքիս տակէն: Մանուկի անգէտ ձևերը յաճախ ճակատագիրներ չեն փոխեր, անխորհուրդ շարժում մը երբեմն խորունկ տեւականութիւն մը չի՞ ծնիր: Ինչպէս մոռնամ ես այ այն Մայիսի սուտուն երբ ծաղիկներէ դամբան մը ու-

նեցայ, և այդ դամբանին մէջ թաղեցի իմ պարմանիլի ամէնէն խանդակաթ ու խանդավառ մէկ սէրս:

Դպրոցականի փախստեայ զրօսանք մըն էր: Չորս հինգ ճռուողուն թռչուններ՝ կանուխէն արթնցած, արևին առաջին համբոյրը առնելու, ծաղիկներուն առաջին արցունքը ժողվելու, դալարներուն առաջին գգուանքը ըմպելու: Ինչ հարկ խօսիլ այն խօլ վաղքերուն, յիմար խաղերուն, արբէիւ կատակներուն վրայ, որոնց մէջ ապրեցանք, որոնցմով խայտաղինք, որոնց համար զիրար գտած, զիրար գրկած էինք: Արտերը մեր պզտիկ ոտքերուն տակ կը խուզէին, մարգագետինները իրենց լուսնիկները խղուած կը տեսնէին մեր կոչերէն, թուփերը կը ծռէին իրենց բազուկները՝ մեզի գրկելու համար, ծաղիկները կու լայլին մեր անզգոյշ շարժումներուն տակ: Արտոյաները ոստոստուն պար մը կը լսնէին մեզի դէմ, տուարծիկները զիրենք որսալու մեր վերապահութիւնները կը ծաղրէին երկար, յարատառան պոչերով, և ճնձղուկները իրենց աղմուկը կը խառնէին մերինին:

Մենք, վանդակէն փախած թռչուններ, համբուրել կ'երթայինք Մայիսը, դարնան կենսառոյգ օդանոցը գրկելու կը վազէինք:

Վաղեցինք ու շատ վաղեցինք, որչափ չպիտի վազէր այժեամ մը, և ինչանք գետակի մը եզերքը՝ ուռններու տիտեր, սփոփարար շուքին տակ, գիրկ գիրկի, ծունկ ծունկի: Անոր գլուխը իմ թևերուն մէջ էր եկեր: Ան՝ Արփինէն էր: Երբ Արփինէն էր՝ ամէն բան էր....: Ինչո՞ւ: Ե՛ս ալ չեմ գիտեր: Արդեօք առուակները գիտնէին թէ քանի՞ անտառներ զիրենք իրենց գիրկը կը կանչեն, քանի՞ ծովեր թև կը բանան իրենց: Իր աղաւթ վարսը ոսկի շող մը տուաւ աչքիս, բերանս

պրկուեցաւ՝ արեւի ճաճանչ մը խմելու համար, և անոր մաղերը դտան: Ծուեցայ՝ հարմուակ մը քաղելու՝ և մատներս իր չրթունքին հանդիպեցան: Երբ երկինք նայիլ ուղեցի, իր աչքերը միայն տեսայ: Ինչո՞ւ այդ պահուն զրկել բաղձացի գարնան անպարագայողելի դի-
ցանոյը...

Ի՞նչ տպաւորութենէ մղուած՝ չեմ գիտեր՝ յանկարծ գոչեցի:

— Արեւինէ՛, ելի՛ր ծաղիկներ բեր, ինձմէ՛ դադաղ մը չինէ՛... ելէ՛ք, ծաղիկներ բերէ՛ք...

Դադաղ չինել: Բայց այն ասան մենէ ո՞վ կը ճանչնար դադաղին սենն ու սուզը, դադաղը՝ տեսած էինք միայն, տեսած էինք ժամուն մէջ Քրիստոսի Թա-
ղումը, ծաղիկներով ու գալարներով լեցուն: Ի՞նչ քմահաճոյքէ վարուած, ի՞նչ մուլթ գապութեան կնիւթ-
կայ՝ ծնաւ սիրտիս մէջ այդ լաղձանքը:

— Ծաղիկներ լեցուցէ՛ք վրաս, կանանչներով ծած-
կեցէ՛ք ինձի, ինէ՛ թաղում մը չինեցէ՛ք...

Եւ արագ, անգուլթ քաղ մը սկսաւ:

Ես պատկած էի կանակի վրայ, թեւերս գլխուս բարձ: Անոնք՝ անխնայ կը լեցնէին ինչ որ կու գար իրենց աններող ձեռքին թալանումին տակ: Իրարու հոսեւէ հունձքի կ'ենթարկուէին երկցուկները, մար-
գարտածաղիկները, հարմուակները, կալացնումիները, հովանոցակերպները և միւս բոլոր դաշտածաղիկները: Ի՞նչ որ կար դալար ու կանանչ՝ կը խլուէր, այս նոր խաղին պատարագուելու համար: Տերեւներու և ծա-
ղիկներու թումը մը կը հիւսուէր մարմնիս վրայ: Անոնց բռնարարութեան ու յօշոտման թայ բոյրը — իրենց երանքներէն հոսած արիւնը կարծես — ուռնդերս կը գրգռէր, ուղեղս ընդարմացնել կ'ուզէր: Եւ անդա-
դար կը գոչէի:

— Քի՛չ մըն ալ... աւելի՛, աւելի՛ շատ...

Իմ աղու անդոր մարմինս կ'անշարժանար: Բեռը՝
ամբարտակ մը եղած էր վրաս: Հաճոյքին ու կատակին
ծայրը հասած էինք: Ամբողջ քիջներով դարունը, հո-
ղին համը կը ծծէի, կարծես տեսակ մը դառն ուժ կը
ներարկուէր ջիզերէս ներս: Կուրծքս կը հեւար և դըն-
դերներս կը թրթռային: Երթունքս՝ ծաղիկներուն ու
գալարիքին շփումէն՝ կը չորնար:

— Հիմա քովս եկէ՛ք, դո՛ւք ալ քովս պառկեցէ՛ք...
Արեւինէ՛ քիջ մը թրջէի՛ր սա բերանս... Ինչո՞ւ
գլուխդ իմ գլխուս չես կրթնցներ... մաղերովդ քիջ մը
գոցէ՛ երեսս, ի՞նչ կ'ըլլայ...:

Ո՞րչափ տեւեց այս: Երջանկութեան մէջ ժամանա-
կի գիտակցութիւնը երբ եղած է որ: Ահա բուն կա-
տակ մը սկսաւ, իրարու խառնուած, իրարու մէջ:
Մէկզմէկ կը գրկէինք, մէկզմէկ կը տապալէինք, դա-
լարներու գէղին մէջ զիրար կը խեղդէինք, կանանչ
մարդիկ կը չինէինք իրար: Քանի մը վայրկեանի գլու-
րում, քանի մը վայրկեանի թաւալուն, ահա՛ ամէնը-
նիս ալ ոտքի էինք կանգնած իրարմէ հեռու, մաղեր-
նիս ծաղիկներով խառնուած, դէմքերնիս բուսածիւ-
թերէն աղատուած, վրանիս գլուխնիս կանանչցած: Մեծ
քրքիջ մը փրթաւ մեր պզտիկ կոկորդններէն, կարկաչեց՝
առուակին կարկաչիւնին հետ, և ձեռք ձեռքի, մէջք
մէջքի՝ խանդաղին արչաւ մը սկսանք դաշտին մէկ
ծայրէն միւսը:

Ո՞վ պիտի կրնար դադել մանկութիւնը որ գէպի
կեանք կը վաղէր...:

Շատոնց կորսնցուցի Արփինէն, ինչպէս կորսուեցաւ նաեւ իմ առաջին մարդկայնութիւնս, սիրտի անդրանիկ բարախումս, խանդավառութեանս նախածին ծաղիկը: Հիմա յոգնած եմ: Հիմա եռանդը, եռուղեւոր կարծես իր հրաժեշտը տուած է աչքերուս: Կրակը՝ մոխիր կը նմանի կուրծքիս տակ: Զո՛ւր բան: Չենք կրնար ապրիլ մեր երբեմնութիւնը, չենք կրնար վերազարթնել մեր պարմանութիւնը: Ծովը թափող ջուրը չենք կրնար տարանջատել բնաւ:

Բայց կ'ապրինք յիշատակին մէջ, այդ գերազանց ողբկոչութեան մէջ: Հիմա այդ դամբանը կը յիշեմ, դամբան ուր մանկական անգիտութեամբ թաղել ուզեր եմ իմ սէրս, իմ անաղարտ խանդս, անարատ յուզումներս: Իրա՛ւ թաղուած են հիմա անոնք բոլորն ալ, և ես զանոնք կը փնտռեմ տակաւին:

Մայիս է եկեր, զարթո՛նք է եղեր, և ես դաշտ պիտի երթամ վայրի ծաղիկներուն ու խոպան թուփերուն մէջ փնտռելու իմ սէրս, անոնց հարցնելու, անոնց՝ մէ ուզելու իմ հին սէրս, հին աւիւնս:

1908

ԽՈՍՏՈՎԱՆԱՆՔԻ ՄԸ ԱՌԹԻԻ

ԵՐԷ՛կ ժամ գացեր էի: Տեսայ՝ որ պատարազիչ քահանան կը խոստովանի քահանայի մը: Քահանան քահանայի՛ կը խոստովանի. — Թողունք թէ ի՛նչ կ'արժէր խոստովանածը, բայց կը յիշեմ մեր խոստովանութիւնները:

Մենք մեր մեղքերը, մեր թերութիւնները փոխանակ իրարու խոստովանելու, կ'երթանք տէրտէրի մը խոստովանիլ: Ահաւասի՛կ երիտասարդներն ու աղջիկները: Անոնք իրարու միշտ գաղտնիքներ եղած են: Անոնց հանգիպումին առաջին օրը կեղծիքի բուրդ մը կը չինուի, և յաջորդաբար ու փոխադարձաբար կ'աշկաւորին ծածկել, կորսնցնել տալ այդ բուրդին մէջը թաղուած գերեզմանները առաջնորդող ճամբան: Խաբկանքի արարը կը մշակեն անդադար, մինչեւ որոշ օր մը, երբ ա՛յ լծվարի պէտք չի մնար և կը տեսնուի թէ հողը փռած է, անարգաւանդ և փխրուն: Անկից ետք, մեղանչումին ու կեանքին հոսանքը կու գայ՝ կը քչէ դաշն՝ յրուելով ճամբուն վրայ, փոսերու մէջ՝ նետելով կամ ծովը թափելով: Լաւ չպիտի՞ ըլլար որ այս հոսանքները առաջուց ճանչցուէին, առաջուց անոնց ուժին գիտակցութիւնը դրոշակէր մեր քայլերուն վրայ, մեր հոգիներուն վրայ: Ամուսնութեան գետնին մէջ մանաւանդ պէտք է՞ քիչ մը ամէն բան հաշուել երկ-

րաչափորէն և ճարտարագիտորէն: Առաջին պայմանը՝ տեղին ու ընդհանուր հանգամանքներուն համաձայնութիւնը՝ միայն որոշումն է չէնքը չինելու: Բայց որովհետեւ հողը կայ, որովհետեւ տեղը յարմար է, պէտք է որ անքննելիորէն կանգնուի կազմութիւնը: Տարրերը իրենց փոխադարձ յատկութիւնները և թերութիւնները պէտք չէ՞ որ ճանչնան: Կրնայ ըլլալ որ չէնքին ամէնէն ծանր մասը յանկարծ պատահի հողին ամէնէն կակուղ տեղին: Եւ այն ատեն կառուցուածքին այդ կողմը պիտի սապատէ, պիտի հաշմուի: Կրնայ ըլլալ նաեւ որ ամէնէն հզօր և արգաւանդ կողմն ալ իյնայ, անկուի ամէնէն ամուլ բոյսը, որոմը: Ասանկ սխալի մը, դժբաղդութեան մը պարագային համբերութիւնը համակերպութիւններուն ամէնէն դառնը պիտի ըլլայ և անձընտիր ու փայլատակող զոհողութիւնով մը միայն կրնայ ամուրդուիլ ցաւը: Այս վիճակին մէջ համբերութիւնը իբր հայտնութիւն կը հնչէ կամքին դէմ: Բայց կանխագիտութեան, նախաճանաչութեան պարագային՝ համբերութիւնը կա՛մքն իսկ պիտի ըլլայ, կամ համակերպութիւնը կամքէն ծնած տխրահաճոյք ծաղիկ մը որ, զո՛նէ, արժանապատուութիւնը չանխնայանցներ:

1908

ԹՈՒՂԹԻ ԽԱՐՈՅԿ

Ո՞վ գիտէ թէ տկարները ճնշել, բռնաւարել, գեանաքարչել իր առանձին հաճոյքը չունի: Ո՞վ կ'ըսէ թէ ամէն յուզում մարդկային չէ: Եւ ամէնէն բուռն յուզումները՝ մարդկութեան անդրանիկ չարութիւնները ինչո՞ւ չեն: Ստրկութիւնը, գերեւարութիւնը որոնք հաղարաւոր դարեր կը հողովն մարդկութեան կեանքին մէջ, ատու իսկ չեն ապացուցաներ թէ իրենք ամենաբնական մարդկային յուզումներ են: Ամբոխներու հողիին մէջ ո՞վ գիտէ թէ ազատութիւնը անվերապահ, խելայեղ բարձրութեան մը կը ձգտի, որպէս զի բռնութեան թաթը չա՛տ աւելի ուժնապէս զգեսնէ զինքը, կամ՝ համակերպութիւնը անքնն անտրտուն կը ճնշուի, լախտին տակ կը զսպանակուի, զղրդազին պայթումի մը բարձրութեան հասնելու համար ետքը: Մարդկային միտքը ինչպէս որ չըմաններ ունի քաղաքակրթութեան համար, կը կարծեմ թէ մարդկային հողին ալ չըմաններ ունի՝ ընդգրկելու բռնակալութիւնը կամ ռամկավարութիւնը:

Բայց այս սրբան մոլորական փաստեր, մի՛ միայն փաստելու համար մէկ չնչին քմահաճոյքս, — թուղթի խարոյկներ վառել:

Վառել՝ բոցերու փայլատակումին տակ անքնն անխթարթորէն փճացող այս տկարութիւնները, գիտե՛լ

անոնց տառապագին ածխացումը, զգալ պահէ պահ մահացող ու գազանացող թափերը, լսել անոնց կայծկըլտուն բողոքները դէպի վեր...: Ահա բռնաւորութիւն մը և ահա՛ բռնաւորական հաճոյք մը, մնացած գուցէ նախնական մարդէն և պղտիկ-վայրենիի բնագոյնութիւններէ:

Ահ որչափ հսկայ հաճոյք մը պիտի ըլլար դիտելը անսահման հրդեհ մը, — հեռու մարդկային ցաւերէ — անծայրածիր աղէտ մը, որ, օրինակի համար, հիմէն ճարճատեցներ գոյութիւնները, տարրերը խողխողէր իր անագորոյն վայրագութիւններուն տակ, քայքայէր, փճացնէր, ստորնացնէր, գեանահաւասարէր ինչ բան որ կար անհարթ. իր ամենի երախներուն մէջ կուտար, անխնայօրէն, անվարանօրէն ընկուղէր բոլոր գոյութիւնները, և հալեցնէր մաքրէր բոլոր աղտոտութիւնները. մեր գաղափարներուն, մեր յուզումներուն, մեր կիրքերուն գերագոյն ջերմութիւնները մսէին, դողդղային անոր ամենութեան առջեւ. տառապագին, ցնցող, մահաշուք երջանկութիւն մը չէ՞ր աս...: Եւ արդեօք, մարդկային խորհրդապաշտութիւնը, բոցերու ովկէանոսի մը, Դժոխքի մը մէջ ասոր համար ուզած է փոխադրել այն բոլոր կազմաւորութիւնները՝ որոնց անհատանելի, անգոհանալի կիրքերուն տակ մարմինները պարտութիւններ, գերութիւններ եղած են պարզապէս: Մեղքին ահաւորութիւնը՝ միայն լոցին համայնաարբոյթեան առջեւ կրնար դատաստանի հանուկ:

Եթէ լեռնաբնակ ըլլայի ու քիչ մը աւելի թերակիրթ, կը հաւատամ որ անտառներ հրկիզող տղայ մը պիտի ըլլայի:

Բայց հիմա, առած քիչ մը կրթութիւնս սահմանափակած է այս բնագոյններս: Հաճոյքը փոքրացած է՝ վնասը փոքրցնելու համար:

... Դէպ զէզ, իրենց լայն մարմիններով իրարու վրայ ինկած հեշտամոլներու պէս, որա՛յ են կազմած թերթեր ու թուղթեր: Ճերմակ ամբողջութիւններ կամ տպագրութեան ուր սիրտ, միտք կամ քրախք է արտայայտուած: Լուցկիի համբոյր մը մէկ քանի եղերքներուն, և ահա փռվում մը...: Բոցը օձի լեզունէրու պէս կը սողոսկի եզերքէ եզերք, ծերպէ ծերպ, թնրթէ թնրթ, կը լզուըռտուի սիրական կորուստ մը, որս մը խուզարկելու, յափշտակելու տենդով: Եւ անցքերու քով, յոյսը կապոյտ ցոլքերու շրջմոլումով մը կը նուազամօտի, տեսակ մը ինքնախաբկանք կարծես, քիչ ետք համազգրաւելու, համասփռուելու կանխամտածութիւնով, ինչպէս մարդ վայրկեան մը աչքերը կը դոյցէ յանդգնութեան խոյանք մը ունենալէ առաջ:

Հիմա ա՛յ ամէն կողմ բռնկած է, հրեղէն համաճարակը անդառնալի է: Ան իր աւերքին վրայ գիտակից, կը յանդգնի, կը դուռզանայ, կը ծառանայ: Իր բազուկները՝ հովիւրէն մաշած կարմիր դրօշներու պէս կը չնչափն, կը թոթուելին մեղմ հանդիւնով մը՝ եղբայրացած գոհերուն գալար գալար արտասուող ցաւը տինէն:

Խարոյկը կը վառի, կը վառի...

Կը վառի՛ ատրուշանի մը հեթանոսութիւնով, կը վառի՛ բոցահանդէսի մը վեհութիւնով: Կարմիր լեզուները իրարու կը սլլուին, իրարու կը փաթթուին, կը

հսկայանան, և իրենց փաղանդումին հզոր շունչէն կը դողդղան, կը խլրտին, կը սարսափին աւերակները, և անոնց սեւցած, մրտած, փճացած խլիւղները կը թռնին, կը հալածուին, կը բարձրանան, կը մոլորին, կը խելայեղին՝ օգէն աւելի թեթեւ, մոխիրէն աւելի փուճ, մանուկ երազներէ աւելի փխրուն: Այրած սեւ թերթածեւ մոխիրները որոնք կը յամառին դեռ իրենց վրայ կրել գիրն ու խօսքը, բոցերն ի վեր կը դարձնարձեն մահապարը, կը սգահանդէսեն իրենց ոչնչացումը, տխուր սեւ արցունքներ որ քիչ մը ետք աւելի՛ պիտի տարբաղադրուին, արհամարհուած ցեխ մը պիտի ըլլան ռոքերու տակ, իրենք որ գաղափարներով, զգացումներով, կիրքերով և աշխատութիւններով, կեանքի արժէքներով ու գիններով կառուցուած, յորինուած էին ամբողջ:

Բայց ահա աւերը կը տկարանայ... հաճոյքը կը նուազի... յոխորտութիւնները կը մեղմանան...

Ահ, աղուոր չէ այս...

Հարուած մը կուտ ամ, փայտով մը կը տակնուվրայեմ խարոյկը որ սկսած է սեւ ծուխ մը մխալ, իր մա՛ղձը փչել դէմքիս: Աչքերս կ'այրին, ուռնգերս կը խարանուին, կոկորդս կը սեղմուի: Ծռած եմ վար՝ դարձեալ հրահրելու համար դայն, արդէն իսկ լմնցած իր հողին, իր ինքնութիւնը փճացնելու ծիծաղելի հերոսութիւնով մը:

Ահա դա՛րձեալ ոգեւորուել է, ահա՛ դարձեալ իր կարմիր ժանիքները կ'երկարէ բոցը, ահա դարձեալ գալար գալար կը տաղտապին հէգ թուղթերը, դարձեալ կը չէկնան, կը սեւնան, կը ճերմկին, կը հիւլէանան, ջերմութեան ուժէն կը հալածուին, կը վարուին օդին մէջ, ցրիւ ցրիւ կ'անհնւանան, ետքը կը մաղուին վար

փոշիներու պէս, ջնջուած, քայքայուած երազներու, բաղձանքներու պէս...

Վերջին աւկայծումն էր, վերջին վերակենդանացումը: Այլ զո՛հ չէ մնացած, ամէնքն ալ մահացած, աւերուած, դիակնացած...: Սեւ օջախ մը ուր կոտորածի սուրն է դրոշմուել կարծես: Սմէն կողմ ածխացած դիակներ որոնք չեն զգար, չեն շարժիր, չեն խօսիր, չեն չնչեր...: Խեղդի՛չ, տառապեցուցիչ է աս: Քմայքս որ թուղթի այդ խարոյկները վառելու հեշտանքէն էր գինովցած, հիմա կոտորած խաղալիք մըն էր, լքուած ինէ, հեռացած: Եւ տխուր ցաւ մը կը մօտենար սրտիս, կուրծքս կը ճնշէր, կը խայթէր իմացողութեանս:

Այս աւերը, այս աւերը...

Երկու կաթիլ արցունք իջան կոպերս ի վար:

Արդեօք մեր բռնաւորներն ալ այս խղճահարուած թիւնները կ'ունենային իրենց աւերներուն առջեւ...:

1908

Ի

ամբողջութեանը մէջ գերեզմաննոցի նմանող ազգի մը համար, չեմ գիտեր, քիչ չեն տարեկան քանի մը մեռելոցները: Մահուան ճամբուն վրայ իր բոլոր սէրերուն մէջ զգեանաւորած այդ Այրի Մայրը ո՞ր փոսին վրայ պէտք է իր հեկեկանքի խոնարհութիւնով ծունկի իյնայ: Հալածանքի ձորերէն խելայեղ փախած ալեւոր Հայրը՝ իր տառապածքով զուլճը՝ ո՞ր քարին զարնելով պիտի հարցնէ անկից իր զաւակներուն ոսկորները...: Եւ սգաւոր ամուսինները, և քոյրերը, և եղբայրները...:

Սակայն, սուգի ու մահուան յաճախումը մեզի չի՞ մտերմացներ ամէնէն ահաւոր գաղափարին: Ա՛յ Հայութեան համար առօրեայ երգ մըն է մահերգը. դադաղները իր աչքին սեւ օրօրոցներ են միայն, և կը նմանի այն մանուկին որ իր կողէն վազած արիւնէն կը սոսկայ և սակայն միեւնոյն ժամանակ, տեսակ մը հետաքրքրութեամբ, մատը կը դնէ անոր վրայ՝ ինչպէս հոսիլը և ինչո՞ւ հոսիլը հասկնալու անտարբերութիւնով մը, — անտարբերութիւն որ բիրտ խոյանքն է ճակատագրին դէմ, Մեռելներու Ազգի մը կողմէ ձեւաւորուած:

Մեռելներու չազգ...

Մեռելներու ազգ անո՞ր համար որ, ճիշդ մեռնողներու պէս՝ մեր մարած բիւրերը միշտ կը ժպտին նոր խարկանքի մը, վաղորդայնի ակնկալութեան մը կը կառչին, և երբ մեր վրայ հողը կը թափեն, քարը կը

ծածկեն՝ դեռ թրթռում մը կայ մեր զնդերներուն խորը, զգայութիւն մը այդ ճամբէն անդին նո՞ր կեանքի մը, նո՞ր միջոցի մը համար...: Կեանքէն հալածուած և կեանքը հալածող հոսանք մըն է ինչ որ կը կոչուի Վայութիւն:

Ինչո՞ւ համար է որ մենք սովորութիւն չունինք մեր գերեզմաննոցները ծաղկաւէտելու, թփազարդելու և կանանչ առաքաատի մը մէջ ընդգրկելու կեանքի առաքաատէն և կամ ապաշխարհանքէն զրկուածները, հեռացածները:

— Անոր համար չէ՞ որ մարդ իր ամէնօրեայ բնականաբար՝ հիւրանոց մը չի նկատեր:

Մենք ծաղիկներ ալ չենք տանիր մեր մեռելներուն: Անոնց գերեզմանները խարկուած դալարիքներով և տառասկներով խարտիչուած են: Մենք խունկ կը տանինք անոնց՝ որովհետեւ խունկին բոյրը՝ կը ծածանի, կը ծաւալի ու կը ծառանայ՝ և մեր սիրտէն եկած կը ծաւալի ու կը ծառանայ՝ և հասցնէ «անխմանալի»ին, աղօթքները գրկելով, կը հասցնէ «ամենամալի»ին, «ամենազօր»ին: Մենք ծաղիկներ չենք դնել մեր գերեզմաններուն վրայ, որովհետեւ իրենց բոյրը կը թռչնի հոն՝ բարկ լոյսին տակ, բայց հողին տակ, անոնց ոսկորները զովացնելու համար, կրացած, ծարաւացած հողին ջուր կու տանք...:

Պահ մը կը խորհիմ այն երջանկութեան, այն արբելիւ գոհացումին վրայ, որ պիտի ունենան տապահար, տաքնապահիւծ ոսկորները, գերեզմաններու վրայ ջուր թափելու կռապաշտական այս սովորութեան ատեն...

Ծաղիկներ չենք տանիր մենք մեր գերեզմաններուն, ուր բնութիւնը՝ փուշեր ցանած է...

Կարծես հողն ալ զգացեր է թէ մենք ծաղիկներու ազգ մը չենք, այլ փուշերու ազգ մը...

ՄՈՒՐԱՑԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԴԱՍԵՐԸ

ԿԵԱՆՔԻ, մանաւանդ արեւելեան կեանքին այլազանութիւններէն մէկն ալ, պէտք է խոստովանիլ թէ, մուրացկաններն են:

Երկար, աղտոտ փոշոտ մազերով, լայն կրծաբաց և պատռտած էնթարիով, ձեռքը՝ արարական տապար մը բռնած Տէվրիշէն սկսելով, մինչեւ մզկիթներու դրան առջեւ քնացող խռուահեր, տաբատին և մորթին իրերախառնութիւնովը զգեստաւորուած յոգնատանջ պատանին: Գինատուններու կծուահոտ յաճախումին մէջ ժանգոտած ծերունիէն սկսեալ՝ որ իր օրական ալքովի պարէնիկին համար՝ երիթացած ավերը կը բանայ տեսակ մը ստիպողութիւնով, մինչեւ կամուրջին վրայ, իր գաւազանին յինած և ռաբունիի պէս սպասող Հրեայ մուրիկը, կամ կէս մէջքը տախտակի մը մէջ ամփոփուած անդադու մանկիկը՝ որ իրեն գոց սովորեցուցուած վանկերը կը թօթովէ: Թեւատուած, հաշմուած, կոյր, անդամալոյծ, կեղաւոր, փտած, որդնոտած մարմինով արարածներէն սկսեալ մինչեւ Ղալաթիոյ գլխիներուն մէջ, իրենց ծնողքին մեղանշումները խօսող թափառիկ կայտառ աղերսարկուները...

Ասոնք բոլորը պիտի պակսին ուրեմն, այս տիպարներու, տարազներու, շարժումներու, ակնարկներու, աղերսներու, մուրացումներու այլազանութիւնը,

գունազեղութիւնը պիտի ջնջուի, սրբուի՝ աւելի մէկ հարուածով մը, զոր կը մտածէ այսօրերս տալ Բաղաքապետութիւնը, բարեղարդութեան իր թարմ յաւակնութեան մէջ...

Ես չպիտի ուզէի որ այդ զրկանքը տրուէր մարդկային ընկերութեան մէկ դասակարգը, հոգ չէ՛, ըսենք, արհեստաւորութիւնը կազմող տարրի մը: Կարօտութեան և կեանքի իսկական հալածականներուն, դասալիքներու, պորտաբոյծներու և ծոյրերու այս բանակը, ես իր օգտակարութիւններուն մէջ կուզեմ տեսնել: Գիտութիւնը կ'ըսէ թէ ընութեան մէջ աւելորդ բան չկայ: Մուրացկանութիւնն ալ իր գոյութեան իրաւունքը ունի և պիտի ունենայ:

Աչքի փոփոխութեան, ճաշակի այլազանութեան նկարչական տեսակէտով չէ որ պիտի պաշտպանէի մուրացկանութիւնը: Ատիկա միայն խնդրին ճաշակագիտական կողմն է...

Դեռ անդին կայ ընկերականը, դեռ անդին կայ ընկերովարականը:

Ընկերական հիւանդ բարքերու հակում մը չէ, երբ ըսեմ թէ մուրացկանութիւնը ընկերական վարժարան մըն է:

Կը հարցնեմ, արդեօք մուրացիկները ջնջելով՝ կեանքը՝ իր իրականութենէն զիծով մը զրկած չենք ըլլար: Մեր աչքերէն հեռու, մեր սիրտերէն հեռու տաւած չենք ըլլար թշուառութիւնը, տառապանքը, գուրած չենք ըլլար իրարմով կը զրազեցնեն, և ամէն անհատի ինքնագիտակցութեանը մէջ զարթնում մը, դէպի պատահականութիւնները սեւեռում մը կը ծնցնեն:

Կը հարցնեմ, առանց փողոցներուն մէջ, քարերուն վրայ քաշկուտուող, լացող, տագնապող և մեռնող այդ խելակներուն մէնք բաւական անգիտակ չի՞ պիտի ըլլայինք կեանքի մասին...

Կը հարցնեմ, առանց այդ հաշմուած, արիւնաքամ, մահաբոյր բեկորներուն, մենք ի՞նչպէս մեր պղտիկներուն, մանուկներուն պիտի ճանչցնէինք իրականութիւնը, թշուառութիւնը, կարօտութիւնը կամ ծուլութեան ու դասալքութեան տգեղութիւնները:

Միւս կողմէ, կը խորհիմ թէ, մուրացկանները, անգիտակ, առանց փիլիսոփայութեան ընկերվարականներ չե՞ն: Անոնք չե՞ն, որ իրենց կարկառուն ձեռքերուն և պօռացող շրթունքներուն սպառնալիքովը մեզի կը յուշեն թէ, մեր վաստակին, մեր շահուն մէջէն բաժին մըն ալ կայ որ իրենցն է, հասարակացն է...: Առանց աշխատանքի սկզբունքին հոգ տանելու, անոնք չե՞ն որ, իրենց գոյութիւնովն իսկ, գողերուն նման կազմած են դրական ընկերվարականութեան դասակարգ մը...:

Ուրեմն, մի՞ ջնջէք մուրացկանութիւնը, մի՞ ջնջէք մուրացկանները:

Պէտք է որ ապրին ատմք, որովհետեւ կեանքի շրջուն դաստիարակներն են:

Նւ յետոյ, չեմ գիտեր թէ, ի՞նչ իրաւունք ունինք կեանքը փոխելու, երբ անոր ձեւն ու արտաքին թարմատարներն է որ կը ջանանք փոխել, առանց անոր հիմը խախտել, սկզբունքը շրջել խորհելու:

Տեսակ մը անիրաւութիւն չե՞ աս ալ:

1909

ՔԻՉ ՄԸ ԽԻՂՃԻ ՄԱՍԻՆ

ՇԱՏ անգամ, և գրեթէ միշտ մէկ բառ մը ունինք. — Խի՛ղճը:

Խի՛ղճը: Այն անքննելի, անբացատրելի և անձեռնմխելի ուժը որուն պաշտամունք և խոնարհութիւն մատուցանել պարտաւոր է միայն մարդ ըսուած տկար, աղաղուն և սխալական մեքենան: Խի՛ղճով ամէն բան, խի՛ղճը ամէն բան, խի՛ղճ ամէն բանի մէջ: Մարդը՝ փայտէ գործիք մը՝ այդ անտեսանելի ուժին տակ:

Այս է ահա ընդհանուր դաւանանքը և վարդապետութիւնը:

Սակայն ես սկեպտիկ եմ քիչ մը և կը խորհիմ այդ մասին:

Կը մտածեմ:

Կը մտածեմ թէ խիղճը այն վաճառատեղին չե՞ ուր կը մտնենք ե՛րբ որ ուզենք, ե՛րբ որ կամինք:

Կ'ըսեն թէ «խիղճ»ը գերազոյն արդարութեան ձայնն է որ կը գտնուի մարդուն մէջ, մարդէն բարձր:

Արդեօք:

Այս երկբայութիւնը անոր համար որ, օրը քանի՞ անգամ և քանի՞ հոգի կը տեսնենք որ իրենց խիղճին հետ աչքկապուկ կը խաղան:

Խիղճը այն անձանքին է, այն ցնորական և անմատչելի կարծուած գոյութիւնն է, զոր ընդունելու

համար՝ տունդ տանիքէն մինչեւ փողոցին սեմը ջերմե-
ռանդօրէն մաքրելու վրդովում մը կ'ունենաս, զայն
արժանապէս ընդունելու համար ամբողջ էութեանդ
զոհաբերութիւնը և բարոյականիդ խնկացումը կ'ընծա-
յես իր անըջային քղանցքներուն ի սպաս: Ան կու գայ
գլորեցուցիչ յուզումով մը, կը ցնցէ քեզի, կը սարս-
ռացնէ ջիւերդ, կ'ուռեցնէ երակներդ, տեսակ մը թա-
լուկ կը զգաս, զառանցանք մը, և ա՛յսչափ: Խիղճը
ո՛րչափ դաժան հայր մը, բարի մայր մըն ալ է. ան կը
ծռի մեր ականջին, կը շոյէ մեր տաքնապալից այտերը,
մեղմացուցիչ խօսքեր, ամուքիչ ճամբաներ կը գտնէ.
դուն կը վարանիս, ան կը վարանի և սակայն միշտ
կ'ուզդէ, ծերպեր կ'որոշէ, և ահա վերջապէս կը հաս-
նիս վայրկեանի մը ուր կը տեսնես թէ խիղճը՝ իր
ահաբեկիչի ասպարը խորտակած է ոտքիդ տակ և վար-
ձու կնկան մը պէս քեզի հետ ծունկ ծունկի նստած:

Ահա՛ ամբողջ այս է ինչ որ Խիղճ կը կոչուի, որ
երկնային շանթ մը, աստուածային պատուհաս մը կը
կարծուի՝ մարդկային անարդարութեան անդաստանին
վրայ դաժանօրէն սաւառնող...:

Խիղճին այս առաջին մեծաշուաչ այցելութիւնը
ընդունելէն ետք առանին մտերմութիւն մը կը հաս-
տատուի, անխուսափելիօրէն, և մարդիկ օր մը իրենց
ետին ձգած նախնական սարսափները տեսնելով ո՛րչափ
կը ժպտին, ճիշտ անոնց պէս, որոնք իրենց պատանու-
թեանը՝ ամիսներու ի՞նչ վարանքներ և յուզումներ ան-
ցուցած են «արգիլուած» «անպարկեշտ» տունէ մը
ներս սողոսկելու համար, մինչ հիմա, տարիներ ետքը,
չնականօրէն կը քահքահեն իրենց այն ատենի այդ
երկիւղներուն, վերապահումներուն և մաքուր մտահո-
գութիւններուն վրայ...

Խիղճին հետ հաշտուիլը՝ արբունքի հասած տղու
մը՝ կնոջ մը վարժուելուն պէս է: Երբեմն կը գարշի,
երբեմն կը ձանձրանայ, երբեմն կը յանդիմանուի, բայց
միշտ, միշտ կը փնտռէ:

Եթէ այս այսպէս չէ, ուրեմն ինչո՞ւ այն ամէն
խաբէութիւնները, խարդախութիւնները, ստութիւննե-
րը, կեղծիքները, գարչանքները, ստորնացումները,
աղտոտութիւնները, որոնցմով չըջապատուած ենք,
զորս կը չնչենք, որոնցմէ աշխարհ լեցուած է, և մարդ-
երը խորհի, յիմար խելապտոյտ մը կ'ունենայ այն թըռ-
չունին պէս, որ իր բոյնէն մեկնած՝ ինկած է անսահման
ճախճախուտի մը վրայ, ուր ճիւղ մը չի գտներ մաքուր՝
իր ոտքերը դնելու և ուր գորտի գարշութիւնները
զինքը կը սոսկացնեն, կը սարսափեցնեն...

.....

Չեմ ուզեր երկարել:

Եթէ այդ այդպէս չէ, ուրեմն ի՞նչ են այն խղճ-
մբտանքները զորս կը կրեն տարիներէ ի վեր մեզ ջար-
դողները...:

1909

ՆՈՐ ԿԵԱՆՔԻՆ ՀԱՄԱՐ

Ինչ վարանում և վատութիւն կեանքին առջիւ: Ինչ անորոշութիւն ու հաշիւ՝ այդ սեմին վրայ ուր աշխարհ կ'ապրի, և որուն ազատութիւն փայտեցուն վրայ կը զոհենք մեր սիրտն ալ, սէրն ալ, մեր ամբողջ մարդկայնութիւնը, ամբողջ երազայնութիւնը որ արդարացուցիչ և մերձաւոր ուստն է այն գերագոյն ցնորքին զոր Նշանկութիւն կը կոչեն մարդիկ, սահմանելու համար իրենց զժրադուլութեան և տառապանքներուն համեմատաբար նուազ չափը, — ինքնամոռացութիւն մը միայն, գիտակցութեան կամաւոր կորուստ մը՝ այս երջանկութիւն ըսուածը: Սակայն իրաւցնէ վատութիւն է այս...: Ոմանք վատութիւնէ աւելի եսասիրութիւն, անձնամոլութիւն պիտի սիրեն կոչել այս յոխորտ արհամարհանքը դէպ ի կարծեցեալ վայելքը, բարեբաւութիւնը, այս ճնշիչ գարշանքը՝ զոր կը տածենք շատ մը երիտասարդ վիճակակիցներու հետ, աշխարհային իրերու հանդէպ: Այո՛, ատիկա եսասիրութիւն մըն է, բայց այն եսասիրութիւնը որ կ'ուզէ իրերուն կարգը փոխել, ճակատագիրները ունենալ մասներու տակ՝ ինչպէս ճնճղուկ մը կատուին ճիրաններուն մէջ. մաքրել աղտը, հաշիւը, գարշանքը. այլել այդ ամէնքը կամքի գերագոյն քուրային մէջ, հպեցնել, և անկից ձուլել նոր կամքեր, նոր կազմեր, որոնք փայլեցնէին

կեանքին նոր հիմերը, նոր երազները, նոր սէրերը, նոր մարդկութիւնները: Անձնամոլութիւն, այո՛, բայց այն անձնամոլութիւնը որ վայրի յովատակի մը պէս կը փրփրագէտի, կ'աշտանակէ՝ իր արու խոյանքին տակ հնազանդ հպատակ դարձնելու էզը, իգութիւնը, ստեղծագործող, սերունդները վերարտադրող արգանդը: Այո՛, անձնասիրութիւն մը որ կ'ուզէ քանդել անձնասիրութեան ամբարտաւանքները, եսակամութեան ապատառները փլատակող եսամոլութիւն մը: Ինչ ընել, փորձառութիւնը մեզի կը սորվեցնէ թէ կրակը՝ կրակով կը մաքրուի երբեմն, ինչպէս արիւնը՝ արիւնով և մահը՝ մահով: Ես կը մտածեմ թէ, երբ ամէն կամք ինքն իր մէջ ըմբոստանայ, ծառանայ, օր մը, մարդկութեան մը ըմբոստացումն ու ծառացումը պիտի ունենանք. — ինչպէս կազմուեր են այն ամենի անտառները որոնք մեր միտքերուն ահաբեկում կը պատճառեն: Արդեօք նախնական կազմակերպութիւնով մը, փոխադարձ համաձայնութիւնով մը քովքովիցած, դրացնացած, եղբայրացած են այդ այլազան բոյսերն ու բույսերը: «Ես»ին զարգացումով, հպարտութեան ուժով, ինքնագիտակցութեան և ազատ-կեանքի խոյանքներով միայն կարելի պիտի ըլլայ չըջափոխել մարդկութիւնը իր նկատումներու արդի ահաբեկու հիւսանդութենէն, որմէ կը տառապի մանաւանդ երիտասարդութիւնը, աղքատ, անորոշ դիրքով մտաւորական երիտասարդութիւնը: Երբ կեանքը բնո մը և երբ հացի արհամարհելի պատառին ամենահալած ուրուականը չըլլայ, ամենազնիւ զգացումները՝ կրուկներու տակ չեն դիտապաստուիր, զազրելի հաշուներու համար միտքի երազային սաւառնումները դաշունահար չեն փողոտուիր, զեղեցկութիւնները և սէրերը իրենց ազատ, ա-

նայլայլ երազայնութեան մէջ չեն փտախտանար. մարդը պիտի բուժուի իր խտէալի անդամալուծութենէն, սիրոյ հաշմութենէն, երազի կուրութենէն, դաղափարի գոնջութենէն և մարդկութիւնը պիտի դղրդէ Անկեկանոց-Յիմարանոցի իր հին շէնքը, և նորադարձ պարմանի մը պէս պիտի խոյանայ դէպի ազատ համարձակ դաշտերն ու հովերը, դէպի երջանկութեան և ճշմարիտ քաղաքակրթութեան արտերը:

1909

ԶԱՐԹՆՈՒՄԸ

ՆԱՐ մը տեսայ այսօր և յիշատակ մը արթնացաւ կուրծքիս տակ, սիրտիս մէջ:

Ազդիկ մըն էր, այն ամուր գիծերով որոնք շինականի, հողային եղբայրակցութեան պնդութիւնը կ'երանդաւորեն՝ քաղքենիի հրապոյրներուն, թռչկոտութեան, մեղմութիւններուն ածանցում: Քաղաքածին մը կարծես որ գիւղացիացած է կամ քաղքենիի ծնունդ գիւղացի մը: Իր դէմքին վրայ առողջութիւնը և փափկութիւնը խանդավառող դաշինք մը կնքեր են կարծես: Մազերը պղնձագոյնի զարնող արբեցուցիչ խարտեաշով՝ կ'իջնէին քունքերն ի վար, դէպի ուսերը, և բաժնուած վէտանքներու՝ կը ցրուէին լանջքին վրայ: Ծիծերը՝ քունէն նոր արթնցող տաարակներու տարտամութիւնով՝ իրենց գլուխը դուրս հանել կը փորձէին չփակին եղբրքներէն: Եւ զիրկը լեցուն ծաղիկներ, ծաղիկներ՝ իր հոլանի բազուկներուն ողորկութեան տակ, ծաղիկներ իր կուրծքին վրայ, սրունց արբիւրոյրներուն վրդովանքին տակ՝ ազդիկը՝ զգայնացած կիսաթմբիւր դալարում մը կը պատկերէ:

Ահա այս պատկերը պահ մը աչքերուս առջեւ թրթռանկարեց ուրիշ պատկեր մը որ տարիներու պատնէշէն անդին մնացած, հինցած, փլատակուած է հիմա, և միայն յիշողութիւնը կը մնայ:

Մենք «անոր» հետ ունեինք մէկը այն յարաբերութիւններէն, այն անվերապահ և ինքնաժին մտերմութիւններէն, որոնք պատանեկութեան չնորհն են մարդուն: Բնազդ մըն է որ արուն և էգը կը հեռացնէ իրարմէ, կը խուսափեցնէ, սակայն դարձեալ նոյն բնազդն է որ զանոնք իրարու քով կը մղէ: Ասկից չէ կրցած աղատագրուիլ մանկութիւնն իսկ: Ամէն զգացումէ զուրկ աղջնակ մը ամօթի զգացում մը ունի մանչուն հանդէպ, և այս ալ՝ պէրանք մը, հաճոյթուանքի մղում մը՝ դէպի միւսը: Ասով մէկտեղ, այս նախնական բնազդները շատ շուտով կը կորսուին տղայութեան յարաբերութիւններուն մէջ:

Այսպէս եղած էր նաեւ մեր յարաբերութիւնը անոր հետ, — հարեւան աղջիկ մը, սիրուն գլուխով, վառ աչքերով, առոյգ կազմով և խորխտ, պարզամիտ հոգիով: Տարիները անցած էին մեր վրայէն, մեր դընդեմները ուժեղցած էին, մեր մազերուն գոյնը փոխուած, մեր մարմինները դէպի արրունքը թեւ տուած՝ ծաղիկներու պէս որոնք սարփինացին կը ժամանեն: Սակայն ան կը պահէր իր պարզամտութիւնը, իր չինականի բարեմտութիւնը, տղու անգիտութիւնը: Ես ալ իր մօտ կը մնայի նոյնը, անգէտ՝ տարիքի աճումին և անխորհուրդ՝ զգացումներու փոփոխութեան մասին: Ոչինչ գիտէի, ոչինչ գիտէր: Ոչինչ կ'զգայի, ոչինչ կ'զգար: Մանկութիւնը կը շարունակուէր...

Օր մը պարտէզը գտանք զիրար: Պզտիկ սովորական խաղեր ու խօսքերէ ետք, ան ակնթարթ մը վրայ ինչպէս յոգնածի պէս: Ես թափառիլ սկսայ: Ծաղիկները՝ շահալրակ, շահոքրամ, յամիկ, մանիշակ, այծտերեւի՝ քնքուշ, խառնուրդ պատկերներ կը շինէին ճամ-

բուս վրայ: Իրենց բոյրը, մանաւանդ շահալրակին ծանր ու աղւղող, այծտերեւիին քնքոյշ և յամիկին արեւնոյզ բոյրերը հոտեղէնի երաժշտութիւն մը կը յօրինէին թարմ ուղեղիս բջիջներուն մէջ: Անմիջապէս քաղի սկսայ: Ափերով հաւաքեցի, իրենց ցօղուններէն կտորտեցի ծաղիկները և թեւերուս մէջ լեցուն, բերի անոր զիրկը նետեցի ժպտելով, ու դէմը նստայ:

Այս բուրումնաւէտ յարձակումէն յանկարծակիի եկած, ան, նախ քիչ մը դժգոհութիւն մատնող նայուածք մը ձգեց վրաս: Ետքը՝ երբ բոյրերուն գինուովութիւնը իր ուղեղին էր հասեր, զգայնոտեցաւ, բազումներով վեր առաւ խօսակազմ քաղը և սկսաւ հոտտել: Դարձեալ հոտտեց, դարձեալ հոտտեց...

— Աս ի՞նչ անուշ կը հոտին... մրմնջեց՝ հառաչի շունչով մը՝ ծաղիկներուն այլերանդ համբուրումին մէջէն:

Տարօրինակ: Ան կը շարունակէր հոտտել զանոնք այն խանդով իբր թէ ծաղիկ բնաւ տեսած չըլլար, իբր թէ անձանօթ վայելք մը դրած ըլլային իր ուղեղին տակ, իբր թէ աղբիւրի մը հասած ծարաւ ճամբորդ մը ըլլար...: Այլեւս չէր հոտտեր այլ կը գգուէր, կը սրէր, կ'ուզէր խմել, ծծել, լեցուիլ, ողորշիլ, գինովնալ անոնցմով:

— Ի՞նչ անուշ են, ի՞նչ անուշ...

Ան յանկարծ բազումները բացաւ կէս մը, հաւաքեց ծաղիկները՝ ինչպէս կը հաւաքեն անառակ խողովակները, և ուժգին մը սեղմեց զանոնք իր կուրծքին վրայ, կարծես անոնց խկութիւնը խմորել ուղեղով իր վայելի շուշանի կորութեամբ սալնքներուն հետ, կարծես

անոնց բոլորը, զգայութիւնը ներարկել ուղելով դէպ ի խորը՝ դէպի իր սիրտը, մինչ, միւս կողմէն, գլուխը հակած վար, բերնովը կը խածատէր, ուռնագերովը կը խմէր շահոքրամներն ու շահպրակները, մանիշակներն ու յամիկները, այծտերեւին ու կապուտիկը...:

Այս արեւցողութեան տակ ան երկվայրկեան մը քաւաւ, աչքերուն ըրերը կորսուեցան կոպերուն տակ՝ արձանի աչքերու պէս պարպուելով, չրթունքը կծկուեցաւ ծանր պրկումի մը տակ, այտերը վառուեցան արիւնի թարմ և վարանոտ բոցերով, պղնձագոյնի զարնող իր արեւցուցիչ վարսերը խանգարուած, կապերէն փախած՝ անոնք ալ կը խուժէին դէպ ի ծաղիկները...:

Ասդին իմ կուրծքս ալ կ'ուռէր տեսակ մը նոր յուզումով, որ աչքերս կը փայեցնէր, միտքս կը վրդովէր և քունքերս կ'այրէր: Լալու, փախչելու, պայքարելու և աղերսելու յուզումներ մը կ'անցնէին ներսէս, փոխն ի փոխ և միեւնոյն ժամանակ...:

Յանկարծ իր աչքերը և իմ աչքերս իրարու պատահեցան: Զարմանքը լայնցուց զանոնք: Տպաւորութեանը տակն էին հակառակորդութեան մը, թշնամանքի մը: Իրարու նայեցանք այն ձևով թէ իրաւ նոյն անձերն էինք թէ տարբեր: Կարծես մարդիկ էինք որոնք երազը իրականութեան հետ չփոխելով՝ պատրանքի կը մասնուէին, կամ էակներ՝ մշուշով պարուրուած՝ որոնք անակնկալի կու գան երբ արեւը յանկարծ ջրուէ մառախուղը: Տարիներու բարեկամութիւնը կարծես փլած երազ մըն էր հիմա, երբ, զիրար նո՛ր ձևով, տարբեր ձևով ու հոգիով կը տեսնէինք...:

Այս յափշտակութիւնը սակայն քանի մը երկվայր-

կեան հաղիւ տեւեց: Ան ցատքեց տեղէն, կաս կարմիր կտրած, մերկութեան մէջ բռնուող հարսի մը պէս ամօթահար, և հեռացաւ...:

Ես հոն մնացած էի քարացած ու չփոթ:

Այն օրէն անոր աչքերը այլ եւս ուղիղ չնայեցան իմ աչքերուս:

Արբունքի զարթնումը կասկածի վիճակ փորներ էր իմ և անոր հոգիներուն միջև:

1909

“ԱՆԿԻՒՆԻ ԻՄԱՍՏԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ,”

ԲԱՐԵԿԱՄ մը ունիմ որ կը սիրէ իմաստասիրել, նւան ամէն մարդու որ քիչ մը ինքզինքը կը յարգէ...: Իր փիլիսոփայութիւնը անսովոր չէ, բայց վեր ի վերոյ հաճելիութիւններ ունի, եւ այս պատճառով ես զինքը կը կոչեմ «անկիւնի իմաստասէր» ինչպէս կայ անկիւնի փերեզակը կամ անկիւնի լուսայափոխը...:

Ահա թէ ի՜նչպէս կ'իմաստասիրէր իր մէկ նամակովը՝ իմ անկիւնի փիլիսոփայ, Երջանկութեան եւ Սիրոյ մասին. —

Կը մտածեմ որ, հակառակ մեր տկարութեան, չափազանց եռասէր ու հպարտ ենք: Կը յամառինք սպասել երջանկութեան, մեր թեւերը խաչածեւ եւ ոտքերը ծալապատիկ: Կը հաւատանք որ ան մեզի պէտքէ զայ գոնէ պատրաստուած, լրացած, հասունցած, այն ձեւով ինչպէս կորսուած զաւակ մը կը մտնէ մայրենական օճախը: Միտքերնէս չառ քիչ կ'անցընենք — կամ բնաւ — իսկապէս աշխատիլ ատոր համար, ինչպէս օրինակ, կ'աշխատինք դրամ չահելու համար: Կը մտածեմ թէ, երբ քիչ մը չափաւորենք մեր Եսը եւ ձեւաւորենք մեր հպարտութիւնը աւելի դիւրաւ ձեռքերնիս

մօտեցուցած պիտի ըլլանք այն հոգեկան գոհունակութեան բազինին, զոր երջանկութիւն կը կոչեն:

Ի՜նչ բան որ հեշտութիւնով կարելի է դիտել ու չենք դիտեր՝ կ'ըլլայ հարուած մը եւ դժբաղդութեան զեկոյց մը: Սէրը եթէ մարդիկը կ'երջանկացնէ, պատճառը այն է որ իր մէջ զոհաբերութեան ուժը պահուած կայ: Պահ մը իսկ երբ ջնջուի զոհողութեան զգացողութիւնը սիրոյ մէջէն, ամենայիմար տարփաւորները իրարու պիտի ճակատէին ատելութեամբ թունաւոր նայուածքներով:

Մենք սիրելու համար կ'երազենք խէտներ զորս բնաւ չենք կրնար գտնել պատրաստի մեր ուզած ձեւովն ու չափովը: — Սրդէն, ի՜նչպէս կարելի է հաւատալ որ, այնքան անկարգ եւ յիմար մանկիկ մը՝ ինչպէս կը կոչեն սէրը, կանոնապահ, ձեւապաշտ ու պատշաճմով դառնայ՝ ինչպէս բողոքական պատուելի մը, կամ ինչպէս պատրաստաւճառի զգեստները:

Տարիներով զուր կը փնտռենք այն էակը որ գիշերները մեր երազին եւ ցորեկները մեր վերացումներուն մէջ մեզի կը յաճախէ:

Այս էակը ո՛չ ոք գտած է ու կրնայ գտնել: Բայց ամէն մարդ ալ, առ հասարակ, գտած է էակ մը զոր գո՛նէ քանի մը ժամ իր իտէպը կոչած ու համարած է: Որովհետեւ, մեր երազներուն մէկ երկու գիծերը գտնելով մէկու մը վրայ, այլեւս բաւական կ'ըլլայ որ կամայ կամաց եւ անզգալի կերպով փոխենք մեր ցնորքին դիւրայեղ եղբւրքները եւ մեր խուզարկութեան մասկոյլը մօտեցնելով կառչինք, կապուինք անոր՝ զայն նկատելով

լաւագոյն նաւահանգիստը որուն ի խնդիր կը թափառէինք և զոր կը բաղձայինք:

Ասկա ակամայ, անզգայի զոհողութիւնն է՝ սէրէն առաջ:

Իսկական, զգացո՞ղ զոհողութիւնը հոն կ'սկսի երբ այլեւս համոզուինք երջանկութեան մերձակայութեան: Ինչ որ մինչև հոս բնական հոսանք էր, ասկից ետք պէտք է դառնայ որոշ աշխատանք: Երկու պատկերներ չեն կրնար իրարու պատշաճիլ՝ առանց մէկ ու միւս կողմէն յօտումներ, յապաւումներ կրելու:

Այս ուղղութիւնն է որ յաճախ չենք ուզեր հասկնալ, և ահա, փոքր անհարթութիւնները մեզի կը յուսահատեցնեն սիրոյ սկզբնական ճամբուն վրայ, ուր լաւապէս քալելու համար, կը մտածեմ թէ, պէտք է բաւական մը տաշենք մենք մեզի մեր ինքնասիրութիւններէն և հպարտութիւններէն: Պարկեշտ և ուղիղ համակերպութիւնը — փոխադարձ գետնի վրայ — տեսնուած է որ անդորրութեան պահակը եղած է: Այս զոհողութիւնները չեմ կարծեր որ ցաւ պատճառեն եթէ երբեք անկեղծութիւն և անայլայլ սէր կայ տեղ մը: Ընդհակառակը, այդ զոհողութիւնները աշխատութիւններ են՝ թափուած՝ երջանկութեան չինութեան համար, և օր մը երբ հասնինք այդ բարօրութեան, արդեօք ուրախութիւնը աւելի մեծ չալիտի՞ ըլլայ այն գործաւորին պէս՝ որ կը տեսնէ իր սաղանդին ու քրտինքին ա՛յնքան գեղարուեստական արդիւնքը, ուրախութիւն՝ որմէ զրկուած է ա՛յն որ կաղապարներ ձուլելով, կապաւորներէ դուրս ոչինչ ընելով է որ կ'սպառի:

Ուրեմն թող գա՛յ Սէրը իր բոլոր զոհաբերութիւն-

ներով, զոհաբերութիւններ՝ քաղցրօրէն դառն կամ դառնօրէն քաղցր: Սէրը այն մեծ արձանագործն է որ իր գրիչին ճարտարութիւնը պիտի պտտցունէ մեր հոգիներուն անհարթութեանց, մեր մարմարեայ եսասիրութիւններուն և հպարտութիւններուն վրայէն, և մեզի պիտի տայ գեղեցկութեան և իմացողութեան կենդանութիւնը:

1910

ԱՅՆ բանաստեղծութիւնը որ քիչ ճաշակուածներէն է՝ Մինակութեան բանաստեղծութիւնն է։ Մենութիւնը որմէ աշխարհի կէսէն աւելին կը խորշի՝ իր մէջ ունի անքան քաղցր և անքան ալ վեհ բան մը՝ զոր չեն կրնար ըմբռնել անոնք որ սլարզուկ, սովորական հոգիներ ունին և սիրտեր՝ որոնք աւանդական, առտնին բնազդներով միայն սովորած են ապրիլ։ Մենութիւնը սիրել, անով կարենալ ապրիլ, կը նշանակէ ունենալ ներքին անկախ աշխարհ մը որուն մէջ ինքզինքը կապաղերծ և խրոխտ կրնայ զգալ հոգի մը։ Օ՛հ անտանելի կապը որ մեզի կը միացնէ հոգիներու որոնց հետ անքան օտար ենք որչափ հիւսիսը հասարակածէն։ Աշխարհ մեզի անբնականութիւններու կը մղէ և այդ անբնականութիւնները կը կոչուին քաղաքակրթութիւն։ Մինչեւ գերեզման պարտաւորիչ կապ մը ունենալ անոնց հետ զորս ծննդաբերական կամ սերնդազործական դիպուածով մը ճանչցած ես, նեղացուցիչ, բթացուցիչ չէ՞ արդեօք։ Այդ կապը՝ խիստ բնական՝ բնախօսապէս, խիստ շատ անբնական չէ՞ հոգեպէս։ Սիրել պարտաւորուիլ այն տեսակ էակներ որոնց հետ զգացումի հասարակաց ու է ջերմ լար չկայ՝ այլ միայն մարմինի ցուրտ լար մը, միտի ակամայական հաղորդակցութիւն մը՝ անբնականութիւն չէ ի՞նչ

է։ Եւ ասիկա կ'ուզեն արդարացնել զգացումի անունով, մինչ պարզապէս գերութեան շղթայ մըն է ազատ զգացողութեան վիզին նետուած։ Ես եմ ամէնէն «երջանիկ» ըսած ժամերս անցուցած եմ մինակութեան պահերուս։ Եւ ինծի համար մինակութիւնը երկար ատեն կը ջանկութեան երազը եղած է։ Ահ, ո՛րքան բաղձացած եմ անյօդ, անկապ, անհաղորդակից՝ աշխարհի և իրերու, ամայութեան մէջ մնալ ու ապրիլ խաղաղ, հեռու կեանքի անիրաւութիւններէն, ծռութիւններէն և աղտերէն որոնք մարդուն հոգին կը լեցնեն դառնութեան թոյնովը։ Երջանիկ մենութիւն, ուր մարդ տէրն է գոնէ իր երազներուն և զգացումներուն, իր տառապանքներուն ու վիշտերուն, իր սէրերուն և իր ատելութիւններուն...

1910

ԱՄԵՆԱՂԶՈՐԸ

ՉԼՍԵՆՔ բնաւ թէ սկզբունք և անայայլ անկեղծութիւն ունինք: Յամառ պնդումը մարդոց թէ զիրենք ոչինչ կրնայ փոխել իրենց սկզբունքներէն, թէ կատարելապէս անկախ և աննկատ են կեանքի մէջ, թէ ո՛չ մէկ բան կրնայ խաթարել իրենց անկեղծութիւնը, տխուր բայց քաղցր ինքնախաբուծիւն մըն է միայն: Այո՛, գաղափարները, սկզբունքները սաւառնումներ ունին, յաղթանակներ ունին, բայց ատոնք մարդկային իմացողութեան սահմանի մը մէջ են միայն, և չեն զօրեր ճնշել այն ահարկու ուժին վրայ որ կեանք կը կոչուի: Մահն է որ վերջնական յաղթանակը կը տանի և պիտի տանի: Ո՛չ մէկ ուժ ասոր արհաւիրքէն զերծ է: Սիրոյ համար ըսեր են՝ «մահէն ալ հզօր»: Բայց ա՛րդեօք: Սէրը ե՛րբ կեանքէն ուժեղ կ'ըլլայ, չէ՞ որ այն ատեն երբ մահուան կը դիմէ: Ուրեմն ամենազօր սէրն անգամ մահուամբ կամ մահաշունչ տառապանքներու քուրայէն անցնելով է որ կը հզօրանայ: Ո՛չ մէկ մարդ կրնայ և կրցած է ինքզինքը բացարձակապէս բարձր բունել այն բանէն զոր կեանքի ամենօրեայ անխուսափելիութիւնները կը կոչենք: Հոն միայն պիտի ըլլար ճշմարիտ և անպարագրելի սկզբունքայնութիւնը երբ աչքը չտեսնէր, սիրտը չզգար, ստամոքսը չզրզուուէր, մարմինը չհաղորդակցէր, վերջապէս ճանաչո-

ղութիւնը դադրէր, իմացականութիւնը և վարդապետականութիւնը տիրելու համար, կոյր, աշխարհի անհաղորդ և անգէտ պատգամախօսի մը պէս, որ երկինքէն սնանէր հրաշքով մը, և որուն դիմէին անանուն, անվայր պարագաներ միայն պատմելով: Եւ մարդոցմէ ինչպէ՞ս սպասել այս աստուածային բացարձակութիւնը երբ ան որ «Աստուածորդի» կը հռչակէր ինքզինքը, ա՛ն իսկ՝ երբեմն երկդիմութիւններով պատասխանեց՝ չարամտութիւններու առջեւ, երբ ամենազօր, ամենասուղծ Եհովան, ա՛յն որ կրակ ու պատիժ միայն ունէր, ա՛յնքան աշառութիւններ ըրաւ իր սիրելի Իսրայէլի ժողովուրդին և անոր մարգարէներուն...: Ուրեմն այդ անսեղիտալի գաղափարականութիւնը աւելորդ է պահանջել մարդոցմէ, երբ աստուածներն իսկ չունին այդ, աստուածներ որոնք կեանքը յօրինած կը նկատուին, և սակայն իրենք իսկ կ'ենթարկուին անոր անխուսափելիութիւններուն: Ուրեմն մեծ յոխորտանքներով չըսենք թէ «ես անկախ, անշահանկատ մարդ եմ», որչափ ատեն որ մեր գլխուն վրայ կայ կեանքի սուրբ որ չափ ատեն որ մեր գլխուն վրայ կայ կեանքի սուրբ որ «պէտք» կը կոչուի: Քանի որ ամէն մարդ յարաբերական էակ մըն է, ուրեմն ազատ չէ, այլ կապակից աստիճանական սարուկ մը: Ուրեմն կեանքը պէտք է փոխել, ո՛չ թէ կեանքի յաղթանակին համար, որ անկարելի է, այլ մարդկութիւնը մղելու համար դէպ ի անկախութիւն, դէպի ճշմարտութիւն և դէպի սկզբունք: Ատիկա ալ պիտի ըլլայ Ընկերվարութիւնով, որ մարդկութեան պիտի ըլլայ Ընկերվարութիւնը՝ փոխելով, ամենանոր կրօնքն է: Ընկերվարութիւնը՝ փոխելով, փլցնելով կեանքի պէտքին անհաւասար տարրերը, պիտի զօրացնէ և գօտեպնդէ մարդը իր ազատութեան, պիտի զօրացնէ և գօտեպնդէ մարդը իր ազատութեան մէջ, պիտի այրէ մոխրացնէ իր գաղափարականութեան մէջ, պիտի այրէ մոխրացնէ շատ մը կեղծիքներ որոնք այսօր անմերժելի հարկեր

են, պիտի մաքրէ, պայծառացնէ մեր հոգիները շատ մը աղտոտութիւններէ, գարշ նկատողութիւններէ և զըրկանքներու թոյնէն որ մեր արիւնին ու ջլային հիւսուածքին մաս կը կազմեն այլեւս Միայն թէ, կը մտածեմ, արդեօք այն ատեն մարդիկ գո՞ր պիտի ըլլա՞ն, երջանիկ պիտի համարի՞ն ինքզինքնին երբ իշխան այդ երազին մէջ զոր այսօր մենք երջանկութեան միակ երազը կը դաւանինք: Կը կասկածիմ: Իրա՛ւ, այն ատեն նիւթական անհաւասարութիւնը պիտի ջնջուի, բայց բարոյական անհաւասարութիւնը, իմացական անհաւասարութիւնները...: Մարդիկ պիտի կրնա՞ն այս երկու անհաւասարութիւններուն թուժքերն ալ կործանել: Բնա՛ւ չեմ կարծեր: Եւ այն ատեն նոյնքան դժբաղդ չպիտի ըլլայ Մարդը, որուն մէջ գիտակցութիւնը բարձրացած է, որչափ հիմա, ուր գոնէ, իր պայքարին մէջ նիւթը ունի իր դէմը: Գիտակից, զարգացած մարդու մը համար զրկանքը հարկւր անգամ աւելի դառն չէ՞ պարզուկ տգէտ մարդու մը զրկանքէն, զոր ան ճակատագրական կը համարի և որուն կը համակերպի իրր լաւագոյն քանը, նախասահմանուածը իր կեանքին համար: Այս տեսակէտով իսկ կը սարսի ապագայ ընկերութեան մարդուն երջանկութիւնը: Հիմա ինչպէս որ նիւթով հարուստները կը կազմեն դժբաղդութեան մեծ առանցքը, այն ատեն ալ բարոյական և իմացական հարուստները միեւնոյն ատելալատ և չարախանձ յարձակումներուն ենթակայ չպիտի ըլլան: Մարդկային զերազանցութիւնը նիւթականէն պիտի երթայ իմացականին, և վա՛յ իմացական անհաւասարութեան տաղնապին գիտակցողներուն...: Եթէ, ենթադրենք նաեւ որ, մարդկութիւնը ձեռք բերէր այն տեսակ կատարեալ միջոցներ, որով մարդիկ հաւասար ձիրքերու և հաւասար

իմացականութեան տէր ըլլային օր մը, այն ատեն ալ, այդքան նմանութենէն ու միօրինակութենէն չպիտի ձանձրանար, չպիտի տառապէր մարդը որ ինքզինքը միեւնոյն կաղապարէն դուրս ելած նիւթ մը պիտի համարէր, նո՛յն գոյնով, նո՛յն ձեւով, նո՛յն տեւողութիւնով, նո՛յն վախճանով, նո՛յն կեանքով: Ասիկա անարկու լճացումը չպիտի ըլլար և մարդկութիւնը իր միօրինակութեան մէջ թունաւոր կերպով յուսահատած, չպիտի փորձէր ետ դառնալ դէպի անցեալ անհաւասարութիւնները, կամ չպիտի ուզէր արդեօք մահանալ՝ համայնական անձնասպանութեան մը մէջ, մահը նկատեալով միակ, անայլալի և անյաղթելի ուժը, երջանկութեան թակարդը ուր իշխար գիտակցօրէն՝ կեանքի գաղտնիքը իմելու համար հոն...: Եւ այսպէս, չիհաւատա՞նք որ երջանկութեան յափշտակութիւնը, զոր մարդիկ կեանքով կ'ուզեն ձեռք բերել, մահով միայն պիտի կրնայ արդարանալ:

1910

ՎԱՐԴ ԵՒ ՊԼՊՈՒԼ

Հին հէքեաթ մը կու գայ այսօր միտքս, զոր չեմ գիտեր թէ ո՛ւր և ո՛րմէ եմ լսեր:

Բայց հէքեաթէ աւելի պատմուածք մըն է ան, և ո՛րչափ հին՝ նոյնչափ բաբախուն է արդիութիւնով:

Սարի մը կողքին ինքնակենցաղ վայրի վարդենի մը հարեւան պարտէզին մէջ իրեն զրացի ունէր փափկասուն և մշակուած վարդենի մը, որուն հանդիպած էր պլպուլ մը իր արքունքի անդրանիկ սաւառնումին մէջ և իր երազին թելերը մէկիկ մէկիկ փաթթած էր այդ սիրուն տունկին՝ իր բոյնը աստուածացնելու համար:

Բայց կեանքի հովը օր մը թափեց անոր պատրանքի աղուամազերը, տունկը տատանեցաւ և պլպուլը զգաց որ բոյնին որմիկները կը ճաթրտէին և զովու-թիւնը կը հասցնէին մինչեւ իր բարակ ոսկորները:

Ցնցուեցաւ՝ կարծելով ջերմաւորիլ, բայց այդ ցնցումը աւելի եւս սարսեց բոյնը:

Վարդենին շարժեցաւ, և քանի մը թել անոնցմէ որոնք զայն բոյնին կը կապէին՝ փրթան:

Անգոհութիւնը մտած էր թռչունին հոգիին խորը՝ Միսերուն մէջէն պաղ մը կ'անցնէր, աչքերը կ'սկսէին լալ՝ անցած օրերու փայփայանքներու յիշատակին:

սիրտը դառնացաւ անկողինին դէմ որ ա՛յնքան խաբեր էր զինքը, իր երջանկութեան գերեզմանը և տառապանքին ասպարէզը եղած էր...

Եւ, օր մը, երբ յուսահատ թեւարախիւններով կը սուրար, վայրի-վարդին ճիւղը դպաւ անոր կատարին. սարսուց. հպատակութեան, նուիրման ենթակայութիւնով մը ծռեց գլուխը՝ այդ ճիւղին գգուող տերեւներուն տակ:

Այս ծառը բիրտ ու փշոտ ծառ մըն էր, ամայի ու անհիւրամեծար, որուն վրայ ոչ մէկ թռչուն իր բոյնը հիւսած էր և որուն ոտները սակայն կը թրթռային անծանօթ հաճոյքներու սպասումով:

— Դուն ազաղուն թռչուն, քեզի ա՛յնչափ դիտած եմ որ մտերմութիւնդ սէր ներշնչած է ինծի: Դուն կը նմանէիր մացառներու մէջ ինկած տատարակի մը՝ զոր գգուելու, ունենալու համար հաղիւ կրնայի համարձակիլ ձեռքս երկարել՝ հնազանդող պարանոցիդ գորջ փափկութիւնը զգալու: Այսօր, երբ կ'անցնէիր թելիս տակէն, անդամադրելի եղաւ փորձութիւնս՝ համբուրելու համար անգամ մը քեզի...:

— Քու խրոխտ թեւիդ գրկումը՝ ցանկութիւն մըն էր, և համբույրիդ ջերմութիւնը հոգիս կը զովացնէ: Խրոխտ ծառ, կը սիրեմ դուն զիս, չիտա՛կը խօսէ:

— Ես քեզ կը սիրեմ այն սիրով ինչպէս պիտի սիրէր ազատ պարման մը՝ ազատ պարմանունին որ ունի տարփանքով լեցուն սիրտ մը և անձուիրութիւնով դեղուն հոգի մը: Կը սիրեմ քեզ քու թռիչի բարձրութիւններուդ և ընկերական խոնարհութիւններուդ համար: Սակա՛յն...

— Սակա՛յն...

— Սակայն դուն, փոքրիկ թռչուն, կորսնցուցած

ես քու ազատութիւնդ: Դուն քու բոյնդ հիւսած ես արդէն և պլպուլ մը որ իր բոյնը հիւսած է անգամ մը՝ նորը չի կրնար հիւսել նոյն սիրայքով ու երազով: Ես չեմ գիտեր, բայց այսպէս կ'ըսեն նաեւ մարդիկը: Կ'ըսեն նաեւ թէ չար է ան որ բոյն մը քանդել կը խորհի:

— Ուրեմն չես սիրեր զիս...

— Ի՛նչպէս թէ չսիրեմ...: Կրնա՞յ մէկը չսիրել՝ երբ ամէն վայրկեան կ'սպասէ անոր. կրնա՞յ երաշտ արտը չխմել՝ երբ կ'անձրեւէ...: Բայց սէրը գլխու պտոյտ կու տայ ինծի, ու կուրծքս կը հաճոյացնէ՝ մինչ կողերս չեն սարսիր, որովհետեւ՝ դուն ամբողջովին իմս չես ու չե՞ս կրնար ըլլալ...

— Կրնա՞մ ըլլալ...

Մըմնջեց յիմար թռչնիկը՝ իր գլուխը պահպանելով վայրի-վարդին թեւին տակ:

Եւ կատարուեցաւ գրկախառնում մը ուր ծառը գալարուեցաւ և թռչունը թրվոաց...

— «Ես քեզի ա՛յնքան կը սիրեմ՝ որ ո՛չ իսկ չրթունքներովս կ'ուզեմ հպիլ քեզի» հծծեց պլպուլը:

— «Իսկ ես քեզի կը սիրեմ ա՛յնքան որ չրթունքներս չեմ ուզեր բաժնել արեւեցնող պարանոցէդ» յարեց վայրի-վարդը:

• • • • •

— Աշխարհը չար է և սիրոյ ազատութիւնը հերետիկոսութիւն: Սիրուն ու տխրասիրտ պլպուլ, քեզի չեմ կրնար զիրկս գիշերեցնել, որովհետեւ առտուն վարդենիդ թունաւոր կասկածով ու գայրոյթով մը պիտի լեցուի ինծի դէմ՝ իր բարի դրացնութեանը դաւաճանած ըլլալու համար, և անցորդները արհամարհանքով պիտի թքեն կռնակիս՝ որ քեզի յափշտակած եմ քու ընտանի բոյնէդ: Մարդոց իմաստութեան տաս-

նաբանեան իսկ կ'ըսէ. «Մի՛ ցանկար հարեւանիդ»: Ձէ՛, իմ կոշտ ու պարզուկ հոգիս չի կրնար տանիլ այդչափ կասկած ու ա՛յդչափ արհամարհանք...: Սիրուն թռչնիկ, մի՛ յուսար, մի՛ հաւտար իմ սիրոյս որ երբեք չպիտի կրնայ արտայայտուիլ ու պայծառանայ՝ ինչպէս լուսինը իր լրութեան իրիկուններուն...: Եւ յետոյ, դուն փափուկ և անտատասկ ճիւղերու վրայ ապրած էակ որ կենցաղիդ մեղմութենէն ու ճանձրոյթէն հալածական՝ փուշերու հալումին նոր հաճոյքը կ'որոնես, գուցէ օր մը խայթուիս իսկ անոնցմէ...: Բայց...: Ո՛չ...: Ո՛չ թռչնիկս, մենք սիրենք զիրար մութ ու ամայի գիշերներուն՝ երբ կողերս կարծես մութ ու ամայի գիշերներուն՝ երբ հեւան: Սիրենք զիրար հեշտախայթ սպասումի կը հեւան: Սիրենք զիրար գաղտնապէս, գողերու նման, ինչպէս կ'ընեն մարդիկը, ինչպէս կը պահանջեն որ ընենք մեր ընկերական ու բարոյական ըսուած կարգերը...:

1910

ԱՄԵՆ իրիկուն կը հանդիպիմ իրեն, այն երազանքի պահուն, երբ արեւը ծիրանի հագած անձանձրոյթ քուրմի մը պէս դէպի իր ցայգայիս խոկանքը կը սուզուի, և երբ մանիշակագոյն ու զմրխտաւառ սարերը ստուերներու և բոյրերու արբեցութիւնովը կը քաղցրածնին:

Սափորը թեւին, մէջքը ծռած ջուրի բեռան տակ, դէմքի վարդը ծաղկած՝ յոգնութենէն, ամէն իրիկուն աղբիւրէն կու գայ ան, և ամէն իրիկուն կը հանդիպիմ ես իրեն, այս անսովոր և գեղանի ջրարերին:

Անտովոր անոր համար որ ինք չի նմանիր միւսներուն: Այս աղջկան վրայ կայ տեսակ մը վարանք, տեսակ մը քաջուողութիւն, տեսակ մը կանտնաւորութիւն, աղնուականութեան երանգ մը որ իր խոպոպներուն խարտեաչ ցոլքին տակ կարապացող քունքերէն մինչեւ կեռասենիի ճիւղերու նման օղակագեղ մատները կը նրբագծուի: Մաքուր և կիսաքաղքենի տարազը աւելի կը շեշտէ զայն, և երբ կը հանդիպինք իրեն, ան իր կանացի պչրականութեան մէջ կարծես հալածուած՝ աչքերը գետին կը դարձնէ, կոպերը անհամարձակ հետաքրքրութիւնով մը թրթռուն, և վարդի հոսանք մը այտերուն վրայ խաղուն:

Ան կը հալածուի իր քաղքենի պչրականութեան

խորը, երբ ճակատէ մեր քաղքենի նայուածքներուն, և իր այդ ներքնապայքարովը՝ կը խեղաթիւրուի, կը պղտորուի իր միամտութեան, իր պարզութեան, իր գիւղացիութեան մէջ:

Չէ՛ սիրուն աղջիկ, դուն անվարան անցիր մեր քովէն, դուն գնա՛ քու սարերուդ՝ քու ակնարկիդ պէս վճիտ ջուրերը բերելու, դուն գնա՛ քու տունիդ աշխատանքի բաժինը կրելու քու ջիղերուդ ուժով, դուն գնա՛ աղբերակներուն մաքրութիւնը հոսեցնելու խոնարհ երգիքիդ տակ, դուն գնա՛ քու արծաթ ձայնիդ հնչիւնը խառնելու ազատ ջուրերու գիլգիլին...

Դուն գնա՛ քու ամէնօրեայ մաքուր ուխտիդ, և մեր ակնարկները թող չմոլորեցնեն քեզի:

1911

ԲՈՅՐԵՐ, օրեցէք մեզ, օրեցէք մեր սիրտը ձեր արբեցնող թրթիռով և մեր հոգիները առէք ձեր երազային մտերմութեանը մէջ:

Որովհետեւ, մեր հոգիները կարօտը ունին քաղցր պատրանքներու և սիրտերը գարնայնի անձրեւներու:

Ահա՛ զարթօնքը կը պայծառակերպի ամէն կողմ, ահա՛ թարմութիւնը կը թրթռացնէ ամէն բեկոր, բայց մեր սիրտերը տակաւին մութ են, հոգիները տակաւին անխանդ:

Կանանչ պատմութեանը իրենց ուսին՝ սարերն ու լեռները ձմրան քունէն կ'արթննան յօրանջելով, հովիտները՝ ծաղիկներէ ականազարդ՝ հովերուն վերջին համբոյրը կը խմեն, իսկ գետակները՝ ձիւնհալի գայլոյթէն քիչ մը թեթեւցած, պարզուած, յատակի խիճերուն ու աւաղին կը թոյլատրեն բարեւել վերի կապոյտն ու շառայլը:

Վախկոտ գորտերը դարձեալ սկսան իրենց պաղատազին կռնիչով պատուել խաղաղ իրիկունները, և ծիծեռնակին սպիտակ լաչակով գլխիկը դարձեալ սկսաւ սիրուլալով երգիքներու արշալոյսին հետ:

Ծառերը հարսնացան, առագաստ մտան ձերմակ ու վարդերանդ պսակադրութիւնով մը, մինչ այս հրաշալի հարսերուն պղտիկ դարպասունները՝ թիթեռնիկներն ու

մեղունները՝ յաւերժական, անձանձրոյթ, անխարդախ մանկաւիկները՝ սիրակէզ ու մահանուէր պաշտամունքին կ'սկսին:

Ո՛ւր են մեր պաշտամունքները, ո՛ւր են մեր յաւերժական արբեցութիւնները...

Բոյրեր, օրեցէք մեզ, օրեցէք մեր սիրտը ձեր անխարդախ համբոյրով և մեր հոգիները խեղդեցէք ձեր անկեղծութեանը մէջ:

Որովհետեւ, մեր սիրտերը խարդախուած են քաղքի գինիներուն պէս և մեր հոգիները կեղծ՝ ինչպէս կաւէ շինուած անօթները:

Որովհետեւ, մենք չենք գիտեր թէ ի՞նչ է Արդարութիւնը՝ որուն համար խանութներ ենք բացեր, և չենք ճանչնար ճշմարտութիւնը՝ քանի որ կարճատեսութիւնը արդիական հիւանդութիւնն է:

Դալարին վաղանցիկ կենսունակութենէն և հողին մէկ առտուան տամկութենէն ծորուող բոյրեր, դուք աւելի ճշմարիտ էք գուցէ՝ քան մարդկային բերնով քարոզուածները, և ճճիները անձխող ճնճուկը աւելի՛ արդար՝ քան բոլոր օրինադիրքերը:

Կը փնտռեմ մանիչակներու անտես, ծածուկ, պղտիկ աչուկները որոնք երազանքի թոյր մը կու տան իրենց հարեւան կանանչին եւ լեռակներու ողկոյզները՝ որոնք օրհնութեան մը պէս իրենց հոգին կը ցնցուղեն դէպի վար:

Կը փնտռեմ ինքնաբոյս, ինքնազարգ երիցուկները՝ դեղին ատելամոյն կուրծքով՝ որոնք խաղաղ, ճերմակ փշփշանքով մը կը համեստանան, եւ շառակարմիր հարմնուկը որ կանանչ արտերու կատարին՝ իր արիւնի մտերմութիւնն ու գեղեցկութիւնը կը դնէ...

Կը փնտռեմ բոլոր ծաղիկները՝ քաղցրաբոյրները՝ որոնք մեզի երազել ու սիրել կը պարտաւորեն, եւ բոլոր վայրի, անգեղ չափրակները՝ որոնք մեզի մտածելու կը դրդեն:

Անոնք ժամէ՛ ժամ պիտի մեռնին եւ ժամէ՛ ժամ պիտի փթթին, ժամէ՛ ժամ պիտի փճանան եւ ժամէ՛ ժամ պիտի կենտափայլին, եւ ցօղը պիտի դայ արտածուել անոնց վրայ, եւ լոյսին ոսկի երիզը պիտի դայ ժպտիլ անոնց գիրկը:

Հողերը թարմ կը բուրեն այս առտու, դալարը տամուկ հրապոյրներով կը ցնծայ, եւ գոյները կ'ուժովնան ճիւղերն ի վեր: Բաժակները կ'արթննան ծիծաղկոտ, թերթերը կը պրկուին խանդավառ, ցօղունները գեղասլաց կը սոնքան:

Շունչերը թարմ կը բուրեն այս առտու, սիրտը տամուկ հրապոյրներով կը ցնծայ, եւ յոյսերը կ'ուժովնան կեանքերն ի վեր:

Թարթիչները կ'արթննան ծիծաղկոտ, չրթունքները կը պրկուին խանդավառ, իրանները գեղասլաց կը սոնքան...

Ո՛վ պատրանքը մայիսեան առաւօտներուն:

Դուն օրօրէ մեզի այսպէս միշտ, դո՛ւն օձէ մեր տառապած գլուխները վաղորդայնիդ անձրեւներով, եւ դո՛ւն ձեռնադրէ քու զարթօնքի հուրովդ մեր կուրծքերը:

Որովհետեւ, անիրաւութիւններու մէջ սնած մեր հոգին՝ քաղցր օրօրի պէտք ունի անխռով ննջելու համար: զրկանքներու տակ փճացած մեր ուղեղը՝ արդարութեան անձրեւով միայն կրնայ թրմուիլ, եւ քուճներու, հարուածներու տակ կ'քած կուրծքերը՝ հրօծ ասպարի մը արիւնոտ կարօտը կը ծածկեն իրենց տակ:

Այսօր մենք քեզի հետ կը տօնենք նաեւ մարդկային արհամարհուած ուժերուն զարթնումի տօնը, այսօր կը պաշտենք մենք աշխատանքի եւ իրաւունքի հաւասարութեան կրօնքը...:

Մայիսեան բոյրեր, օրեցե՛ք մեզի, օրեցե՛ք քաղցր պատրանքներու կարօտ մեր հոգիները ձեր երազային մտերմութեանը մէջ, օրեցե՛ք՝ գարնայնի անձրեւներու ծարաւի մեր սիրտերը ձեր արբեցնող բոյրերով:

Եւ, բերէ՛ք, բերէ՛ք մեզի այն օրերը երբ Արդարութիւնը ըլլայ մեր կեանքը եւ Զրկանքը անոր պատիժը, մինչ հիմա զրկանքն է մեր կեանքը եւ արդարութիւնը անոր Պատիժը:

Բոյրե՛ր, օրեցե՛ք մեզ...:

1911

ՄԵԼԱՄԱՂՁՈՏ ՊԱՀՈՒ ՄԸ

ԱՅՍ իրիկուն դարձեալ հոգիս մեկամաղձոտ է եւ տամուկ դաշնութիւններ կը փնտռէ իրեն համար:

Եւ պատուհանս կը բացուի մելանոյշ մայրամուտի մը վրայ:

Դալկացած կարմիրէ մը վեր՝ կապոյտը կը պայծառանայ արծաթ ցոլքով մը, և թուխ, անշարժ ամպերու թեւերը կարծես սեւ բամբակի գեղմեր են՝ գզուած նետուած՝ հսկայ հայելիի մը երեսին: Արշալոյսի և վերջալոյսի գիրկախառնում մը՝ կարմիրի, դեղինի, մանիշակի, փայլի ու խաւարի, ցոլքի ու տամկութեան այս երանգապնակը:

Լոյս մը վերը կը վառի՝ Արուսեակը, և լոյս մըն ալ վարը՝ հեռաւոր տունի մը թարթուող լամպարը:

Մօտակայ պարտէզին սիրամարգը պահէ պահ տառապազին մլաւիւնով մը օդը կը դաշունէ:

Հարեւան լայնանիստ երդիքին տակ՝ մեռնող նորածինի մը կիրամուտքի խունկ ու աղօթքը կը մխայ:

Մամուկ մը կը դառնայ իր երեկոյեան աշխատութիւն վրայէն և կ'առանձնանայ ոտառային խորը:

Անթարթ կը դիտեմ և կ'ընկղմիմ այս դաշնաւորումներուն մէջ:

Վերը՝ Արուսեակը ականապերճ կը պսպղայ երեկտրական կտուցի մը ձեւով, մինչ վարը, հեռաւոր տան ճրագը կը կարմրի, կը դեղնի, կը մարմրի...: Ան, Յաւերժութիւնն է մշտակայ ու անալլայլ, իսկ աս՝ Մա՛րդը պլպլուն, չարժուն ու մահամէտ:

Սիրամարգը դարձեալ կը ճչայ սպաննուող կնոջ մը գալարումով, և այդ ճիչը գեղեցկութիւն մը կ'սպաննէ մեր միտքին մէջ:

Դրացի նորածինին համար մահերգը վերջացած է և միայն կը լսուի հեկեկանքը մայրիկին, որուն արգանդը դեռ չմոռցած իր մայրութեան ցաւը, սիրտն ալ ցաւով կը մայրանայ:

Տանիքէն ինկած հողի կտոր մը մամուկին խաղաղ տունը կը քանդէ...:

Սիրտս կը բացուի՝ ինչպէս պատուհանը՝ այս վայրկեաններուն վրայ, և կ'զգամ թէ ան կը սիրէ տխուր ստուերները, պլպլացող ճրագը, սպաննուող գեղեցկութիւնը, ցաւին մայրացումը և քանդուած ոտանը:

Ու կը տխրիմ:

Կը տխրի սիրտս այս քաղցրութիւններուն մէջ, որոնք կը ճառագայթեն անոր խորը, և ան՝ ինչպէս չոր խմոր մը՝ կը ծծէ, կը ծծէ զանոնք՝ արբենալու միամոռութիւնով մը:

Աստղերը կը շատնան սառած իմաստներու պէս և կը տաղտկացնեն հոգիս, որովհետեւ, ո՛չ ճառագայթ ունին զոր կարենայինք խմել, ո՛չ ջերմութիւն զոր կա-

րենայինք իւրացնել. ո՛չ սարսափ՝ որ դողացնէր, ո՛չ ցրտութիւն որ աղգէր. ո՛չ տխուր են որ լացնեն, ո՛չ զուարթ որ խայտացնեն: Զսիրուած ու մեռած մարդոց նայուածքներ ըլլային կարծես:

Եւ չեմ նայիր անոնց:

Տխուր ցոլքեր, եկէ՛ք լեցուցէ՛ք դուք իմ դատարկ պատուհանս, որովհետեւ սիրտիս թաղարը բացուած է հոն, և թոչնած ոտներու վրայէն կ'սպասէ ծաղիկներուն որոնք չեն բացուիր:

Պայծա՛ռ տիրութիւններ, դուք ձեր բոյրը բերէ՛ք օծելու հոգիիս ծաղիկը՝ որ տկար թերթերով իր մեղուին կարօտախտը կու լայ տակաւին:

Ո՛վ սիրական պատկեր, սիրականի՛ պատկեր, քեզ կ'երազեմ, որովհետեւ այսօր դարձեալ մերամաղձոտ է հոգիս:

Քե՛զ կ'երազեմ եւ քեզ կը կանչեմ, որովհետեւ տառապանքը ունիմ չդոյութեանդ:

Եկո՛ւր և սա արծաթահունչ վեհութեան պահուն՝ սերորէական մասներովդ մանօջիկիդ արծաթ ձայնը հնչեցուր, կաթիցուր սրտիս վրայ՝ ինչպէս լուսնին կաթիլները լճակին վրայ:

Եկո՛ւր և այդ ձայնով առաջնորդէ մերամաղձութեամբ լեցուն անուրջի նաւակի դէպի տարփանքի սատափ եզերքները:

Որովհետեւ, հոս հոգի մը կայ որ տակաւին մինակ է, և սիրտ մը՝ որ դեռ չէ սիրած:

1911

ՎԵՐԱԴԱՐՁ

ԳԻՒԼԻ ցորեկ:

Նեղութիւն մը կը մաղուի՝ ինչպէս փոշի: Պատուհանները խափանուած արեւին դէմ: Մանկամարդներ շեմերուն վրայ գուլպայ կը հիւսնն: Քամբու մը՝ լեզուն թիւ մը կախած՝ կը մրափէ ծերուկի մը քով՝ որ բիրտ գիրկը, գլուխը ուսին ինկած՝ թմբիրի մը մէջ կղակը կը շարժէ: Լաճ մը՝ փողոցէն հոսող ջուրին հետ կը խաղայ, ուրկէ կատու մը իր ծարաւը կը ջնջէ: Յաժուկ լաւտամուսներու առջեւ թաղարի ծաղիկներ իրենց տապահօր գլուխը կը կախեն:

Զանձրոյթի մթնոլորտին մէջ գարմանքի, հետաքրքրութեան, հիացումի և նախանձի կոչեր կը բարձրանան յանկարծ, չրթունքէ չրթունք, դռնէ դուռ, պատուհանէ պատուհան ոտտայն հիւսելով:

— Զարմուկը եկեր է...

— Զարմուկ քուրիկը եկեր է...

Զարմուկը — Զարմուհին — Պոլիսէն կու գար ուր ծառայելու գացած էր: Քանի մը ամսուան մէջ ալ ան չ'ատ իսկ քաղքենի եղած էր իր գիւղին, իր լճակին համար: Իր տպածոյէ գունազեղ շալվարին տեղ՝ զոր արդէն հոս թողած էր, մէջքն ի վար կը բոլորուէր մոխրագոյն լաւ չրջաղդեստ մը՝ վերջին նորոյթի հաւմաճայն նեղ: Կիսաբուրդ կերպասէ վրանոց մը, որ կը

գրկէր իր ձեւաւոր իրանը: Մաղերը աւելի լաւ յարարուած էին և դէմքը քիչ մը քսուած:

Տարեցները հոգածութիւնով կը մօտենային իրեն, տարեկիցները տեսակ մը նախանձով, աղջիկները հետաքրքրութիւնով և պղտիկները գուրգուրանքով ու հիացումով: Հիմա դեռ իր տունը չհասած, չըջապատուած էր ամէնքէն: Հարցուփորձերու ելեւէջին մէջ ան կեցած էր ինքնալստահ, գոհ և քիչ մըն ալ անզգայի անտարբերութիւնով, ու խայտանքով կը պատմէր Պոստոյ կեանքը, հարուստ ու ամայի տան մը մէջ իր հանգիստ կենցաղը, տէրերուն ազնուութիւնը, իր կարօտը գիւղին ու գիւղացիներուն համար, շահած դրամը և շատ մը գնումները: Յոխորտանքով կը ցուցնէր ամէնուն՝ մեծադիր լուսանկարը իր և իր զաւկին, որուն երեք հատը երեք մէծիտի պատրաստել տուած էր Բերայի ծանօթ լուսանկարչատունի մը: Եւ մինչ լուսանկարը տունէ տուն կը ճամբորդէր՝ մերթ հիացման և մերթ ծիծաղի ու արգահատանքի խօսքերու միջեւ, ինք կը շարունակէր վայելել իր ընկերներուն մտերմական անէծքներն ու ձեռքի կատակները:

Թաղին մէջ օրուան իրողութիւնն էր այս վերադարձը, որովհետեւ Զարմուհին ամենէն գեղեցիկ և սիրուն աղջիկներէն մէկն էր այդ թաղին, երեք տարուան հարս՝ որ ամուսինին օգնելու համար՝ թողած էր նորածինը և օտար դուռներ ափ առած:

Ոմանք կասկածով կը նայէին այս արդուզարդին և նորազարթ պչրանքին վրայ, ուրիշներ միամտութիւնով: Իսկ իր խիստ մտերիմները, հետաքրքիր չա՛տ մը բաներու, հիմա երբ եռուղեւը քաշուած էր, նստած էին պատուհանի մը տակ, ուր վարդենի մը իր թերթերուն պոթկումը կը դնէր, և կը ջանային խոստո-

վանցնել զայն թէ՛ իր անձնականութեան և թէ՛ աշխատած տան սրակապանին մասին...:

Ասոնք ասոնք էին՝ որ կա՛մ նոյն շրջանէն անցած՝ իրենց փորձառութիւններուն կրկնուած ըլլալուն մասին հետաքրքիր էին, կա՛մ համոզուած թէ մօտաւոր բաղդը նոյնը պիտի վճռէ իրենց համար՝ փորձառութիւն կը հաւաքէին, կա՛մ անհոգ չարածճիներ՝ որոնք կ'ուզէին իրենց գիւղական մտքովը ծիծաղիլ քաղքենի գայթակղութիւններու վրայ:

Վերադարձողը կը խօսէր, անձանձրոյթ կը խօսէր ամէն բանի վրայ, թեւը պչրանքով մը տարածած պատուհանէն դուրս, վարդենիին վրայ, ուր ձեռքովը կը խաղար կարմիր, գեղաբաց վարդի մը հետ:

Միամիտ մանկունակ բա՛ղդ, — բա՛ղդը այս աղջրկան — որ փուշերովը չէր խայթեր տակաւին անոր մատները...:

Զարմուկ քանի մը օրուան «հրաման»ով եկած էր ու պիտի դառնար:

Եւ ահա կը դառնար...

Հրաժեշտի առտուն, երբ դարձեալ հաւաքուեր էին նոյն մտերիմներուն դրան առջեւ, հով մը սարսեց վարդենիին ճիւղերը, և այն վարդը որուն հետ խաղացած էր աղջկը երկու օր առաջ՝ ցրիւ ցրիւ թափեցաւ վարի գլխուն...

Ան ժպտեցաւ այս վարդային սրսկումէն և հեռացաւ՝ վարդաժպիտ...

Հէ՛ք աղջիկ, դուն դարձեալ կ'երթաս քաղաք, ուրկէ եկած էիր, գիւղի տունկ՝ որ բացուեցար քա-

Ուր Խեցիներ ժողկեցի...

դաքի թոհ ու բոհին մէջ, ինչպէս վարդը յորդ՝ բացուած էր արեւին տակ: Դուն կ'երթաս, բայց արդեօք, յանկարծական հով մը ինչպէս որ թերթատեց այդ վարդը, չպիտի՞ թերթատէ, չպիտի՞ թափէ ու փողոց ձգէ նաեւ քու անխարդախութեանդ, պարզութեանդ թերթերը, և չպիտի՞ գտնուի մէկը՝ որ այդ թարմագեղ սրսկումէն հաճոյացած՝ ժպտի՝ ինչպէս դուն ժպտեցար վարդի թերթերուն տակ, առանց խորհելու որ վերը՝ ճիւղը, ծաղիկին բոյնը՝ բաժակը դատարկ ու աւեր կը մնայ, ո՛րք, ամո՛հ և կորսուած...:

1911

ԳԻՒՂԱՑԻ ՄԸ

ՏԱՔԷ՛ բոցեղէն չապիկով մը կը սեղմէր ամէն կողմ: Արեւին ճառագայթները կրակէ անձրեւի մը պէս կը խարանէին մեր մարմինները և ամենախեղճ ծառերուն չուքը. անգամ ուխտիսի մը պատրանքը կու տար մեզի:

Զբօսաշրջիկ բարեկամի մը հետ ճամբայ ինկած էինք առաւօտուն, մէյ մէկ հրացան մեր թիկունքին և զարդամախալներ անցուցած ուսընդանութ: Այն որսկաններէն էինք՝ որոնք հազիւ թէ կրնան ինքզինքնին որսալ... ձախողանքներէ: Եւ սակայն այդ տարազը և այդ ձեւը չեն դադրիր հրապուրիչ ըլլալէ: Բարեկամս մանաւանդ, ժառանգորդ մը, քմահաճ ու ցուցասէր երիտասարդ, իր հաճոյքը մերթ կ'որոնէր պտոյտներու և գիւղական կենցաղի հետ երեւակայական չփունջներու մէջ:

Հետաքրքրութիւնով կը մօտենար աշխատաւորներուն, կը բարեւէր՝ չփացած շեշտով մը, կը խօսակցէր, բերքերու մասին տեղեկութիւններ կը հարցնէր՝ իբր թէ տասանորդի վարձակալ մը ըլլար, մինչ արտին սահմանէն հազիւ դուրս ելած՝ արդէն իսկ մուցած էր ամէն բան: Իրեն համար զբօսանք մը կը համարէր խօսիլ, մտերմանալ հողի այս մարդոց հետ, որոնց կը վերադրէր դիւրին միամտութիւն մը, թեթեւորէն երգիծական

պարզութիւն մը, և հաճոյք կը զգար անոնց յարգական և հանդարտ, համբերատար պատասխաններէն: Իրեն համար ամէն մարդ որ այսպէս արեւին տակ բաձը կը շարժէր հողին վրայ, բնականօրէն բարի և միամիտ էր, կարծես պարզութեան, պարկեշտութեան խոսքն ծառեր էին որ կը բուսնէին անոնցմով:

Այդ օր ալ բաւական թափառեր էինք, գիւղէն հեռացած, և անտառի մը մէջ կիսամոլոր: Կէս օր էր և տաքը նոյն իսկ թափանցելով ճիւղերէն ներս, կը տոջորէր հողմազուրկ անտառը, ուր սկսեր էինք եռալ: Քիչ մը ճաշը՝ զոր ըրեր էինք հող, ջերմութիւնը սաստկացնելու միայն ծառայած էր:

Ծարաւը կը խարկէր մեր մորթը և ի դուր կը չըջէինք ակի մը կարօտով: Ծառերու մէջտեղունքը թաց հողի գիծի մը հանդիպումը կը յուսադրէր մեզի՝ քիչ ետք պատրանաթափ ընելու համար: Ծունչներնիս կը կարճնար և մեր պապական կուրծքերը կը սեղմուէին և քանի մը քայլը անգամ մը՝ հանգչելով՝ խաղաղիկ կը փորձէինք: Բարեկամս բոլորովին կը նեղուէր և շատոնց բարկացած էր այս ծարաւ ճամբորդութեան դէմ:

Մէկ երկու ժամուան այս անգէտ պտոյտէն ետք յանկարծ հասեր էինք լերկ գագաթի մը կողմ ուր մարդ մը կ'աշխատէր ցորեն քաղելու: Յուսալից՝ խոյացանք անոր մօտ և լպրտուած բարեւի մը հետ՝ ջուր հարցուցինք:

Մարդը աշխատանքէ քարացած իր թաթերը յենարանի մը կրթնցուցածի պէս՝ մէջքին դնելով շտկուելէ առաջ՝ առաւ բարեւը, «բարի եկաք» մը մըմնջեց և գնաց դէպ ի ծառի մը կոճղը որուն քով հողէ սափոր մը կեցած էր:

Ընկերս արդէն առաջ խոյացած էր, և առանց նա-

յելու ամանին մաքրութեան — մաքրութեան խառնու մը որ պիտի դարչեցնէր զինք քաղաքին մէջ — բերանը դրաւ սափորին խոչակը և մօտեմօրէն, սիրականօրէն պարպեց զայն, հաղիւ բան մը թողլով ինծի:

Ծարաւը գոհանալէն ետք զղջում մը եկաւ մեզի: Հեռաւոր այս սարին վրայ մարդուն ջուրը խմեր էինք՝ առանց կաթիլ մը ձգելու: Ի՞նչ պիտի ընէր հիմա ան:

Ամէն բան դրամով փոխարինելու վարժ հարուստ բարեկամս սակայն չվարանեցաւ. հանեց մէճիտ մը տուաւ ինծի որ տամ գիւղացիին իւր ջուրին վարձք:

— «Հայրիկ», ըսի ես գիւղացիին, անոր ըրած մեր զրկանքը մեղմելու ձեռով մը, «քեզի ջուր չձգեցինք. հիմա ի՞նչ պիտի ընես, մօտերն ալ աղբիւր չկայ...»

— «Անո՛ւշ ըլլայ, զաւակս» պատասխանեց ան. «հոգ չէ, ես կը բերեմ ջուր»:

— «Հիմա ջուր բերելու համար գործէդ պիտի ըլլաս. պտտածառը մենք եղանք. ասոր համար այս էֆէնտին քեզի սա նուէրը կու տայ» ըսի մէճիտը երկարելով իրեն:

Ան՝ տեսակ մը վիրաւորանքի ենթարկուած մարդու մը պէս, ձեռքը ետ քաշեց և մերժողական շեշտով մը կրկնեց.

— Գաւաթ մը ջուրը ի՞նչ կ'ըլլայ... Բարի եկաք հաղա՛ր բարի... Մէճիտ մը ինչո՞ւ կու տաք ինծի. ես մէճիտով մը չո՛րս օր կ'աշխատիմ. ըրածս ի՞նչ էր որ...:

— Կրկի՛ք յոգնութեանդ համար է աս. ա՛ռ ստակը. մնա՛ք բարով:

Եւ դրամը սպրդեցնելով իր ափին մէջ, հեռացանք, իր տալութեան մէջ թողլով այս խեղճուկ, հա-

մնատ և ուղիղ մարդը որ կերպով մը չէր կրնար ըմբռնել թէ՛ կէս սափոր ջուրի և կէս ժամուան ճամբու յոգնութեան մը համար ինչպէս իրեն երեք չորս օրականի վարձք կը վճարէին . . . :

Այսչափ առատաձեռնութիւն իրաւո՞ւնք ունէր չըմբռնելու այս հաղուազիւտօրէն նախնական միտքը, որովհետեւ, Աստուած անգամ սկսած էր ազահանալ տակաւ և վաստակները առաջուան առատութիւնը չէին ունենար. մնուցիչ մայր-հողը անգամ սկսած էր ժլատիլ ու արգաստբերութենէ իյնալ, և օրհնուած բերքը հազիւ կը կշտացնէր իր և իրեններուն պատակած ստամոքսը :

Եւ արդեօք, բնաւ երբեք պիտի կրնա՞ր այդ ստակը դնել իր ծոցը, երբ գիտնար թէ՛ հարուստի տղուն ձեռքով իր ափը ինկած այդ արծաթը, ո՛վ գիտէ իրեն պէս քանի քանի լաղղաղուրիներու քրտինքին ու արցունքին կաթիլ կաթիլ, արիւն արիւն մզուած, քաղուած, հուռքուած չարաչուք մետաղացումն էր . . . :

Եթէ այս Գիտակցութիւնը գոյութիւն ունենար, և եթէ քիչ մը Արդարութիւն գտնուէր, այն ատեն, այդ արծաթը պիտի խարկէր գիւղացիին մատները, և սափորին խռչակը պիտի մխուէր հարուստի տղուն կուրղը . . . :

1911

ՊԱՏՈՒՀԱՆԻՆ ԵՐԱԶԸ

ՊԱՏՈՒՀԱՆ մը ունէի ես զոր կը սիրէի, կորսնցուցի այն պատկերը որ երազն էր այդ չըջանալին, և այսօր, երբ պարապ գերեզմանի մը պէս կը տեսնեմ այդ խորշը, կ'ըզգամ թէ դարձեալ կը սիրեմ զայն :

Այդ պատուհանին տեսիլքը իմ Եզքիս տարփանքն էր, ամէնօրեայ սիրայք մը կը մղէր զիս իր հարեւանութեան և հոն շարժող ճերմակութիւնը կարապազեղ տատրակներու պէս կը տարալիէր հոգիիս առանձնութեան դաշտին վրայ :

Յամբիկի ճերմակ բաժակով և սեւ առէջով ծաղիկ, որ ծաղիկի մը անհպելի բանաստեղծութեամբ ապրեցաւ և ապրեցուց դիւրախար սիրտ մը :

Յամբիկի ճերմակ բաժակ մը իր դէմքը, տոգոյն թուխի հիւանդաքաղցր մորթով, որուն վրայ սեւ մագերու առատ խուրցը յորդագեղ և նկարչական առէջ մը կը յօրինէր, պսակ մը՝ բաժակին վրայ, և բաժակը կը կենար տկար, նուրբ իրանի մը շնորհալի ձկունութեան կատարը :

Ի՞նչ քաղցր էր աչքերու այն աննշմար մշուշը որ կ'ստուերանար մեր երկուքին միջեւ, հիացումի հեռաւոր տեսարան մը որ հպումով չայլալուիր, կապակցութեան այն թելը՝ որ շերամի ամենանրբին թելէն աւելի բարակ, աւելի ալեծածան է, և զգայութիւննե-

որու այն մեղմակոհակ փոխանցութիւնը, որ կը տպաւորէ ծաղկադալար մարգերու եղերքը երգող առուակին հոգեկանութիւնը:

Ան պահ մը կուգար կը թրթռար այդ հնօրեայ պատուհանին խարխուղ շրջանակին մէջ, ինչպէս սիրամարդ մը կը թառի կոտորած ուղէչի մը վրայ, և իմ աչքերս հեթանոսական բագին մը կը շինէին զայն նոր պաշտամունքի, նոր տարիի մը մէջ մկրտուելու հնչտանքով, և ահա անոր դիցական յօնքերուն տակ օրհնուած աչքերը՝ իրենց եղնիկի թափանցկութիւնով՝ սրսկում մը կը կատարէին զեղումի մը պէս բնհեղեայ:

Բոպէ՛ մըն ալ, և արդէն անհետացած էր՝ ինչպէս փետուրը հողմին մէջ, ինչպէս մարդը կեսնքին առջեւ, ինչպէս սիրտը սիրոյ քով....:

Բացխրուն, յեղյեղովէկ պարիկ որ կը դարձուցանէր, կ'եղբայրացնէր իրեն իմ սէրերս՝ ծնենսուն հետ մեռնող և մեռնելուն հետ ծնող:

Սկսած էի արբենալ այդ երազով և այդ տարփանքով, երբ օր մը իմ սիրասարաս պատուհանս պարպուեցաւ բոլորովին, կուրծքիս տակ մեղմ դառնութիւն մը և զրկանքի տեղատուութիւն մը դնելով:

Այդ օրը պարապ պատուհանին առջեւ ես իմ երազս իմաստասիրեցի, և աչքերս անդադրում սպասեցին պատկերին կրկնեղէնութիւն, որ միշտ կը պատրէր և որ սակայն երբեք չէր գար:

Քաղցրութիւնով թրթռացող նայուածքս այդ օրը արցունքի թացին մխիթարանքը վայելեց և ես հեռացայ այլ եւս չտեսնելու համար այդ դատարկուած ցնորքը:

Առջի օր դարձեալ գացի այն կողմերը և պատուհանս փնտռեցի՝ ինչպէս մանուկը կը փնտռէ իր մօրը ծիծը:

Աւելի՛ խորունկ էր պարապութիւնը և աւելի սեւ: Անիկա կը նմանէր շրջանակի մը որուն պատկերը փրլած էր յանկարծ, պարապ ինչպէս սիրտս, ինկած ինչպէս սէրս....:

Հոն չկա՛ր այլ եւս ճերմակ ստուերը իր սեւ հրաշագեղ գլուխով, հոն չկա՛ր այլ եւս երազի թրթիւրը իր գինովցնող զարկերով, հոն չկա՛ր ենթակայուած սիրտս իր յամառ պատրանքներով..:

Պարապ է պատուհանը և ես հոն կ'երթամ իմ աչքիս տարփանքը լալու....

Հալու, որովհետեւ, լացը յաճախ սէ՛րը կը փոխանորդէ:

1911

ԽԱՐԵԼԱՍ, սեւ, աղտոտ զոյգ մը կին, կարծես պատուհանի վայրկեանի մը մէջ երկւորեակուած, իրենց մաշած, հատած կրուկներով մուճակները կը քաշքշեն ճամբուն մէջտեղէն, և ցեխը անոնց ոտքերուն վրայ կ'ամբողջացնէ այն կաշին՝ որ չէր կրցած տոկալ անինայ թափառումներու:

Սեւ թրքական չարչափներու մէջ որ գլուխներնէն սկսելով կը պատանքէր զանոնք մինչեւ ոտքերնին, կը շարժէին մուրացիկ երկու գնչուհիներ, թեւ թեւի, թաղերուն թափօրը կատարելու համար, կատարելու՝ իրենց աղերսին, մուրացկանութեան ուխտը՝ սոնական օրուան մը միջոցին:

Օրը Զատիկ էր, և անոնք, ինչ ազգէ կամ ինչ կրօնքէ՝ յայտնի չէ, գովքը կ'ընէին Յարութեան, Տիրոջը Սուրբ Քաղաքին, և սուրբ Լոյսին, Յաւիտենական Լոյսին...

Իրենցմէ մէկը, երգողը՝ կոյր էր: Թարթիչները անհալ սոսինձով մը փակած իրարու՝ մութ խողով մը կը յօրինէին, որ աւելի կը խորունկնար դժնէ, դաժան խայթովն իրերակից յօնքերու շիտակ, ջղջիկի թեւի ձեւով գիծին տակ: Այտի կաշին փակած ոսկորին, բերանը՝ քսակի մը չըթունքին պէս որուն առասան է անցուած՝ կը փոթփոթէր մերթ՝ երգելէ չորցած չըր-

թունքները գորշ լեղուովը զովացնելու համար: Գլուխը բարձրն է ինչպէս բոլոր կոյրերունը՝ լոյսին հետ յաւիտենական գիրկընդխառն պայքարի մէջ, և մէկ ձեռքը գաւազան մը՝ կոյրերուն տեսողութեան գործարանը:

Իր գունաթափ ձորձերուն մէջ հանդարտ՝ կ'երգէր ան և յաճախ կը կենար կարճ շունչին հանգրուան տալու համար: Զայնը՝ ժանգոտած պղինձի ձայնին պէս կարճահունչ, փոշոտած, փտած էր, և իր եղանակը լալիւն մըն էր որ կ'երկարաձգուէր նախ մեղմ, յետոյ խաւ մը բարձր ու սուր, և յետոյ մարած, գրեթէ խեղդուած:

Ու մինչ ինք կ'երգէր թուրքերէն իր երգը, քովինը — որուն միակ առաւելութիւնը միւսին վրայ՝ աչք մը ունենալն էր — խօթ հայերէնով մը պղտիկ ապսէ մը կը բարձրացնէր գէպի պատուհանները, որոնցմէ կարեկցութեան կաթիլ մը երբ դանակուէր դէպի վար, ան կը թողուր կոյրին թեւը, արագ կ'երթար առնել առաքուած նպաստը և անմիջապէս դարձեալ կը կցուէր իր առաջնորդեալին, ինչպէս վայրաշարժները՝ փորձի ատեն՝ կը բաժնուին ու կը կցուին կառախումբին:

Ինչ էր երգածը այս կոյր կնոջ:

Երուսաղէմի նուիրականութեանց վրայ գովք մը, հին օրերու մէջ շինուած տաճար մը որ սակայն կիսահասկնալի կ'ըլլար իր ժողատ բերնին և մաշած ունեգերուն վրայ: Ան կը նկարագրէ Յարութեան Տաճարը, կանթեղները, մարմարները, արծաթները, մուշկ ու յամպարի բոյրերը... և կ'աւելցնէ.

Ինձերուզ իլլէ նուրի
Վարա՛մ Գոսսա կ'օրէմ նուրի...

Ես մտիկ կ'ընեմ անդադար, կը հետեւիմ իրեն՝ ու

եղանակը ա՛յնքան տխուր՝ կը ձեւաւորուի յիշողութեանս մէջ. քաղցրօրէն կը հետապնդեմ ու կը կրկնեմ իր յանկերգը.

... Մուշկ ու յամպարի բոյրերուն,
Կը հաւատանք, մանաւանդ Լոյսին...

Հէգ, սովահար, թափառական հոգի, դուն քոր երէկ գիշեր գուցէ աղիքներուդ ճանկոտուիլը զգացիր անօթութենէդ, կ'ապրի՛ս այդ Լոյսով. դուն որ միայն գարշանք ու բորբոս կը հոտոտես ու ինքդ իսկ գարշահոտ ու բորբոսած ես, քիմքդ կը բարձրացնես մուշկի ու յամպարի երազաթրթիռ աղիքներուն. դուն որ խաւարի անդունդէն՝ մօրդ արգանդէն եկար խաւարի աշխարհ մը և շիջած պլպլիւնի մը անգամ զգայութիւնը չճաչակած պիտի երթաս խաւարի միւս անդունդը, կը հագներգես, կը փառաբանես լոյսը, «մանաւանդ» ա՛յն Լոյսը որուն կը հաւատա՛ս ալ...

Ո՛րչափ իրաւունք ունիս սակայն:

Այդ լոյսը անո՛նց համար է որ չեն կրնար տեսնել, որ կոյր են, իսկ մենք որ կոյր չենք, չենք տեսներ այդ լոյսը, մարեցինք մենք այդ լոյսերը...

Այս պատճառով իսկ չէ՞ արդեօք որ, ծշմարտութիւնը աւելի մօտ է մեզի և մեզի՛ հետ, իսկ Յոյսը՝ երանութեան մը պէս՝ անոնց հետ է ու անոնց մօտ:

Անոնք կոյր են ու չեն տեսներ իսկական լոյսը, բայց սիրտ մը ունին որ կ'արբենայ պատրանքներով. իսկ մեր յամառ, անխաբ, տառապահիւժ սիրտը...

Ո՛վ է աւելի երջանիկ արդեօք: Անո՛նք թէ մենք...

1911

ՆԻՒԹԵՐՈՒ ՑԱՆԿԸ

	Էջ
Նախաբան	5
Օրացոյցիս քերթերը	7
Անձրեւէն առաջ	10
Լացի գիշեր	12
Բնահաճոյսներ	16
Ջուրի խաղ, սիրտի խաղ	19
Հիւանդ սէր	23
Գողցուածները	27
Անոյշ օրեր	32
Բանայիրիս մեջ	37
Սէր	46
«Քանթօն»	49
Միսէ արձան	53
Պշտակ	57
Գիւղական	62
Վերջին գիշեր	67
Պզտիկ տնայարարութիւն	73
«Ինչ քաղու մը շինեցի»	76
Խոստովանակի մը առթիւ	81
Թղթի խառնի	83
Մեռելներու օրը	88
Մուրացիականութեան դասերը	90
Քիչ մը խիղճի մասին	93
Նոր կեանքի մասին	96

	էջ
Զարթոււի	99
Անկիւնի իմաստասիրութիւն	104
Մենութեան երգը	108
Ամենահօգօրը	110
Վարդ եւ պղպուղ	114
Իրիկոսան մտերմութիւններ	118
Մայիսեան բոյրերուն	120
Մեղամաղձոս պահու մը	124
Վերադարձ	127
Գիւղացի մը	131
Պատահանին երազը	135
Կոյրի լոյս	138

<< Ազգային գրադարան

NL0370120

58368

